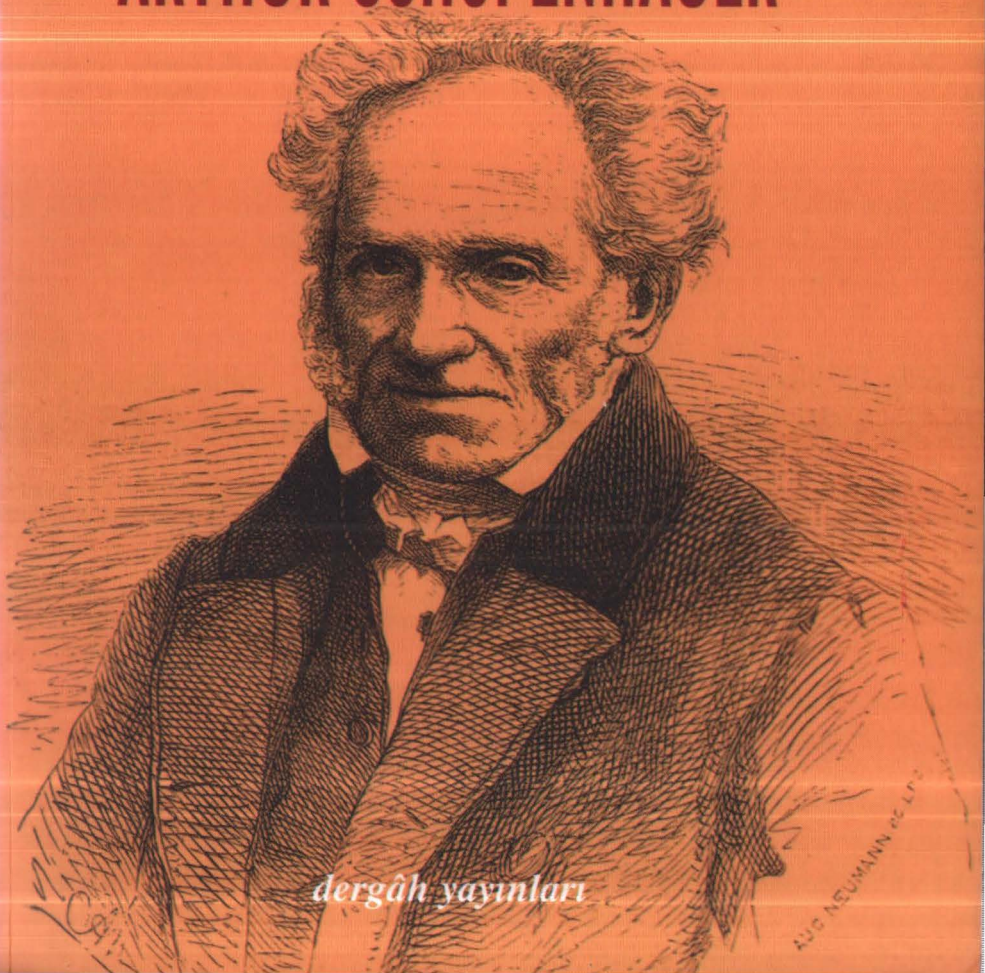
merhamet

ARTHUR SCHOPENHAUER

dergâh yayınları

dergâh yayınları

MERHAMET • ARTHUR SCHOPENHAUER

349

MERHAMET

Arthur Schopenhauer

Merhamet'in yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

Dergâh Yayınları: 349
Sertifika No: 0207-34-007913
Batı Düşüncesi: 17
ISBN: 978-975-995-054-5
1. Baskı: Ocak 2007
2. Baskı: Şubat 2009

Eserin Almanca ismi: *Über das Mitleid*

Dizi Editörü: Asım Onur Erverdi
Kitap Editörü: Işıl Erverdi
Kapak Tasarımı: Sermin Yavuz Sahife Düzeni: Ayten Balaç

Basım Yeri: A Ajans Reklamcılık Filimcilik Matb. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Beysan Sanayi Sitesi Birlik Cad. Yayıncılar Birliği Sitesi
No: 32 Kapı No: 4G Yakuplu – Büyükçekmece / İstanbul

Cilt: Güven Mücellit ve Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Devekaldırımı Cad. Gelincik Sok. Güven İşhanı No: 6
Mahmutbey – Bağcılar / İstanbul

Dağıtım ve Satış: Ana Basın Yayın
Molla Fenari Sok. No: 28 Yıldız Han Giriş Kat
Tel: [212] 526 99 41 (3 hat) Faks: [212] 519 04 21
Cağaloğlu / İstanbul

Arthur Schopenhauer

MERHAMET

Türkçesi
Zekâi Kocatürk

DERGÂH YAYINLARI
Klodfarer Cad. Altan İş Merkezi No: 3/20 34112 Sultanahmet / İstanbul
Tel: [212] 518 95 78 (3 hat) Faks: [212] 518 95 81
www.dergahyayinlari.com / bilgi@dergahyayinlari.com

SUNUŞ

Schopenhauer'ın muhalif felsefesi Aydınlanma Çağının büyük düşünürü Kant'ın açtığı yolu izlemiştir. Kadim Alman filozoflarının Tanrıyı arayışı, sisteminde panteizmden eser olmayan Leibniz'e kadar sürmüş; Kant ise eşyanın bizim zihnî imkânlarımıza göre ayarlanıp ayarlanmadığını araştırmıştır. Kant'ın Alman felsefesinin olgunluk dönemini temsil eden halefleri Fichte, Schelling ve Hegel, idealizmi geliştirmişlerdir. Hegel'den sonraysa, metafizik düşüncenin paralelinde pozitif düşünce kendini göstermiştir. Schopenhauer'e gelince; felsefesini Kant'ın transsendental idealizmi ile Hint düşüncesi etkilemiştir.

Schopenhauer'ın felsefesini ele alırken, dönemin düşünce ortamından ziyade, kendi hayat hikâyesini incelemek ve melankolik temayüllerini göz önünde bulundurmak onu kavrayabilmek açısından daha faydalı olabilir.

1788 senesinde Almanya'nın Danzig kentinde dünyaya gelen Arthur Schopenhauer, 1803'te İngiltere'de bir yatılı okula gönderilmesinin ardından, iki sene sonra sırf babasının isteğine uymak için Hamburg'ta ticarethanede çalışmaya başladı. Kendi tercihi ilimle ilgilenmekti. Bu isteğini ancak 1809 yılında, babasının ölümü ardından Göttingen Üniversitesi'ne kaydolarak gerçekleştirebildi. Babasının ölümü hayatında kırılma noktasıdır. Onu çok sarsan bu hadiseye annesinin, kayıp karşısındaki umursamaz tutumu da eklenir. Kısa süre sonra Weimer'e taşınarak burada serbest bir yaşantıya başlayan ve aralarında büyük şair Goethe'nin de bulunduğu ünlülerin uğrak yeri olan bir salon açan annesi, merkezine hazzı koyduğu bir hayat sürdürüyordu. Bu esnada felsefeyle ilgilenen ve birbiri ar-

dına eserler veren oğlunu da, kıskançlığı nedeniyle hayatından dışlıyordu. Onu reddeden bir başka kadın ise, kırk üç yaşındayken aşık olduğu on yedi yaşındaki Flora adlı genç kızdı.

Schopenhauer'ın felsefesi, hayatının karamsar bir aksisedasıdır. Bütün görüşünü özneyi de nesneyi de kapsayan "tasavvur" anlayışı ve "irade gücü" kavramı üzerine kurar. Dünya bir tasavvurdur, yani zihinde tasavvur edildiğinden başka bir şekilde düşünülemez. Bu fenomenler dünyasının adı "irade"dir. Filozofumuz her kuvveti bir iradenin ifadesi olarak görür. Bu irade yaratıklarda, yaşama arzusu veya yok etme teşebbüslerine karşı direnme ve onlara hakim olma eğilimi olarak belirir. Zekâ bile yaşama isteğinin hizmetindedir. Bununla birlikte insan her yaşantıda, çabada kötülük ve acının bulunduğunu anlayınca, yaşama isteğinden kendini yine zekâ yoluyla kurtarabilecektir. Türü inkar eden cinsî perhiz ile tutku ve isteklerin kökünü kurutan çilecilik yoluyla insan, Hint bilgeliğine sığınmalıdır.

Schopenhauer'in ahlâkı, insanların özdeşliğinden ileri gelen acıma duygusuna, yani merhamete dayalıdır. Ona göre insanı yüce olana sevkeden yegâne his merhamettir. Ancak, kendimizi başkasının yerine koyarak yahut kendimizi başkası olarak algılayarak başkaları için iyi bir şeyler yapabiliriz. Bu hiçlik, varoluşun bu mânasızlığı en bütüncül felsefeyle bile açıklanamaz. Hayat akıldışıdır. Felsefe insanı tatmin etmez. Hayat cehennemdir, ona kötülük hakimdir. İnsan asla mutlu olamaz. Hayatın sonsuzca belli kurallar zincirine bağlanamayacağını söyleyerek Tanrıya ve dine baş kaldırır. Ona göre insanı insan ve insancıl yapan yegâne duygu merhamettir.

Düşünürün, karamsarlık, umutsuzluk ve insanın iflah olmazlığını temel alan, *Merhamet* ismi ile Türkçe'ye kazandırdığımız eseri *Über das Mitleid* Türkiye'de ilk kez yayımlanmaktadır.

İçindekiler

Hayatın Hiçliği ve Acılarına Dair/ 9
Yaşama İsteminin Kabulü ve Reddi/ 31
Ahlâkın Kökenleri Üzerine Ahlâkdışı Güdüler/ 57
- Davranışların Ahlâkî Değeri/ 66
- Mutlak Ahlâkî Amilin Ortaya Konması ve İspatı/ 70
- Adalet Erdemi/ 79
- İnsanları Sevme Erdemi/ 96
- Ortaya Konulan İlkenin Delili/ 101
- Karakterlerin Etik Farklılıkları Üzerine/ 121

Etik Üzerine/ 135

HAYATIN HİÇLİĞİ VE ACILARINA DAİR

Bilinçsizlik gecesinden hayata uyanan isteme duygusu, kendisini uçsuz bucaksız bir dünyada, bir birey olarak bulur. Kendisini ölen, acı çeken, yolunu kaybeden bunca sayısız birey arasında bulan bu duygu, bir kabus görmüşçesine korktuğu bu dünyadan bilinçsizlik haline geri döner. Fakat o ana değin istekleri sınırsızdır, talepleri sınırsız... ve onun tatmin edilen her bir isteği yeni bir isteği tetikler. Dünyada mümkün olan hiçbir tatmin, onun sayısız isteklerini doyurmaya, bu dipsiz kuyuyu doldurmaya yetmez. İşte şimdi, bir insanın yanına geçip seyreylemelidir onu doyurmanın zorluğunu. Çoğu zaman zor durumda olma karşısındaki sınırsız çaba ve emek, varoluşun gündelik kazançları ve yetersiz tatminleri, ölümün reçetesi olurlar. Yaşama dair her şey, hiçlik yahut bir illüzyon olarak algılanmış dahi olsa, onlar kaderin önceden yazılmışlığının birer temsilinden başka bir şey değildirler. Buna dair deliller ise şeylerin özünde yatar. Buna bağlı olarak da, çoğu insan hayatı keder doludur ve çabuk sonlanır. Diğerlerine kıyasla mutlu gibi görünenler aslında gerçekten mutlu değildirler; sadece öyle gözükmektedirler ya da onlar da o çok yaşayanlar gibi nadir ve çığırtkan birer istisnadırlar. Hayat küçük insanlarda da, büyük insanlarda da ilerlemiş bir aldatmacadan öte bir şey değildir. Hayat size bir söz verdiyse onu tutmaz; meğerki, size arzuladığınız şeyin aslında ne denli değersiz bir şey olduğunu göstermek istemesin. İşte böyle aldatır bizi umut da istenç de ve eğer ki bize kendinden bir şey verdiyse, biline ki onu

bize, bizden de bir şeyler alacağını bildiği için vermiştir. Uzaklığın o sihri, ne zaman yanına yaklaştığımızı sansak bize, bizi yanıltıp kaybolan o cennetleri gösterir. Bu durumda da talihi hep gelecekte ya da geçmişte görürüz ve yaşadığımız an, bize hep bir rüzgarın güneşi örtmek için sürdüğü gri bir bulut izlenimi verir. Bu bulutun önü ve ardı aydınlıktır; tek karanlık olansa kendisidir ve bu bulut her zaman için yetersizdir. Bu bulutun geçmişi geri gelmeyecektir ve geleceğiyse belirsizdir. Hayat ki saatler, günler, haftalar, yıllar boyu sürer; ki büyük çirkinlikleriyle sürer; sürer yanıltıcı umutlarıyla ve tüm hesaplamalara karşın yine de gerçekleşen o kazalarıyla sürer ve taşır; ne de belirgin taşır o bizi üzecek olan şeylerin damgasını. Ve nasıl da gözden kaçırılabilmiştir ve insan kanabilmiştir ona? Kanabilmiştir minnettarca fakat harcanmak üzere? Nasıl da kanmıştır mutlu olmak çabasında insan bunlara? Hesaplanan ve umulan üzere ölmenin, hayatta sürüklenip gitmenin, savaşmanın değerli olduğu gibi kanaatler uyandırmak yerine daha da betimleyin hayatın o alışıla gelen nitcliğini, devam eden hatalarını ve hayal kırıklıklarını. Anlatın iyiler diye geçinenlerin boş bir eylemde bulunduklarını, anlatın onlara, o hayat denilen mağazanın insanın yaptığı masrafları dahi karşılayamadığını ve dünyanın her bir yerindeki insanların iflasta olduğunu anlatın. Bunları anlatın ki, isteme duygumuz bunları istemekten vazgeçsin.

İlk olarak zamandır bu iradeye dair nesnelerin hiçliğini birleycilik kökleriyle varolan zihne belli eden, dokunulabilir kılan. Odur o içerisi hiçlik olan sönük, ölü şeylere, o ellerimizde hiçe dönüşen ve ardından şaşkınca nerede kaldılar diye sorduğumuz şeylere alışkın olan bütün hazlarımıza ve neşelerimize aynı gözüken şeylerin biçimi. Bu sebeple zaman her şeyin özgün olan objektifidir. Bu durum sizin 'kendinde şey'e uygun davranmanızdan, onun ifadesi olmanızdan meydana gelir. Bu sebeple zaman bakış açınızın 'a priori'

[önsel] olarak gereksinen biçimidir. Onun içinde her şey kendisini göstermelidir; biz kendimiz bile göstermeliyizdir kendimizi. Müteakiben, yaşamımız sadece madeni kuruşlarla yaptığımız ve yine de makbuz kesmek zorunda olduğumuz bir ödemeyle eşleşir; ona eştir. Yaşam geçirilen günler, ölüm ise makbuz sonrası gelendir. Son olarak da zaman tabiatın, içerisinde yaşayan varlıklar ve onlara biçtiği değerle ilgili hükmünü dillendirir:

Ve inanın ki her ne olduysa var,
Onların değeri çöker zamanla yerlere kadar.
Bu sebeple daha iyi olurdu, ah keşke hiç varolmasaydılar.
(Goethe, *Faust I*, 1339, Çalışma Odası)

Böyledir her canın yanına ihtiyaçla koştuğu yaşlılık ve ölüm. Tabiatın elinde vuku bulan çürüyüp toprak olmak hadisesi işte böyledir ve odur söyleyen istencin sonuçsuz kalacak olan bir ölüm olduğunu. "Her neyi istedinse istenç, daha iyi bir şeye kavuşmak arzusuyla işte o ölür." Yani herkesin uğrunda öldüğü düşün şudur ki; nesneler aralıksızca aldatır, sallanır ve düşerler; onlardır beraberinde sevinçten çok acıyı getirenler. O üzerinde hep birlikte durdukları yer, işte o temel çöker. Öyle ki onun hayatı kendi kendini yok eder ve son onay da işte böyle gerçekleşir. Onun tüm çaba ve arzuları bir yanılgıdan, bir yanlış yoldan öte bir şey değildir.

Yaşlılığıyla deneyimidir artık el ele olan,
Sürükler onu ölüme ve o fark eder bunu;
Böyle uzun süren bir arayışın ardından,
Fakat fark etmek acıdır tüm yaşam boyu haksız olduğunu.[1]

[1] Zt. Karl I.'ın zamanında yayınlanıp, daha sonra Rochster tarafından yazıldığı kabul edilen "A Satyr against Mankind" isimli şiirin son dizesidir. Daha sonra Goethe, "Şiir ve Hakikat Üzerine" isimli eserini 13. kitabında da bu şiire yer vermiştir.

Fakat şimdi bu konunun daha da derinlerine ineceğiz; çünkü en çok itiraz edilen görüş, bu üzerinde durduğum konudur. İlk olarak metinde vermiş olduğum tatmin olmanın olumsuzluğu düşüncesini, yani pozitivizme karşıt olarak hazların ve talihin getirdiği şeyin yalnızca bir mutsuzluk olduğu ile ilgili düşüncemi güçlendirmeliyim.

Örneğin acıyı hissederiz ama acısızlık hissedilmez; endişeyi hissederiz fakat endişesizlik hissedilmez; korkuyu hissederiz ama korkmadığımız anlar hissedilmez. İsteği hissederiz, hissederiz açlığı, susuzluğu da hissettiğimiz gibi. Fakat ne zaman ki isteme duygumuz doyurulur, o doyum sadece bir anlıktır, sanki bir yudumdur ve yutulur. Zevklerin ve neşelerin yokluğu hissedilir hemencecik. Fakat acılar, onlar ne kadar uzun süre eksik kalsalar de özlenmezler. Onlar sadece istemsizce yaşanılanın bir duygunun zıddı oldukları için hatırlanırlar. Çünkü sadece acı ve özlem müspet olarak hissedilebilir ve feshederler kendi kendilerini. Fakat buna karşın iyi durumda olmak, bir olumsuzlamadan başka bir şey değildir. Bu sebepledir ki sağlığı, gençliği, özgürlüğü; o, hayatın üç iyisini, onlara sahip olduğumuz anlarda dahi içselleştirememekteyiz. Çünkü bunlar da birer olumsuzlamadırlar. Geçirilen günlerin mutlu geçmiş olduğunu ancak onlar geçtikten sonra fark ederiz bu yüzden de. Şöyle ki, hazların arttığı her an, onları algılama yetimiz de o ölçüde azalır ve o duyguya öyle bir alışılır ki, o duygu artık bir haz olarak algılanmaz. Bununla birlikte de acıyı duyabilme yetimiz bir o kadar artar. Çünkü az önce tadılan o duygunun eksikliği acı vermeye başlar. Şöyle ki, az evvel sahip olunan o duygu sayesinde, ihtiyaç duyulan mutluluk veren duygu miktarının kendisi de artar. Saatler git gide daha hızlı akmaya başlar. Ne kadar hoş ise o kadar yavaş ve o kadar çok acı vermek üzere geçer saatler. Çünkü acı olumlu olanın, o an hissedilen tarafı değildir. Aynı şekilde canımızın sıkıldığı zamanları içselleştiririz, eğlendiğimiz anları değil. Bu durum, her şekilde görüldüğü gibi şunu kanıtlıyor: Varoluşumuz, mutluluk duy-

gusunu en az hissettiğimiz an bize mutluluk vermektedir. Buradan da anlaşılıyor ki, bizi en mutlu edecek şey onsuz olmaktır. Büyük bir mutluluğun hatırlattığı yegâne şey, ardından gelecek mutsuzluk yığınıdır. Çünkü bir süre devam eden bir huzurun ardından, gelse gelse biraz eğlence ya da bir beyhudelik gelir tatmin olarak. Bu sebepledir ki, yazarlar kahramanlarını çıkmazlara sokarlar. Amaçları onları önce çıkmaza sokup, sonra da bu çıkmazdan kurtarmaktır. Dramlar ve epopeler de bu nedenle sadece savaşanları, acı çekenleri, acı çektirilenleri anlatır. Bu sebepledir ki, her romanın içinde korkutulan insanın mide krampları, yürek çarpıntıları vardır. Bu romanlar bizim seyretmek için içine baktığımız kutulardan başka bir şey değildirler. Walter Scott, estetiğin bu ihtiyacını *Old Mortality* isimli romanında açıkça vurgulamıştır. Benim kanıtladığım o düşünceye eş bir şekilde, Voltaire de tabiat ve saadet hakkında aynı şeyleri söylemektedir. Saadet sadece bir rüyadan ibarettir der ve ekler: *Tam seksen yılı bulan deneyimim bana bunu gösterdi. Şu düşüncenin içine dalmaktan ve onu düşünmekten öte bildiğim hiçbir şey yoktur ki; sinekler örümcekler tarafından, insanlarsa acılar tarafından yenilmek üzere vardırlar.* (Voltaire, *Lettre à M. le Marquis de Florian,* Ferney, le 16 mars 1774)

İyimser sözler etmeden, hayatı arzu edilen, şükredilesi bir şey olarak görmeden önce, bir karşılaştırılsın bakalım insanın hayatı boyunca karşılaşabileceği olumlu şeylerle, insanın hayatı boyunca karşılaşabileceği olumsuzluklar. Eminim ki bu bilançoyu çıkarmak hiç de zor olmaz. Dünyada iyiliğin mi daha çok, kötülüğün mü daha çok olduğu konusunda konuşmak da pek anlamlı gözükmüyor zira. Çünkü, kötülüğün sadece varolması bile yeterlidir ve varolan bu kötülük ne yanındaki ne de uzağındaki iyilik tarafından yok edilebilir.

Mille piacer' non vagliono un tormento[2]

Çünkü binlerce kişinin mutluluk içerisinde yaşaması bile, bir kişinin ölüm işkencesi sırasında duyduğu acıyı yok edecek kadar büyük bir haz değildir. Yine aynı şekilde, şu anki mutluluğum, geçmişteki acılarımı dindirmek konusunda bu denli acizdir. Ola ki kötülük bundan kat be kat daha az olsaydı da, yine de kötülüğün sadece varolması bile yeterdi iyiyi yenmesine. Bu bile yeterli olacaktır genelde üstü kapalı anlatılan şu gerçeği görmemize: Varlığımıza sevinmekten çok üzülmez miyiz? Varolmamış olmayı varlığa yeğlemez miyiz? Varolmamayı istememize rağmen, varolduğumuz gerçeğiyle baş başa kalmaz mıyız hep? Byron'un bu konuyla ilgili ifadesi de gerçekten harikuladedir:

Our life is a false nature, - 'tis not in
The harmony of things, this hard decree,
This uneradicable taint of sin,
This boundless Upas, this all-blasting tree
Whose root is earth, whose leaves and branches be
The skies, which rain their plagues on the man dew-
Disase, death, bondage - all the woes we see -
And worse, the woes see not - which throb through
The immedicable soul, with heart-aches ever new[3]

[2] Bin kadar iyilik, bir kötülük değerinde bile değil. (Petrarka, *Il canzoniere*, Sonetto 195)

[3] Hayatımız yanlış bir doğaya sahiptir,
Şeylerin uyumunda olamaz, olmamalı bu hata;
Bu çürütülemeyen günah hastalığı,
Bu sonsuz upas ağacı, her şeyi zehirleyen işte bu ağaçtır.
Onun kökü topraktadır, yaprakları ve dalları var,
var bulutlarda; Salar acılarını çiy gibi, salar;
Salar hastalığı, ölümü; kölcliği salar.

Eğer ki yaşam ve dünya mutlak hedefse ve buna göre teoride herhangi bir yardıma, pratikte herhangi bir tanzime ihtiyaç duymuyorsa; Spinoza'nın ve günümüz Spinoza taraftarlarının tek tanrısının, yani 'animi causa' sının varlığı söz konusuysa; ki varoluşunun ne başı ne de sonu olan bu Tanrı amaç olarak kendisini yansılamak seçiminde bulunduysa bile –ki öyle olsaydı ıstırap ve acı, haz ve mutlulukla bir arada olunca birbirini sıfırlardı– anlattığım gibi bu da imkansızdır; çünkü acıların gelecek mutluluklarla farklı zamanlarda cereyan etmeleri sıfırlanmalarına, birbirlerini silmelerine engeldir. İşte ancak acılar hiç olmasaydılar, ölümün kendisi de hiç olmasaydı, ancak o zaman yaşam bizim yerimize, kendisi ödemiş olurdu kendi bedelini.

Ama durumumuz şu anda beklediğimiz şekilde değildir. Bu yüzden çevremizdeki her şey şu şekildedir: Çevremizdeki her şey, cehennemdeymişçesine kükürt kokmaktadır. Her şeyde bir eksiklik vardır. Hoş olan da, hoş olmayan da; her ne varsa, her zevk esiktir, yarımdır; her eğlence, rahatsızlığını da beraberinde getirir; her rahatlama, sıkıntılarını kendisi çağırır; gün boyu görebileceğimiz tüm yardımlar, uzatılan tüm eller, bizi her an aslında yalnız bırakmaktadır; bastığımız basamakların her biri, birer birer kırılmaktadır; küçük büyük tüm kazalar hayatımızın tam da içinde yer alır. Tek bir cümleyle ifade etmek gerekirse, Harpyiler tarafından yemeği kirletilen Phineus'un durumunda değil miyiz? Fakat buna karşı iki seçeneğimiz var. Birincisi kurnazlık ve dikkat, ki bunlar öğrenilmez ve çoğunlukla bir ayıba dönüşür. İkinci olarak da, derin bir soğukkanlılığa sahip olmak; ki odur bizi koruyan kazalardan. Sakin olmalı ve

Salar acı olarak hissettiğimiz o şeyleri;
Bundan kötü algılayamaz gözlerimiz o salınan şeyleri,
Ve iyileşmeyen ruhumuza onlar her gün biraz daha dolarlar.
(Byron, *Childe Harold*, IV, 126)

öfkeyi yemeli. Yani pratikte yapılması gereken her an bir şeylerden feragat etmektir. Bu durum, bizim Diogenes'in yaptığı gibi, kendimizi fıçıdaki bir köpeğe çevirmemizi gerektirir. Gerçek şudur: Alçak olmayı biz istiyoruz ve oluyoruz da. Şöyle ki; gerçek kötülüğün nedeni, insan denilen varlığın kendisidir. "*Homo homini lupus*" (İnsan insanın kurdudur; Plataus, *Asinaria*, 2, 495) Az önce yazdığım hakikati kabullenen biri, Dante'nin daha da abartarak söylediği "*insan insanın şeytanıdır*" gerçeğini, dünyanın nasıl bir cehennem olduğunu görür. Çünkü insanlar, varoluşları itibarıyla şeytan olmaya yatkındırlar. Bazen de bir istilacının kılığında çıkarak binlerce insanın karşısına şunu der insanlar: "*Acı çekmek ve ölmek bizim kaderimizdir, hadi ateş edelim şimdi toplarla tüfeklerle birbirimize!*" Ve başlarlar insanlar birbirlerine ateş etmeye. Genel olarak adaletsizlik, insafsızlık, sertlik ve kötülük insanın davranış biçimini şekillendirir. Bunun aksi nadiren görülür. Bu sebepledir ki, insanların saçmalıklarına değil, yasalara ve devlete ihtiyaç duyulur. Fakat yasaların kapsamadığı bir alan oldu mu, o alanda insanın kötülüğü ve umarsızlığı hemen çoğalır. Bunun tek sebebi ise insanın vazgeçemediği bencilliği ve kötülüğüdür. Buna en iyi örnek de ırk ayrımı ile köleleştirilen insanlardır. Bu yüzden sadece ve sadece şeker ve kahve getirmek için yaşayan köleler vardır. Fakat bu kadar uzaklara da gitmeye gerek yok; beş yaşından itibaren insanlar iplik fabrikalarına ve bunun dışında da birçok başka fabrikaya, o andan itibaren on, oniki ve hatta on dörder saat kölelikler yapmak üzere gönderilirler. Onlar için de oturup iki dakika nefes almak ve dinlenmek âdeta bir mutluluktur. İşte budur milyonlarca insanın kaderi ve diğerlerinin de kaderi bu durumdan farksızdır.

Bunun dışında kalıp bizi bu denli mutsuz kılmayacak şeyler de vardır; fakat gerçek anlamda insanı mutlu edebilecek hiçbir şey yoktur. Denilebilir ki, mutlu olanın en mutlu olduğu an uyuduğu an-

dır ve mutsuz olanın en mutsuz olduğu ansa uyandığı andır. İnsanların kendilerini mutsuz hissettiklerinin, mutsuz olduklarının bir diğer kanıtı ise, insanın içinde fazlasıyla yer bulan kıskançlık duygusudur. O, her erdemin ardında ortaya çıkar ve akıtır zehrini. İnsanların böyle davranmalarının sebebi şudur: İnsanlar mutsuz olduklarından dolayı başka insanların mutlu olmalarına katlanamamaktadırlar. Oysa kendisini bir süreliğine mutlu edebilen insan, bu mutluluğunu o an için diler tüm dünyayla paylaşmayı ve şöyle der:

Benim neşemle, tüm dünya neşelensin.
(Helvetius, *De l'esprit.* Discours III, XII)

Eğer ki hayat kâle alınır ve hiçliğe tercih edilebilecek bir şey olsaydı, o zaman hayatın çıkış kapısı bu denli korkunç bekçiler olan, ölüm ve ölüm korkusu tarafından tutulmazdı. Ama bu korkunç hayata, olduğu bu korkunç haliyle kim dayanabilirdi ki, ölüme giden yol bu derece dehşet verici olmasa? Kim katlanabilirdi ölüm düşüncesine? Kim katlanabilirdi yaşamaya, eğer ki ölüm yolu tatlı olsa! Yine de iyi olan bir şey var ki, o da hayatın ötesini herkesin bir gün göreceğidir. Avunuruz hayatın acılarıyla ölüme giden yolda; ölüm anında çekeceğimiz acıları dünyadaki acıların önemsizliğiyle kıyaslar avunuruz. Gerçek şudur ki, ikisi birbirine ait ayrılmaz bir bütündür yaşam ve ölüm; işte bu tutarsızlığın ötesinde bir de gidişi olup dönüşü olmayan öbür dünya vardır ki, orası herkesin gittiğinde geri dönebilmeyi arzuladığı yerdir.

Kolayca söyleneceği gibi hayat varolmaması gereken bir şeyden ibaret olmasaydı; o zaman teorik olarak da bir problem olarak karşımızda olmazdı. O zaman, hayatın varlığını açıklayabilme çabamız da varolmazdı. Çünkü hayat, kendi kendisini açıklardı; böylece ona ait bir şaşkınlığımız olmazdı. Kafamızdaki soru işaretlerin-

den de böylelikle uzak olurduk. Amacımızın böylelikle ne olup olmadığı da açık olurdu. Buna mukabil hayat çözümü olmayan bir problem konumundadır. Bu problemle en iyi, en bütüncül felsefe bile baş edememektedir. Hayat irrasyonelle ilişkili, dinmeyen ikili bir yağmur gibidir ve eğer ki biri hiçliğin varlıktan daha ziyade olması gerektiğiyle ilgili bir sav atarsa ortaya, o zaman dünya kendini haklı çıkaramayacaktır. Bir varolma sebebi bulunamayacak, bir sonuca gidilemeyecektir bu durumda. Hiçbir delil sunulamayacaktır buna karşıt, yaşamanın hiçlikten fazla bir şey olduğuna dair. Zaten benim öğretim de bunu apaçık bir şekilde ortaya sermektedir. Varoluşun belirli bir anlamı yoktur ve varoluş manasızdır. Varolmak ve yaşama isteği hayata dair kör bir istektir. "Kendinde şey"e istinaden varolan görüngülerin (ki sadece görüngü olmaktan ibarettirler) istemleri doğrultusundaki bir aşağılanmama arzusundan öte bir şey değildir yaşam. Bu, hayatın ne durumda olduğunun açık bir tezahürüdür. Çünkü ancak kör olan, göremeyen bir varlık, kendisini bizim düştüğümüz duruma düşürebilir. Oysa ki gören bir varlık, bu mağazanın masraflarını dahi karşılayamadığını çoktan görürdü. Böyle bir çabanın ve gayretin, bu derece bir zorlanmanın, sürekli bir endişenin gereksizliğini görürdü. Çaresizliğin ve bireyselliğin kaçınılmaz bir biçimde gitgide yok olduğunun farkına varırdı. Görürdü ellerimize verilen şeylerin geçiciliğini, kayıplarımızın hiçbir telafisinin olmadığını. İşte bu sebepledir ki dünya, Anaksagorasçı bir açıklamaya gerek duyar. İsteklerce yönlendirilen bir irade bu sebeple vardır. Bir hafifleme içindir iyimserliğe duyulan ihtiyaç. Fakat ardından da çığlık atılarak tanık olunur sefalete. Sonra da hayattan bir hediye uğruna vazgeçilir. Öyle bir hediye ki, kim ona önceden sahip olabilseydi, görebilseydi onu, olurdu hemen onun için minnettar. Hatırlanırsa Lessing'in bebeği... nasıl da dünyaya doğum kerpeteniyle çekilmişti; kendisinin istemediği bu dünyaya. Sonra nasıl da dönmüş-

tü geri; yolu hiçliğe düşmüştü. Onun yaptığına karşı çıkmak için de hayatın baştan sona sadece bir sınavdan ibaret olduğu söylenmiştir elbette. Fakat buna kolaylıkla şu cevap verilebilirdi: "Beni bıraksaydınız zaten o yerde; o, her şeyin varlığa yettiği yerde, ihtiyacım olmazdı orada derse merse." Bir de buna eklenirse hayatının amacı hesap vermektir diye; o zaman onun daha da çok hakkı olurdu hakkını istemeye. Hakkı olurdu, "Rahatımı bozup beni bu tehlikeli, karanlık ve korktuğum yere, bana acı veren bu yere niye koydunuz?" demeye. İşte buraya götürür yanlış düşünceler insanı. Çünkü insan karakteri çok uzaktır hediyeleri taşıyabilmeye, algılayabilmeye. Bu sebeple de suç çoğunlukla ondadır ve istekler, varlığın ihtiyaçları; varolmakla gelen, acı veren o istekler sonsuz bir çaresizde beden bulurlar. Bu suçu ödemek için, bu hatanın telafisi için geçer işte tüm hayat. İnsan çabalar. Fakat onun çabaları ancak faizlerini ödemeye yeter suçunun. İnsanın suçunu tam olarak ödemesi ise ancak ölümüyle gerçekleşir. İnsanın hatası ne kadar da kötü bir hal almıştır; insanların üremesi ile. İnsan, işte bu şekilde cezalandırılmıştır varoluş acısı çekmeye. Bu acıyı görürüz çıkınca aydınlığa. Tevrat'taki insanın, o metafizik ilk günah anı... bu alegorik andır benim tek katılabildiğim. (Çoğu Yahudi bu kısmı atlasa da; Bun-Dehesch, 15) Bu kısmı önemserim. Hayatımız bundan öte hiçbir şeye benzememektedir. Yanlış atılan bir adımdan öte bir şeye benzemez bu hayat. Tevrat'ı değil de sadece İncil'i öncül alan ve ruhu Brahmanizm ile Budizm kokan Hıristiyanlar bu sebeple, daha iyimser olan Tevrat'tan uzak dururlar; bir de mitlere tutunurlar. Bunlar da olmasa, tutunacak pek de bir dalları olamazdı zaten. Varoluşumuzun üzerine eklemlenmiş acıların ölçüsüne varabilmek istiyor isek, hayat boyu çekilen acıların tümüne bakmamız yeterlidir. Ruhsal olsun, bedensel olsun tüm acılar, söyler bize neyi hak ettiğimizi. Çünkü bunları hak etmesek, bize gelmezdi bu acılar... bu acılar bizi bulmaz-

lardı. Varoluşumuza Hıristiyanlık'ın da bu şekilde baktığını Luther'in "Galat, 3" hakkındaki şu şerhinde görebiliriz: "*Bu dünyada her birimiz bedenlerimizde şeytana teslimizdir ve her birimiz birer yabancıyızdır bu dünyada ve efendimiz, ilâhımız Tanrıdır. Bu sebeple her bir şey Tanrının himayesindedir. Yediğimiz ekmek, içtiğimiz içecekler, giydiğimiz elbiseler, hatta ve hatta soluduğumuz hava, ki onunla yaşar bu beden; işte bunların hepsi sadece ve sadece Tanrının himayesindedir.*" Benim felsefemin melankolikliğine ve avuntusuzluğuna çığlıklar atanlar, karşı çıkanlar var. Bunun tek sebebi günahlara eş, onlara da ceza olarak bir cehennem masalı tasvir etmememdendir ve dünyadaki kötülükleri cehennemsi, cehenneme eş saymamamdandır. Ama her kim ki öğretimi yadsımaya kalkışacaksa, o kişi önce bir iyice incelemediği öğretime yeniden baksın.

Bu dünya acıyla korkutulan ve acı çektirilen insanların oyun alanıdır. Bununla birlikte bu alan yalnızca birinin diğerini yemesiyle varolmaktadır. Bu sebepledir ki, binlerce yırtıcı hayvan kendi varlığını korumak adına aslında, yaşayan binlerce başka varlığın mezarıdır. İşte bu acı insanda daha da vahim bir hal alır. İnsanın acısı öyle bir acıdır ki, insan bilgilendikçe daha da artar. İşte budur sebebi dünyanın iyilik dedikleri şeyle sarmalanmaya çalışılmasının. Çığlık atarcasına bir saçmalıktan öte bir şey değildir bu durum. Bir iyimser der ki; bana bak, dünyaya bak, ne kadar da güzel değil mi? Ne güzeller güneş ışığı, dağlar, vadiler, nehirler, hayvanlar, ne güzel tüm bunlar. Ama bir seyir kutusu mu ki, bir sahne midir ki dünya? Bu şeyler bakılasıdırlar, fakat varolası değil. Sonra gelir bir ilâhiyatçı ve anlatır düzmecelerini: Birbirine karışmıyor görüyorsun dünya, görüyorsun karışmıyor birbirine toprak ve su; ne soğuktan kaskatı kesiliyor her bir şey, ne de yanıyor güneşin sıcağından. Dikkat edersen mevsimler de düzenli ilerliyorlar; düşünsene hiç bitmeyen bir ilkbahar ne ederdi insana. Meyveler, onlar ki o zaman hiç ol-

gunlaşmazdılar. Bunlar gibi, tüm oluşumlar, sadece *conditiones sine quibus non* (zaruri ihtiyaçlar) değiller mi ki? Çünkü bir dünya varolacaksa, bir sabit göktaşı en azından biraz ışık alacaksa, sadece zaruri ihtiyaç değil midir, tüm bu varolanların varolabilmeleri için zaten ihtiyaç duyduğu? Yoksa Lessing'in oğlu gibi hemen yok olmaz mı tüm bu varlık? O zaman, daha iskeleti dahi olmayan bu tür bir kainat çökmek zorunda kalmaz mıydı, yok olma tehlikesinde olmaz mıydı her bir şey? Ama bu denli övülen bu durumun sonuçlarına baktığımızda, o şeyde yaşayan insanların haline baktığımızda, görüyoruz nasıl da hassasça, nasıl da yavaşça sarıyor onları acı ve kendisini daha sonra akıllılığa dönüştürüyor bu acı. Bu acının sonuçlarıysa bencillik ve ıstırap. Ardından artan bu ıstırap, bu acı, görün nasıl da ele geçiriyor hayatı. Bizeyse görüldüğü gibi sadece trajediler ve komediler için malzeme bırakılıyor. Mutlu bir çığlığı, ikiyüzlü olmayanlar pek atamıyor zaten. Tüm bu şeylerin o gizli kökenini sonunda zor da olsa biri, David Hume, *Natural History of Religion*'da [*Dinin Doğal Tarihi*] çıkarabilmiştir ortaya. (6, 7, 8, 13) Aynı şey *Dialogues of Natural Religion* [*Doğal Din Üzerine Diyaloglar*] kitabımın onuncu ve on birinci bölümleri için de, yani benim için de söylenebilir. Hume, çok iyi oturan fakat benim düşüncelerimden oldukça farklı düşüncelerle açıklamaktadır acı varoluşu ve iyinin, olumlunun bu tutunamama durumunu. Bunu da insanın düşünme yetisinin kökenine göndermeler yaparak başarmıştır. Hume'un iki yapıtı da Almanya'da çok az bilinmelerine rağmen, aslında oldukça değerlidirler. O gündelik kafaların vatanseverlik iddiaları atanlara verdikleri değer ne kadar büyükse, işte bu iki eser de bir o kadar büyüktür. Bu diyaloglar Hamann tarafından dilimize çevrilmelerine rağmen, Kant onların yeni çevirilerine gerek olduğunu düşünmüştür. Çünkü bu çevirileri yetersiz bulmuştur. (F.W. Schubert, *Kant'ın Biyografisi*, 81, 165) Hegel'in, Herbert'in ve Schleiermac-

her'in yapıtlarının hepsini toplasanız, yine de sadece Hume'un yapıtları kadar öğretici olmadıklarını görürsünüz.

Sistematik iyimserliğin kurucusuysa Leibniz'dir. Onun felsefeye katkılarını inkar etmem mümkün değil. Fakat onun monadolojisine, önceden kurulu ahengine ve *identitas indiscernibilium*'una (tefrik edilemeyen şeylerin özdeşliğine) sahici biçimde nüfuz etmem asla mümkün olamadı. Onun *Nouveaux essais sur l'entendement* [*İdrak üzerine yeni denemeler*] başlıklı eseri, Locke'un dünya çapında haklı bir üne sahip yapıtı üzerine ayrıntılı ve fakat tashihe muhtaç zayıf bir eleştiridir. Leibniz burada Locke'un yapıtına muhalefet ediyor olsa da, ne yazık ki, *Tentamen de motuum coelestium causis*'te Newton'un kütle çekimi sistemine muhalefet etmesi kadar zayıf bir eleştiri örneği sunmaktadır. *Saf Aklın Eleştirisi* işte özellikle bu Leibnizci-Wolffçu felsefeye karşı yazılmış olup, onunla son derece polemikçi ve hatta yıkıcı bir ilişki içindedir. Locke ve Hume ile ise bir devam ettirme ve geliştirme ilişkisi içindedir. Günümüzde felsefe profesörlerinin her yerde Leibniz'i (tüm noksanlıklarına rağmen) yeniden canlandırmaya ve hatta yüceltmeye çabalayıp, Kant'ı mümkün olduğunca hor görüp kenara itmeye gayret etmelerinin sebebi *primum vivere*'de (önce yaşamak) aranmalıdır: Zira *Saf Aklın Eleştirisi*'ne göre Yahudi mitolojisini felsefe olarak kabul etmek mümkün değildir. Ayrıca verili bir realite, iyi bilinen ve akredite edilmiş kişi olarak "ruh"tan sorunsuzca bahsetmek de buna göre mümkün değildir. Çünkü bu durumda bahse konu kavrama nasıl ulaşıldığının ve onu bilimsel olarak kullanma haklılığının hesabı verilmek zorundadır. Fakat *primum vivere, deinde philosophari*! (önce yaşamalı, sonra felsefe yapmalı!), Kant'a yuh olsun, yaşasın Leibniz'imiz! Bu koşullar altında iyimserliğin bu metodolojik yaygınlaşmasına daha fazla kazanç veremezdim. Zaten bu yüzden, Leibniz'in "kötü olan ileride, iyiyi topallatarak ilerletir" düşüncesi Voltaire'in ölümsüz *Candide*'inin ardından ortaya çıkmıştır. Volta-

ire, kahramanının ismiyle bile, samimiyetin iyimserliğin tersi olduğuna işaret etmiştir. Günahların, acıların varolduğu ve iyimserliğin öldüğü bu sahne, öyle garip bir görünüme bürünüyor ki; öyle garip oluyor ki, şaşırırsınız. Burası, âdeta bir ironi ustalığı. Bir de olmasaydı şu Hume; göstermemiş olsaydı kurguladığımız onca şeyin gerçek kökenlerini. (Yani o riyakâr dalkavukluğun gereksizliğini, rencide edilmiş güveni göstermeseydi.) Leibniz'in sofistçe kanıtları da, bu dünyanın olabilecek en güzel dünya olduğu ile ilgili iddiaları da bomboştur. Bu dünya, varolan ve varolabilecek olan en kötü dünyadır. Çünkü, bu dünya hakkında, olabilecek en iyi dünya yollu hayaller kurmak manasızdır. Olanı görmemek saçmadır. Dünya öyle bir kötüdür ki, zar zor ayakta kalabilmektedir. Eğer ki biraz daha kötü olsaydı, o zaman zaten hiç varolamazdı. Bu sebeple de daha kötü bir dünya olamaz, hayal edilemez. Çünkü dediğim gibi, daha kötü bir dünya zaten varlığını sürdüremez. Gezegenlerin kafa kafaya çarpışmaları gerekmez ki! Onların en ufak bir sarsıntısı, en ufak bir hareketi bile yeter her şeyin hiç varolamamasına. Bu bile yeterdi her şeyin hiç olmasına; hiç varolamayacak kadar kötü olmasına; yani sonuna. Astronomlar zaten bu durumun farkındadırlar. Onlar dünyanın ancak bu şartlar altında ayakta kalabileceğinin bilincindeler. Gezegenlerin hareketindeki en ufak bir farklılığın nelere yol açabileceğini biliyorlar. Newton'un da dediği gibi, ümidimiz onların hareketinde bir hata olmaması, bu gezegenlerin mekanik *perpetuum mobile*'inin [sürekli devinim] onların dışında kalan nesnelerinki gibi bir gün durmaması. Gezegenlerin o sağlam görünen kabuklarının altında, tabiat karşısındaki acizlikleri yatmaktadır. Ola ki bir rastlantı bir değişime sebebiyet versin, işte daha o an yok olup gider her biri. Ki bizde de buna benzer üç durum yaşanmadı değil. Lizbon depremi, Haiti depremi ve Pompei'deki sarsıntılar buna sadece küçük birer örnek teşkil etmektedirler. Bir de aklınıza dizanteri, kolera ve bunlara benzer bulaşıcı hastalıkları getirin. O bulaşıcı

hastalıkları ve onların aldığı canları anımsayın. Doğadaki bir zamanlama hatası işte bunlardan çok daha kötü sonuçlar doğuracaktır. Örneğin hava ısısının artması nehirlerimizin ve su kaynaklarımızın kurumasına sebep olurdu. Bir de hayvanları düşünün. Onlara verilen hayatta kalma gücü sadece ve sadece ucu ucunadır. Beslenme zincirlerinde bir aksama olması halinde soylarının tükenmesi işten bile değildir. Bir hayvanın bedenindeki en ufak bir aksama, rahatlıkla beslenememesine ve böylece ölmesine yol açmaktadır. Hatta akıl fikir sahibi insan soyu bile... onun bile onda dokuzu bunca çabaya, emeğe rağmen yok oluşun sınırında değil mi? Yani anlaşılan hangi varlıktan söz edersek edelim; insan dahil hepsine ihtiyacı olandan çok daha azı verilmiştir. Bu sebeple varlıklar, yaşam ve sürekli bir varoluş mücadelesi içindedirler. Her bir varlık her adımında yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu tehdit yüzünden meniler bu kadar çok akıtılır. Canlılar, bu şekilde varlıklarını korumaya çalışırlar. Dediğim gibi, yaşam gerçekten de olası en kötü halde, varolabilecek en kötü vaziyettedir. Kanıtlamak için çaba sarf ettiğim şey de zaten budur. Daha önce yaşamış varlıkların kalıntıları ve diğer gezegenler bir kez daha kanıtlıyorlar olası en kötü durumda yaşadığımızı. Çünkü bundan düşük nitelikte bir yaşam, zaten yok olmak demektir. Üzerinde canlı yaşamayan gezegenlerin varlığının sebebi de budur. İyimserlik, salahiyetsiz bir kişi tarafından bulunulmuş, hak edilmeyen bir övgüden ibarettir. İyimserlik, yaşama isteğinin hatalı bir telaffuzu olmaktan öte bir şey değildir. Bunun hata olduğunu yaşama dikkatli bakan herkes zaten rahatlıkla görür. Bu sebeple iyimserlik, yanlış bir öğreti olmanın yanında, bozuk ve berbat bir öğretidir de. Çünkü o, hayatı istenilen, arzulanan bir şeymişçesine karşımıza koymaya çalışmaktadır. İyimserler, yaşama amacı olarak da yersizce bunu öne sürmektedirler. Bu sözlerin ardından da bunları duyanlar bu sözlere kanarak çok talihli olduklarına ve haz aldıklarına inanmaya çalışırlar. Bu kendilerine anlatılanların ger-

çekleşmediğini görenler ise, bir yanlış yaptıkları için böyle olduğunu düşünmeye başlarlar. Bir şeyleri eksik yaptıkları için durumun böyle olduğuyla avuturlar kendilerini. Şöyle ki, çalışmalı doğru olan işlerde, savaşmalı yoksullukla, çaresizlikle, acıyla; ödüllendirilip ölümle taçlandırılmak için. Ölümü hayatın amacı olarak görürler. (Brahmancılığın, Budizmin ve Hıristiyanlığın aslında da olduğu gibi.) Yaşama istemini işte bu sebeple reddetmekteyim. İncil'de dünya bir arınma bölgesi olarak yer alıyor. Hıristiyanlığa göre yaşam acıların sembolüdür. Leibniz, Shaftesbury, Bolingbroke ve Pope iyimser düşünceyle ortaya çıkmakla, aslında İncil'le de bir bakıma çelişmiş oluyorlar. İyimserliğin İncil'le çeliştiğini Voltaire'in *Le Désastre de Lisbonne* [*Lizbon Felaketi*] isimli şiirinde de açıkça görebiliyoruz. Bu şiirdeki iyimserlik karşıtı hava apaçık ortadadır. Çoğu mürekkep yalamış Almanın aksine, Rousseau'nun üstünde görüp yücelttiğim o insanı beğenmemin sebepleri ise şunlardır: 1- O, bu dünyadaki olumsuzluklardan ve duyulan feryatlardan yeterince nasibini almıştır. 2- İstencin katı zorundalıklarını görmüştür. 3- Locke'un, düşüncenin maddesel bir şey olabileceğini anlatan cümlesini görebilmiştir. O bunu Rousseau'nun Protestan Papazı bakış açısıyla kaleme aldığı *Profession de Foi du Vicaire Savoyard*'ının [*Papaz Yardımcısı Savoyard'ın İnanç Açıklaması*] karşısına koyar. Rousseau bu sebeple Voltaire'i, iyimserliğe hizmet edebilmek için eğri, sığ, mantıksız, mantık dışı bir düşüncede olmakla suçlamaktadır. Rousseau'nun, Voltaire'e yazdığı 18 Ağustos 1756 tarihli o uzun mektubunun amacı da sırf bu düşünceye hizmet etmektir. (Atılan ilk yanlış adım, temel hata, Aristoteles, *Analytica*, 18) Rousseau'nun düşüncelerinin temelinde, Hıristiyanlıktaki "ilk günah" ve insanın kökeni itibarıyla bozuk olduğu savı değil, bunun tam tersi bir zihniyet yer almaktadır. Mükemmeliyetçilik, bu görünürde medeniyetin temelini oluşturmaktadır. İşte iyimserliğin ve onun hümanizmasının temelleri buradan gelir. Voltaire, *Candide*'inde savaşı

nasıl alaycı bir üslupla ele aldıysa, aynı şekilde Byron da o ölümsüz eseri *Kain*'de bunu gerçekleştirmiş ve cahil Friederich Schlegel tarafından da işte bu sebeple beğenilmiştir. Benim iyimserliğe karşı yazılmış bu metnimde daha da fazla örnekler vermem bu metnin çok uzamasına hatta bitmemesine sebebiyet verirdi. O kadar çok acı dolu insan, o kadar çok acı dolu söz var ki örnek verilebilecek. Bu sebeple bu bölüme, savımı kanıtlamak için değil, onu sadece süslemek için daha önceki cümlelerime benzer birkaç cümle daha ekleyeceğim.

Şununla başlayayım: Yunanlılar o denli uzaklardı ki Hıristiyan ve Asya düşüncesine, buna mukabil istencin isteklerinin karşılanmasına, istenci onaylamaya o kadar yakınlardı ki anlatılamaz. Fakat buna rağmen varolmaktan dolayı mutsuzdular. Tragedyaların onlarda da varolması buna güzel bir delil teşkil eder. Buna bir başka örnek de Herodotos tarafından ortaya konulup daha sonra başkaları tarafından da tekrarlanan Trakyalıların şu adetidir: Trakyalılar yeni doğan bebeği ağıtlarla karşılarlardı. Bebeğe, başına gelebilecek kötülükleri hemen doğumundan sonra anlatırlardı. Buna karşın bunca zorluktan kurtulduğu ve artık acısı sonlandığı için ölene sevinirlerdi. Bu duruma, Plutarkhos'tan bize kalan bir şu dörtlük örnek verilebilir:

Doğanlar uğruna üzülme;, üzülmek çekecekleri acılara;
Fakat ölenler, onlar var ya;
Onları uğurlamak mutlulukla,
Kurtuldular artık acılardan, ne güzel onları
uğurlamak var ya.

(Euripides, *Cresphontes*; Plutarkhos'ta *De audiendis poetis*, 14, 36)

Tarihsel bir akrabalık olmasa da Meksika'dan da bir örnek vermek mümkün. Orada da benzer duygular hissedilmektedir. Örneğin orada da yeni doğan bir çocuğa şunlar söylenmektedir: "*Oğlum sen, sabretmek için doğdun, öyleyse sabret, acı çek ve sus.*" (Bibliothèque Universelle de Genève, No. 81, 1842, 6) Bu sebeple de Swift (Walter Scott, onun hayatını anlatırken) doğum gününü neşeli bir gün olarak değil, üzüntünün günü olarak kutlamıştır. İncil'i açıp içinden Eyüp Peygamberin babasının evinde bir çocuğun doğduğu ve onun o güne yas tutup lanetlediği bölümü okumuştur. Platon'un Sokrates'i konuşturduğu bölüm de çok meşhurdur. Platon bu en bilge insana şunu dedirtir: *Ölüm benden şuurumu alacak da olsa, yine de güzeldir yaşamaktan; ne güzel bir şeydir derin, rüyasız bir uykuya dalmak.*

Herakleitos'un bir sözü şöyledir:

Yaşamın ismi "yaşamdır" fakat eseri ölüm.
(*Etymologicum magnum, Eustathios ad Iliad.* I, 31)

Theogenis'in şu güzel dörtlüğü de meşhurdur:

Hiç doğmamış olmak; en iyisi bu olurdu insan için,
Hiç bakmamış olmak Güneş Tanrısının kutsal ışınlarına;
Fakat doğmuşsak bir kere, en iyisi çabuk, olabildiğince çabuk
Göçmektir Hades'e, yerin altına.

Sophokles'in *Oedipus Coloneus'u*ndaki (1225) şu bölüm de önceki örneğe benzer bir örnektir:

En iyisi hiç doğmamış olmaktır,
Fakat eğer ki bir kez geldiysek dünyaya;

İyi olan tez dönmektir oraya,
Tekrar geriye, öbür dünyaya.
(Sophokles, *Oedipus Coloneus*, 1225)

Euripides der ki:

İnsan hayatı sefaletle dolu;
Ve yoktur acıların sonu.
(Euripides, *Hippolytos*, 189)

Ve dediyse Homeros şunu:

Hayatta daha çok acı çeken bir varlık yoktur ondan başka;
Yeryüzünde sürünen, nefes alan insandan başka.
(Homer, *Iliada*, XVII, 446)

Plinius dahi şunu der: *Bu sebeple kalbe en iyi gelen ilâcın, doğanın insana hediye ettiği "doğru zamanda ölmek" olduğunu herkes bilmeli öncelikle.*
(Plinius, *Historia Naturalis*, XXVIII, 2)

Shakspeare, yaşlı Kral IV. Heinrich'in dudaklarına şu sözleri koyar:

O heaven! that one might read the book of fate,
And see the revolution of times,
- - - - - - how many chances mock,
And changes fill the cup of alteration
With divers liquors! O, if this were seen,
The happiest youth, - viewing his proprogress through,
What peril past, what crosses to ensue, -

Would shut the book, and sit him down and die.[4]

Byron:

Count o'er the joys thine hours have seen,
Bount o'er thy days from anguish free,
And know, whatever thou hast been,
'Tis something better not to be.[5]

Fakat hiç kimse bu konuyu, bu günlerde Leopardi'nin ele aldığı kadar muntazaman ele almamıştır. Leopardi de her bir tarafta feryatların kol gezdiğinin farkındadır. Onun yapıtlarının her bir yanında varoluşun bu alayı, feryadı hissedilmektedir. Bu konu, yapıtlarının her bir sayfasında, çok çeşitli terimlerle ve çok çeşitli formlarda zengin betimlemelerle dile getirilmektedir. Üstelik bunu çok heyecan verici, sohbetvari ve sıkmayan bir üslupla yapmaktadır.

[4] Ah okunabilseydi kadcr kitabında,
Zamanın devrilişi, rastlantıların artışı;
Vc farklılaşmaların varlığı okunabilseydi;
Okunabilseydi bu ikramı bizc zamanın;
Ah bak gör! Gör cn mutlu gencin kim olduğunu,
Gör o hayatının akışını incclcycn kişiyi,
Hayatta kalacak olanı vc yok olanı görcni.
İştc oydu vuran, sonra da oturup da ölcn.
(Shakcspcarc, Henry IV., PartII, III, I; kısaltılmış)

[5] Tckrar say o saatlcrin sana yaşattığı mutlulukları;
Tckrar say korkunun salık olduğu o günlcri;
Vc bil ki her nc olarak yaşadınsa yaşadın;
En iyisi, hiç varolmamaktı şu dünyada.
(Byron, Euthanasia, Str. 9)

YAŞAMA İSTEMİNİN KABULÜ VE REDDİ

Şu ana kadar insana dair yaptığımız gözlemlerde amacımız şu fikre ulaşabilmekti: Hayatın asıl etik anlamı, bizim iyi ve kötü sözcükleriyle tanımlayarak yol almaya çalıştığımız soyutluklardadır. Amacımız, düşüncelerimizde bu soyut düzlemleri kullanarak felsefenin yardımıyla yol almak olmalıdır.

Söze iyi ve kötü sözcükleriyle tanımlanan ve günümüzün felsefecileri tarafından değeri yeterince bilinmeyen bu kavramlar ile başlamak istiyorum. Günümüz felsefecilerinin bu kavramları bu kadar kolay kavramlarmış gibi ele almaları gerçekten de çok şaşırtıcı. Bu konuya değinmekteki amacım insanların saçmalamalarına karşı bir önlem almak istememdendir. Amacım insanların bu anlamsız saçmalıklarda takılı kalmamalarını sağlamaktır. Bunu yapabilecek durumdayım; çünkü etik olarak iyi ya da gerçek kelimelerinin ardında gizem arayanlardan değilim. Fakat onların ardında -lık, -lik ekleri arayacak kadar da sabırlı olanlardanım. Bu sebeple de çoğu durumda yolumu bulabilecek yetiye sahibim ve eğlenceli bir şeyi yapmaya tenezzül etmektense, bu şeyi bir bombayla patlatırcasına patlatıp yok etmeyi yeğlerim. Çünkü bu derece soyut ve kökenleri sıra dışı olan kavramlarla uğraşmak gerçekten de zahmet vericidir. Kim bıkıp usanmadı ki bu kelimelerin günümüzdeki kötü hallerinden? Oysa ki köken itibarıyla anlamlarını bilmez miyiz ki biz hepimiz? Günümüzde insanlar bir koyunun çehresiyle, şaşkın bir koyunun açtığı gibi bir ağızla bilgelik taslamazlar mı bu kelimeleri kullanarak!

Gerçek kelimesinin anlamı onu anlatan cümlenin yapısında zaten yer almaz mı? Onu tanımlarken bile bir kesinlik getirilmez mi dile? Güzel kelimesinin içeriği zaten üçüncü kitabımız sayesinde ilk defa gerçek manasına kavuşmuştur. Şimdi iyi kelimesinin gerçek manasına geri dönmek istiyorum. Bu sözcük oldukça görecelidir ve iradenin bir nesneye doğru olan çabalarını ifade etmektedir. İstencin isteklerini tatmin eden her ne varsa, bunlar çok nadir istisnalar dışında iyi diye tanımlanmaktadır. Bu sebeple, iyi yemek, iyi (doğru) yol, iyi (güzel) hava, iyi silah, iyi talihli (şanslı) birisi gibi tanımlamalara gitmekteyiz. Kısaca söylemek gerekirse, arzuladığımız şekilde gerçekleşen her şeyi iyi diye tanımlıyoruz. Bu yüzden, biri için iyi olan bir şey, bir başkası için kötü olabilmektedir. Bu sebeple de iyi olanı ikiye ayırabilmekteyiz: Birincisi şimdi yaşanılan iyi, diğeriyse geleceğe istinaden gerçekleşecek olana karşı hissedilen iyi duygusu. Birisi o anki hoşnutluk, diğeriyse geleceğe ait bir yararın ortaya çıkacağı bilinciyle hissedilen duygudur. İyinin karşıtı olan kötü ise genellikle bir rahatsızlık şeklinde kendini göstermektedir. Açıkça ifade etmek gerekirse bu durum istencin tatminsiz bırakılması durumundan başka bir şey değildir.

Tüm varlıklarda olduğu gibi, insanlar da yarar sağladıkları, uygun davrandıkları zaman iyi diye anılırlar. Tabiî bu durum da yine göreceliğe sahiptir. Konuşma dilinde söylenildiği gibi: "Bu durum benim açımdan iyi, ama senin açından değil." Fakat öyle kimseler vardır ki, kişilikleriyle istençlerini yadsımış, genellikle iyiliksever, dost canlısı ve faydalı olmuşlardır. İşte bu kişiler, bu saydığım özellikleri sebebiyle iyi kişiler olarak anılmışlardır. Fakat bunun tersini ifade eden kelime insanlar ve hayvanlar için Almanca'da *böse* olduğu gibi Fransızca'da da yaklaşık yüz yıldır, *méchant* (kötü) kelimesidir. Buna karşın diğer dillerde durum farklıdır. Bu dillerde ise χαχος, malus, cattivo, bad gibi iyinin karşıtı olarak kullanılan keli-

meler cansızlar için de kullanılabilmektedir. Bu da demek oluyor ki, hayatta daha az etkin kabul edilen bu cansız varlıklar için o dillerde canlı varlıklara nazaran bir ayrım yapılmamaktadır. Yani, iyinin edilgen olan tarafından yola çıkılmış, iyinin etken olan tarafına ancak sonradan bakılabilmiştir. Ancak bu duruma gelindiğinde, iyi denilen kişinin kendisi üzerindeki etkisi araştırılabilmiştir. Çünkü insan, iyi denilenin açıklanmasından kaçar. Bir şeye saf tarafsızlıkla bakmak zordur. Çünkü insan daha çok kendi rahatından yanadır. Şöyle ki, insan gerektiğinde kurbanlar dahi vererek kaçar zor olandan; kaçar acı çekmekten. Bunun için gerektiğinde, gerekli kişiye rüşvet dahi verir. Etik sistemlerle felsefe sistemleri ve belli inançlar işte buradan çıkmışlardır. Her ikisinin de arayışı, saadet ile erdemi bir şekilde bir araya getirmektir. İlkinin amacı, muhalefet cümlesiyle ve sebebiyle yani, saadeti özdeş olanla ya da sonra gelen erdemle sofist bir biçimde sonuca ulaşmaktır. Sonrakilerin amaçları ise, başka dünya savlarıyla yol almaktır.[6]

Bizim bakışımıza göre ise erdemin asıl değerli kısmı, amacı ve kökeni; mutluluğun, saadetin, refahın vb. emeli ölümdür. Yukarıda

[6] Burada alaycı bir şekilde nerdeyse tüm pozitif bilimlerin sahip oldukları gücü, aslında tinsel bir güçle desteklediklerı belirtilmektedir. Bu durum doğrudan doğruya değil, dolaylı olarak ve kendine özgü bir inanç öğretisi, mitsel dogmalar vasıtasıyla meydana gelmektedir. Bu durumda davranışların etik anlamları bu cümle vasıtasıyla tanımlanamayacak bir biçimdedir. Her bir mit bu cümleyi takip eder ve o cümleye inananların tümü, etik davranmayla mitosları ayrılamaz bir bütün olarak görenlerdir. Bu sebeple de mitoslarına karşı olan her saldırıyı, erdemlerine yapılmış bir saldırı olarak görürler. Hatta bu durum öyle bir ileri gider ki, monoteist inanca sahip toplumlarda, ateizm yani tanrıtanımazlık, ahlâksızlıkla eş görülür. Bu durumlar din adamlarını zaten rahatsız etmemektedir. Zaten fanatizm canavarı ancak böyle bir ortamda oluşabilmektedir. Zaten onun tek başına ayakta kalabilen, tek başına birey olabilenler arasında oluşması tabiî ki söz konusu değildir ve ancak bu durunda oluşabileceği de aşikardır. Bir defa Batı bu durumu engizisyonda yaşamıştı zaten. En yeni ve en sağlam olduğunu umduğum bilgilere göre, yalnızca Madrid'deki insanlara bile baksak 300 yıl süredc 300.000 insanın inancı sebebiyle odun yığınları üzerinde yanarak acıyla can verdiği bilinmektedir. (Bu arada İspanya'da da birçok ölüm çukuru vardı.)

anlatılana göre iyi, uğruna her şeyi yapmaya değen şeydir. Aynı zamanda iyi, oldukça da görecelidir. Saf iyi, bu durumda bir muhalefettir. En yüksek iyi *summum bonum* aynı anlama gelmektedir; yani isteme duygusunun bütünüyle bir tatminidir. Öyle bir tatmindir ki, ardından bir istenç gelememelidir. Öyle bir metafordur ki, onun ardından hiçbir zaman yıkılamayacak olan bir tatmin gelmelidir. Bu dördüncü kitabımızdaki bakışımıza göre ise böyle bir durumun varolması olanaksızdır. İstencin bu şekilde bir doyuma ulaşabilmesi zamanın durup ilerlememesi gibi bir olayın gerçekleşmesi kadar olanaksızdır. İstencin bu bahsettiğim şekildeki bir tatmine kavuşması ve her isteğinin yerine gelmesi söz konusu olamaz. Çünkü o, böyle bir tatmine ulaşabilecek bir yapıya sahip değildir. O, Danaidler'in fıçısı gibidir; onun için en yüksek iyi ya da saf iyinin varlığı söz konusu değildir. Bundan dolayı da, istencimiz için sadece geçici olan vardır. Alışık olduğumuz üzere kullandığımız ve adına *emeritus* dediğimiz bu onursal görevi tasvir etmek gerekirse, bu durum bir çeşit, insanın kendisinin ortadan kaldırılması ve istencin reddidir. Bu durum, istencin bir şekilde sakinleştirilmesi ve köreltilmesi şeklinde gerçekleşir. İstenç bir şekilde, bu durumda kendi kendisiyle tatmin olmak durumunda bırakılır. Bu durumu ileride daha açık bir şekilde inceleyeceğiz ve sonsuz iyiyi *summun bonum* olarak adlandıracağız. Onu, bir tür hastalığın radikal bir tedavisi olarak ele alacağız. Fakat bu tedavi tam bir iyileştirme, asıl hastalığın tedavisi olmaktan öte, asıl hastalığın bir şekilde uyuşturulması, yalnızca ağrılarının dindirilmesinden ibaret bir yöntemdir. Grekçe *telos* (zirve noktası, son nokta) ve *finis bonorum* (en yüce iyi) kelimeleri bu durumu iyi şekilde ifade etmektedir. Şimdi, iyi ve kötü meseleleri üzerinde bu denli durduktan sonra asıl meselemize dönebiliriz artık.

Bir insan dışarıdan herhangi bir yaptırım söz konusu değilken hak yeme eyleminde bulunursa, onu kötü olarak tanımlarız. Bizim

haksızlık olarak gördüğümüz bu durum, insan bedeninin arzularının evetlenmesinin ötesindedir. Bu durum öyle bir hal alır ki, insan artık diğer bedenlerde oluşan isteme duygusunu reddeder ve sadece kendi isteklerini görür duruma gelir. Artık o kişi arzularına ters düşen her türlü şeyi var gücüyle yok etmeye çalışır. Bu durum çok yüksek seviyedeki bir tür bencilliğe dönüşür. Burada açıkça görülüyor ki, birincil olarak bu insanda kendisini evetlemesinin ötesinde çok daha bencilce, kendi bedenin dışındakini de etkilemeye çalışan bir yapı ortaya çıkar. İkincil olarak ise, idrak olarak bu kişiler *principio individuationis*'e (birey olma felsefesi olarak tek yaşayan varlıkların varoluş sebebi, bireysellik ilkesi) takılı kalırlar. Bu kişiler kendilerini diğer tüm varlıklardan bir şekilde uzak görürler, soyutlarlar. Bu kişilerin arayışları kendi mutluluk arayışlarından ibarettir. Diğerleri onların umurunda dahi değildir. Diğer varlıklar onlar için tamamen yabancı varlıklardırlar. Bu kişiler diğer varlıklardan derin bir uçurum vasıtasıyla ayrılmış gibidirler. Onlar, diğer varlıkları kurtçuklarla eş değer görürler. Onlar için, diğerleri anlamsızdırlar; gerçek denilemeyecek kadar gereksizdirler. İşte bu sözünü ettiğim iki özellik, kötünün iki temel özelliğidir.

İşte istenç diye de tabir ettiğimiz isteme duygusu, bu denli derin bir acı kaynağıdır. Çünkü her isteme duygusu, bir yoklukla beraber gelir ve bu da beraberinde acıyı getirir. (Üçüncü kitaptan da hatırlanacağı üzere, istencin bir süreliğine susturulması, mutluluğun temel taşıdır ki, onu ancak isteklere uzak bir öznede fikir bağlantısı olmayan, kendisini etiğe teslim etmiş bir varlıkta görebiliriz.) İkincil olarak da şeylerin birbirleriyle olan kopmaz bağıntısı, istemelerimizin tatminsiz kalmasına sebebiyet vermektedir. Doymak bilmeyen benlerimiz böylece yine acıya kavuşurlar. Çünkü acı denilen şey istencimizin aç kalmasıdır. İnsan bedeni bir yara aldığında da bu durumun aynısı gerçekleşir. İnsan nesnesi bedeninin tekrar önceki haline gelmesini istediği için acı çeker. Görüldüğü gibi şiddetli acı

şiddetli isteme duygusundan, diğer bir deyişle arzudan koparılamaz durumdadır. Aralarında kopmaz bir bağ vardır; âdeta bir bütündürler. Çirkin insanların daha yüzlerine baktığımızda anlarız çektikleri acıyı. Başka konularda şanslı olsalar bile neşeli görünen dışarıdaki kalabalığın gürültülerine karışmadıkları sürece acılarından kopamazlar. Bu duygular bencillikleriyle de birleşince, diğer insanların acı çekmelerinden zevk almaya başlarlar. İşte asıl kötü olma hali de budur, ki bu duygu gaddarlığa kadar uzanır. Artık amaç istencin doyurulmasını da aşar, başlı başına çekilen acılardan bir zevk alma durumuna dönüşür. Bu fenomenin daha da yakın bir tasviri şöyle yapılabilir: İnsan, isteklerinin ortaya çıkışını sezinlediğinde, daha o an bir eksiklik hissetmeye başlar. O an, olagelen yani içerisinde bulunduğu hal ve durum kişiyi tatmin edemez olur. İşte kıskanma duygusunun temelinde yatan da bu eksiklik durumudur. Hissedilen bu eksiklik, mahrumiyet duygusu, diğerlerinin de aynı duyguyu hissettikleri bilincine varıldığı andan itibaren yumuşar ve azalır. Başkalarının da aynı acıyı hissettiklerini bilmek kişiyi rahatlatır. Geniş kesimlerce hissedilen acılar da bu sebeple fazla hissedilmezler. Bunu belli bir iklime sahip olan bir ülke örneğiyle pekiştirebiliriz. Bu ülkede, herkes aynı iklime tabi olduğu için, şikayet etme oranı da pek azdır. Bu insanlar, daha kötü durumda olanları hayal ederek acılarını dindirmektedirler. Başkalarının acılarını görmek, acı çeken kişinin kendi acısını azaltır. Şiddetli bir arzuya kapılan kişi, büyük bir açgözlülükle dindirmeye çalışır bu susuzluğunu. Fakat olabilecek her tatmin sadece yüzeyseldir. Çünkü o tatmin olduğunda bir şeyleri isteme hissi yok olmaz; sadece istenen şey şekil değiştirir ve bu başka şekliyle kişiye acı vermeye devam eder. En sonunda, tüm isteklerin bir şekilde tatmin olduğu durumda ise geriye sadece bir sessizlik, yalnızlık, ıssızlık hissi kalır ki, bu hissin tamamen ortadan kaldırılması olanaksızdır. Bu durum bir nevi ilâcı olmayan bir acı çekme halini alır. İsteme duygusu bu şekilde olası durumundan da-

ha farklı bir tepki verir. Bu durum, istencin bir tür dinmeyen bir acıyla çevrelenmesine sebep olur ve ona haiz olan kişinin kötü bir kişiliğe bürünmesine sebep olur. Kişi, başkalarının acılarında, mutsuzluklarında arar kendi mutluluğunu. Onların o derin acılarını seyretmek, kişinin kendisinin çektiği acının hafiflemesini sağlar. Başkalarının acı çekmesini seyretmek, onlara acı çektirmek başlı başına bir uğraş, kişinin kendi acılarını dindirmesinde bir araç durumuna gelir. Kişi, âdeta bunu seyrederek bu durumdan haz alır. Gerçek kötülük kendisini böylece gösterir. Sonra da etrafı, bir kana susamışlık sarar; Neron'larda, Dominitian'larda, Afrika Reisleri'nde, Robespierre'de de olduğu gibi.

Kötüye, kötüyle karşılık veren intikam duygusu da anlamsızdır. Geçmişteki bir şey için kişi karşısındakine acı çektirir. Oysa bunun olası bir getirisi yoktur. Tek amaç karşısındakine de aynı acıyı tattırmaktır. Ortaya çıkan durum ise karşısındakinin çektiği acıdan zevk almaktan öte hiçbir şey ifade etmemektedir. İntikam duygusunun zalimlikten biraz olsun ayrıldığı yan ise, kişinin karşısındaki kişiye acı vermesinin bir sebebi olmasıdır. Bu kişinin karşısındaki kişiye verdiği ceza bir kurum, kurul yahut belirli bir yasa tarafından önceden belirlenmişse, bu durumda cezayı veren kişi kendisini haklı görür.

Bu tarif ettiğim ve kötülükle aynı kökten olan şiddetli isteme duygusu dışında çok özel bir azap daha vardır. Bu azap kişilerin haksız olarak karşılarındaki kişileri kıskanmalarıdır. Bu durumu, verdiği acının şiddetine ve sürekliliğine bakarak vicdan acısı (azabı) ya da vicdanın ısırığı şeklinde de tanımlayabiliriz. Bu dördüncü kitapta bahsedilenlerden yola çıkılarak, aslında istencin hayatın bir tür yansıması, bir tür aynası olduğu söylenebilir. Bunu idrak eden kişiler hayatın zaten vicdanın acılarının ötesinde pek de bir anlamı olmadığı gerçeğine varabileceklerdir. Hayatı daha yakından tanı-

mak gerekirse, onu birbirinden bağımsız iki parçaya bölebiliriz.

Kötünün amacı ve anlamı, *principii individuationis* tarafından sımsıkı sarılmış olsa da, çok ilginç bir şekilde perdelenmiştir. Bu, uçurumla ayrılmış şekilde algılanan kişiler, bir o kadar da uzaktan seyredilirler. Bu kişiler zaten kendi bencilliklerini bir dayanak bilerek ayakta kalmaktadırlar ve bu dayanağa sımsıkı sarılmaktadırlar. İşte bu kişiler, arzunun gücünün altında acı çekerler. Yine de bu kişiler, yüreklerinin derinliklerinde bu idrakin aslında soyut bir şey olduğunu hissederler. Her bir kişinin çektiği acılar zaman ve mekânla ayrılmış, birbirinden kopukmuş gibi gözükse de, yine de hepsi hayat içerisinde çekilen ortak bir duygudan ibaretlerdir ve aslında bir bütünlük teşkil etmektedirler. Her bir birey, başkasının acı çekmesi için ona silahını doğrulturken, aslında bu silahı kendisine de doğrultmuş olur. Tüm kötü olanlar, aslında herkesçe ortak olan bir duygu tarafından paylaşılırlar. Duyguların bu şekildeki paylaşımı merhamet duygusu sayesinde olmaktadır. Tadılan hazların karşılığı da bu sebeple hep acı olur. Çekilebilecek tüm olası acılar, hayatın bizzat içerisinde ve herkese çok yakın bir yerde yer almaktadırlar. Bu acıların *principii individuationis*'inin olasılığı ve gerçeğe ne kadar yakın olduğu, sadece zamansal ve mekânsal uzaklığa bağlıdır. Bizim bir tür ruh gezintisinden, göçünden bahsedebilmemizin temelinde yatan da budur. Bu mistik durum sayesinde insanlar, diğerlerinin acılarını anlayabiliyor ve vicdan azabı, pişmanlık gibi duygularla baş başa kalabiliyor. Bu durumun güçle de bir bağıntısı vardır. Şöyle ki bu kuvvet, istemenin bizzat kendisinin ortaya saldığı bir kuvvettir. Bu güç, diğer bireylerdeki güce karşı bir kuvvet olarak ortaya çıkar ve onların etken olmasını engellemeyi arzular. Kötü kişilerin, yaptıkları kötülükler ile ilgili olarak içlerini saran dehşet, hiçlik cezasının yanında açıkça görünen bir *principii individuationis*'i ve onu diğer kişilerle eşleyen bir şiddetin idrakini barındırır. Kendisi de bu duru-

mun farkındadır. Kişi, kendisini hayata bununla bağlar ve bu ipi elleriyle sımsıkı tutar. Kişi, içindeki bastırılmış duyguların acısını da böylece hisseder. Ancak kendisini bu duygulardan ayrı algılamaya çalışmasına rağmen aslında bu duygulara sımsıkı bağlıdır. Bu sebeple de en dehşet verici duygular, tam da arzularının tamamını tatmin etmeye çalışan kişilerin içinden çıkarlar. Kendilerini, isteme duygusunun yansımaları olarak gösterirler. Kendilerini, hayatın hissesine eklemlenmiş hissederler. Doğal olarak da artık acıların bir parçası konumuna gelmişlerdir. Bu durum, sonsuz bir zaman ve mekân varolduğuna göre sonsuz bir acı durumudur. Gözlemlenen acılar artık bizzat hissedilen acılar durumuna dönüşmüştürler. Bir de sadece sözde varolan bir "yeniden doğma" durumu söz konusudur. Tabi bu "yeniden doğma" durumu da aynen "geçmiş" ve "gelecek" kavramları kadar muğlaktır. İsteme duygusu zaten o an'a ait bir duygudur ve bireyin o anki tüm hisleri, bizzat yaşanılan an'a aittir. Birey kendisini her acıda yeniler ve acıyı tekrar tadar. İsteme duygusu hayattan, hayat da o an yaşanan an'dan ayrılamaz. Bundan ötürü de bu duygu, an'dan bağımsız olarak düşünülemez. Ölüm (Lütfen tekrarlarımı bağışlayın.) bir günbatımına benzer. Güneşi gece sardığı halde, o yine de ışığın asıl kaynağıdır; işte ölüm de böyledir. Aralıksız olarak yeni dünyalar yaratır. Her an bir batım, bir doğumu da beraberinde getirir. Bireyin gördüğü her şey, bu durumun siluetlerinden, yansımalarından ibaret olan bir dünyadır. Kant'ın "kendinde şey"i ve bu düşünüşün temelindeki tarafsız bakış, Platon'un idea'sıyla bağıntılıdır. Bu sebeple de intihar etmek anlamsız, yanlış olarak değerlendirilir. Herkesin içten istediği şey, olması gerekendir. İnsan her ne durumda ise bu durum onun istediği durum olmalıdır. Bireylerin zahirî idrakleri ve hiçliklerinin farklı biçimlerini ele aldığımızda; onların kendilerini bilmeleri, kendi idrak seviyelerinin farkına varmaları, bir dikenin batışı gibidir. Ha-

yatın gidişatı bir ampiriğin hayatının gidişatını andırır. Asıl haliyle bu tarif ettiğim hayat zaten anlaşılırdır ve barınabilecek bir yeri olan, bu hayattan zaten çekinir. Bu yaşam biçimi ne kadar da etkin olursa olsun, hayatın tiksinti verici, nefret edilesi tarafları yine de o insanları etkilemekten geri kalmaz. Oysa kişi, kendisini yalanlamasa, zamanı algılayıp kabullenebilse; görüngü olarak geçmişte kalan, zamanın gerisinde olabilir ve kişiyi rahat bırakabilirdi. Fakat işte tam da bu sebeple, çok önce yaşanmış olsalar dahi, insanın hoşnut olmadığı duygular ve durumlar, yine de vicdanı sızlatmayı başarırlar. Kişiler şöyle derler: "Ayartılmama izin vermeyin! Beni kendi gerçek yüzümü görmek zorunda bırakmayın!" Kötüye, hayat bir acı, bir şiddet şeklinde görünür. Acı çekenleri, işte böyle bir ruh hali içinde algılar kötü. Olanları âdeta bir perdenin arkasından izler. Hayatta hep başkalarının pes ettiğini görmek ister. Tüm istençlerin üzerinde, kendi istencinin yer almasını arzular. Çünkü, ancak bu şekilde mutlu olabileceğine inanır. Her gözünü açışında, bu duyguya ne kadar yakın, ne kadar bağlı olduğunu görür. Başkalarının acılarını tanımak, onu yerinden oynatmaz. Hissettiği acıyı başkalarıyla paylaşıp paylaşmamakta kararsızdır. Bu sebeple de ne yapacağı konusunda kararsızdır, boşluktadır. Kendi istencinin sınırlarını diğer istençlere aştırıp aştırmayacağı konusunda bir karara varmakta zorlanır.

İnsanın içerisindeki kötünün oluşturduğu çatışma, işte böyle bir çatışmadır. İnsanın içerisindeki somut vicdan duygusunun bu durumda yeri ve değeri nasıl olmalıdır diye bocalar insan. İnsanın iyi tarafı insan istencinin açıkça görünen tarafı olarak da ele alınabilir. Bu durum, bütünüyle bir yılgınlık durumunu da beraberinde getirir; ki bu yılgınlık durumu alabildiğine bir şiddete dönüşür. Çünkü iyinin karşısındaki duygular da zamanla güç kazanırlar. Sahneye hep sırasıyla bir iyi, ardından da bir kötü gelir. Spinoza'nın da de-

diği gibi, karşıtlıklar hep birbirinin habercileridirler. Gün geceyi, gece de günü müjdeler.

*

Bir ahlâk duygusu ele alalım ki, temelleri olmayan ve sadece öğüt olarak kulaklarımızı doldurduğu için var olan. İşte böyle bir duygunun etkisinin kaydadeğer olmasını bekleyemeyiz. Buna karşın, temellendirilebilen bir ahlâkî davranış, severek uygulanır. Fakat bu sözünü ettiğim davranış da, nedense, insanlar tarafından ahlâkî bir davranış olarak ele alınmaz. Ahlâkî davranış denilen şeyin bizi aslında gerçek bir ahlâklılığa götürmediği sonucunu buradan çıkarabiliriz. Gerçek ahlâklılık duygusu, gerçek ahlâkî davranışlar, insanın kendi istenci tarafından oluşturulmuş olmalıdırlar. Kişiler bu bahsettiğim ahlâk duygusunu, bireyler olarak, başkalarının isteme duygularını da kabul ederek oluşturmalıdırlar. Gerçi ahlâklılık idrakle birlikte başlar. Fakat ahlâklılığı sözlere dökmek ve başkalarının idrakine sunmak bir o kadar da zordur; hatta neredeyse imkansızdır. Çünkü ahlâk, eğer ki sözlerle aktarılabilir olsaydı, o zaman sözümüzü, dilimizi anlayan herkesi kavrar; ahlâklılığa sürükleyebilirdik. Oysa böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü bu duyguların tamamen somut kılınarak diğer insanların önüne serilebilmesi maalesef ki mümkün değildir. Bir insanı sözlerle ya da vaazlar vererek yola getirmek öylesine zordur ki anlatılamaz. Bu durumda, söz sanatları da etkisini yitirir. Aristoteles'ten bu yana, bu sanatlarla sayılamayacak kadar çok insan uğraşmıştır. Fakat, yine de umulan sonuca bir türlü ulaşılamamıştır. "Ahlâk" kelimesinin sanatla yan yana olmaya da onca yatkın olmasına rağmen, yine de onca uğraş sonuçsuz kalmıştır. Fakat söz sanatını, bir 'alt madde' olarak ele almak daha doğru olur. Sanatlar, ahlâkın sonraki nesillere iletilme-

sinde rol oynarlar. *Velle non discitur* (İstemek öğrenilmez). Gözle görülür olan, somut olan dogmalar, nedense ahlâk ve ahlâklılık konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Ahlâksızlıkları, nedense bu dogmaları tam da rahatsız etmemektedirler ve gerçek yanlışlıklara, ahlâk dışılıklara, bu dogmalar hiç mi hiç karşı koymamaktadırlar. Eğer ki hayatın anlamı, temel taşı, yol göstericisi, belli başlı dogmalardan, belli başlı inanç öğretilerinden ve belli başlı felsefî akımlardan ibaret olsaydı, bu gerçekten de çok kötü olurdu. Hayatı bu türden sonsuza kadar geçerli kabul edilen ve sonsuza dek sabitlenmeye çalışılan düşüncelere bağlamak, oldukça yanlış olurdu. Ahlâk açısından dogmalar daha bir farklı, daha tartışmacı bir idrake giden, daha şematik, daha sabit bir şekle sahiptirler. İşte kendilerini bu dogmalara kaptıran kişiler, diğer kişilere göre bencillikten daha uzak tavırlar sergilerler. Bu durum, görünürde böyle olmasına karşın, aslında bir algılayamamanın ardından gelişen, daha ziyade sahte olan ve sonucu kendisini tatmin etmeye kadar varan bir hesap vermeden ibarettir.

Gerçi dogmalar, alışkanlıklar ve esinlenilen diğer kişiler, kişilerin davranışları üzerinde oldukça etkili olabiliyorlar. (Ne yazık ki alışılagelen insan tipi, kendi kararlarının izini sürmek yerine, onların zayıf olduğunu düşünerek, başka dallara tutunan insan tipidir. Bu kişiler, sadece tecrübe edilmiş ya da başka kişilerin tecrübe etmiş olduğu düşüncelerin ardından giderler.) Fakat bu durum, hiçbir şekilde, davranışların temel yapısını teşkil eden zihniyette köktenci bir değişim sağlamamaktadır.[7]

Tüm somut idrakler şunu gösterirler: Motifler sadece istencin

[7] Bunlar yalnızca *opera operata*'lardırlar, (yalnızca bir yarar sağlama isteğiyle varolan ifa edilmiş davranışlar) diye söylerdi kilise; yeniden doğuma yol açacak olan inanç ve inayeti hediye etmeseydi insanlara. Bu konuyu ileride daha ayrıntılı ele alacağız.

yönünü değiştirebilirler fakat istencin bizzat kendisinde köklü değişimlerin yaşanmasına sebep olamazlar. Tüm aktarılabilen idrakler, tecrübeler ise yalnızca bir motif olarak karşıdakine yansıtılabilmektedirler. Bu sebeple de, oldukça etkisiz kalmaktadırlar. Her ne kadar dogmalar insanları yönlendirmeye çalışıyor olsalar da, yine de onlar, aslında özlerinden kopamayıp isteklerince hareket etmek durumundadırlar. Bu yüzden etik açıdan bir kişinin yardıma ihtiyaç duyan diğer kişilere yardım etmesi doğaldır. Çünkü bu kişiye, ilerisi için yardımda bulunulan miktarın on katı fazlası vaat edilmiştir. Görüldüğü gibi, bu derece yüksek bir karşılık, tabiri caizse, bu derece yüksek bir faize hayır demek zaten oldukça zordur. Bu sebeple de tanrıtanımaza verilen cezalar, çektirilenler de birer azap, birer işkence olarak adlandırılmalıdır. Onları ateşe atmak da doğru değildir. Türkleri kendi topraklarında, öbür dünyada yer edinebilmek maksadıyla boğazlamak da doğru değildir. Bunları yapan kişiler, sadece farklı sebepler göstererek kendilerini aklamak istiyorlar. Oysa temelde, bu kişilerin diğer haydutlardan herhangi bir farkları yoktur. İstenci dışarıdaki etkilerle değiştirmek gerçekten de zordur. Bu dışarıdaki etkiler, insan istencine karşı sadece birer motiftirler. Dış etkilerle ancak ve ancak, istencin kendisini dışa vurum biçiminin değişmesi sağlanabilir. Dışa etkilerle onu köktenci bir değişime uğratmak için çabalamak manasızdır. *Velle non discitur.*

Dogmalara göre oluşan ve "iyi davranış" diye tabir edilen davranışları incelerken ise, bu davranışların köklerine kadar inilmelidir. Bu davranışların, daha önce anlattığım gibi, insanın kendi usunu tatmine yarayan bir hesap vermeden öte olup olmadıklarına bakılmalıdır. Sadece iyi diye isimlendirilen, fakat temeline inilmeyen bir iyilik anlayışıdır bu karşı karşıya kalınan. Çünkü bunu uygulayan bireyler, birer filozof olmadıkları için, onların iyiyi, köktenci bir şekilde kavramaları neredeyse imkansızdır. Bu iki durum arasındaki

farkı anlamak da gerçekten çok zordur. Çünkü hangisinin gerçek iyi olduğu sorusunun yanıtı, kalbin derinliklerinde yatar. Bu sebeple de başkalarının davranışlarını çoğu zaman nesnel bir şekilde ele alamamaktayız. Bireylerin, grupların ve toplumların davranışları; dogmaların, örneklerin ve başkalarının alışkanlıklarının gözlemlenmesiyle farklılığa uğrayabilir. Ama aslında tüm ameller (*opera operata*), boş tablolardır ve sadece fikir olarak varlıklarını sürdürebilmektedirler. Onları ahlâkî açıdan anlamlı kılan yegâne şey de zaten budur. Görünürdeki farklılıklara rağmen, aynı ahlâkî değere sahip birçok durum söz konusu olabilir. Aynı kötü niyete sahip iki kimse, hayatlarını çok farklı yerlerde geçirebilirler ve hayatları çok farklı yerlerde son bulabilir. Aynı derecedeki bir kötülük, bir toplumu cinayete ve hatta yamyamlığa kadar götürürken, bir öncekine eş diğer kötülüğün üstüne entrikalar, komplolar da eklense, bu kötülüğün daha az, daha sessiz *en miniature* diye tabir edilebilecek şekildeki bir etki ile sınırlı kalması mümkündür. Fakat insan, kökü itibarı ile her iki durumda da aynı insandır ve aynı insan olarak kalır. Bütün bir toplum, dogmalarla ve öbür dünyada çekilecek cezalar, kavuşulacak mutluluklar öne sürülerek yönlendirilebilirdi aslında. Politik olarak gerçekten de bu yöntemle çok şey kazanılabilirdi; fakat maalesef ki, hakikî bir ahlâk anlamında böyle bir yol izleyerek bir sonuca varamazdık. Bu durum sadece insan istencini yadsımaya çalışarak hayatı daha da bir çıkmaza sokar; bizi ileriye götüremezdi.

Gerçek iyiliksever zihniyet, yararcı olamayan ahlâklılık ve merhamet, somut bir karardan yola çıkmaz. Bunun temelinde aktarılması zor, daha çok duyguya dayanan, olumlanması kadar olumsuzlanması da zor olan bir idrak yatmaktadır. Bu idrak somuttur fakat aktarılması zordur. Bu idrak diye tanımladığım şey herkesçe bizzat tecrübe edilmiş olmalıdır. Diğer bir deyişle, bu tarif ettiğim şeyi sözlere dökmek pek de mümkün değildir. O, kendisini daha

çok bizzat tecrübe edilen davranışlarda, hareketlerde, yaşamın bizzat içerisinde gösterir. Şu anda biz de burada ahlâkî bir teoriyi ortaya koymaya, idrakinin temellerine inmeye çalışıyoruz. Fakat bunu kelimelere dökmek bizim için de pek kolay olmayacak. Bizim incelememiz de maalesef biraz yüzeysel ve kelimenin yetisiyle sınırlı kalacak. Bu kelimeye, tanıma uygun bir dille yaklaşmaya çalışacağız ve onu daha yakından tanımaya uğraşacağız. Onu, bir şekilde somut olarak ortaya koyabilmek için çabalayacağız.

Kötülüğün tam karşıtı olan iyilikten söz etmeye başlamadan evvel, ara bir kavram olarak elc alabileceğimiz adaletten söz etmek pek de yanlış olmaz. İyi ve kötünün iki zıt kutup olduğundan yukarıda da zaten söz ettim. Adalet ise öyle bir şey ki, ona göre bir devlet ve bu devletin yasaları olsa da olmasa da, ona sadık kalmak istiyorsak, haklı ile haksızı birbirinden ayırmalıyız. Fakat bunu, devletin bizi kollayıp kollamadığını göz önüne almaksızın yapabilmeliyiz. Hatta, gerekirse bunun için kendi istencimizden, kendi özümüzden dahi vazgeçebilmeliyiz. Yani bu kişi, başkalarının mutluluğu için kendi mutluluğundan vazgeçebilmelidir. Böyle bir kişi, başka kişilerin haklarına ve mülkiyetine saygılı olmalıdır ve suç işlememelidir. Böyle adil olan kişiler için *principium individuationis*'in tam olarak bölücü, ayırıcı bir duvar olmadığı zaten açıkça gözükmektedir. Bu kişiler yalnızca kendi istencinden taraf olup diğerlerinin istençlerini yadsıyan kişiler değildirler. Bu kişiler için, başkaları algılanamayacak kadar uzak varlıklar olarak ifade edilebilecek olan birer kurtçuk olmaktan ötedirler. Bu kişiler, davranışlarıyla "kendinde şey"i, diğer varlıkların görüngülerinde de görüp kendilerindekini tanıdıkları gibi, onlarda da bu eylemi tekrarlayarak bir tekrar tanıma hali yaşarlar. Kendilerini o varlıklarda yeniden keşfederler. Tabiî bunun da bir derecesi vardır. Bu derece de, onların hakkını yememek ve onları yaralamamak sınırına kadardır. İşte bu se-

viyede, *principium individuationis*'i ve Mayaların perdesini seyredercesine, karşısındaki kişiyi incelerler. Bu kişiler karşılarındaki varlığı kendileriyle özdeşleştirmeye çalışırlar ve onu yaralamaktan kaçınırlar.

Yabancı istençlerin yansımaları, kişinin kendi istencine güçlü bir şekilde sığınmasıyla oluşur. Kişi kendi istencine o denli yaklaşır ki, diğer istençleri yadsımanın dışında, onlardan kendi istencine boyun eğmesini bekler. Bu sebeple de insanlar, her zaman için, başkalarının kendilerine yaşattığı mevcut rahatlıktan, mutluluktan çok daha fazlasını arzularlar. Ahlâk anlayışının, iyilik anlayışıyla birleşerek oluşturduğu en yüksek biçim şöyle oluşur: İyilik anlayışının, kişinin aleyhine olduğu söylenebilir. Çünkü bu durumda insan sahip olduğu haklardan dahi vazgeçebilecek kadar iyi olmalıdır. Bu durum bedeni daha çok tinsel bir şekilde algılamayı gerektirir. Kişi, kendisi dışındaki kişilerin ona hizmet etmesini istememelidir. Her lüksü bir paylama gibi algılayarak, sonunda yokluk içerisindeki bir kişi gibi yaşamayı seçmelidir.

Pascal da, bir takva ehline yakışır bir şekilde, kendisine hizmet edilmesinden bıktı. Şiddetli hastalığına rağmen, kendisine hizmet edilmesinden öylesine bıkmıştı ki; yatağını kendisi yapar, yemeğini mutfaktan kendisi alır olmuştu. (*Vie de Pascal par sa soeur*, 19) Hindu Racalar hakkında anlatılır ki; kendileri onca varsıllıklarına, zenginliklerine karşın; varlıklarının sadece kendi aileleri ve hizmetkârlarına yetecek kadarını kullanırlarmış. Kötü düşüncelerden oldukça uzak bir yaşam felsefesi geliştirmişler; hatta öyle ki, kendi ekip biçtikleri, yetiştirdikleri yiyeceklerin dışındaki yiyeceklerden dahi yemezlermiş. Burada şöyle bir çelişki yatıyor; insan kendisine atalarından kalan zenginlikleri büyüterek toplumla da paylaşarak, diğer insanlara bu sayede büyük bir destekte de bulunmuş olmaz mı? Zaten zengin kişiler, zenginliklerini topluma borçlu değil mi-

dirler? Hinduların, bu bahsettiğim anlayışları da, aslında adalet anlayışından öte bir anlayış değil midir? Bu anlayışta da kişi, kendi istencinden vazgeçmez mi? Bu durum bir tür nefis terbiyesi şeklinde de görülebilir. Buna karşın, kişinin çalışmayarak, kendisine miras yoluyla kalan mülkle de hayatını sürdürmesi söz konusu olabilir. Bu durumu ahlâkî açıdan ele alırsak, yanlış olduğunu rahatça söyleyebiliriz; fakat yasalara bakar ve bu durum hakkında bir fikir edinmeyi denersek, bunun yasal olarak hiçbir sakıncası olmadığını görürüz.

İhtiyarî adaletin kökeninde belli bir ölçüde *principii individuationis*'e olan bakışın da bir payının olduğunu anladık. Bu durumda adaletsiz olan kişiler, çekimser kalmak durumundadırlar. Bu bakış açısı, ihtiyaç duyulandan öte yerlerde de etkili olabilir, ki bu durum insanı, müspet bir iyilik anlayışına, müspet bir iyilik istemine kadar götürür. Bu şekilde de insanı sevmek noktasına ulaşılır. Bu sayede de kişinin içindeki isteme duygusu ne kadar güçlü olursa olsun, kişinin idraki, vicdanı ona her zaman bir denge yolunu açar. Bu sayede kötülüğün ayartmalarına karşın, yine de iyilik korunabilir. Vicdan, insanı bu ayartmalara karşı dengeler. Bu öğreti sayesinde kişi, yılgınlık durumunu yenip iyi olmayı başarabilir. Yani iyi olan insan, hiçbir zaman daha zayıf bir kişilik olan kötünün durumuna düşmez. Çünkü vicdan, istencin kör arzusuyla başa çıkabilmektedir. Fakat sırf içlerindeki istencin zayıflığı sebebiyle iyi gibi gözüken kimseler de vardır. Haklı ve iyi davranışta bulunmak için büyük bir çabanın gerektiği durumlarda kaldıklarında ise böyle kişilerin gerçek yüzleri ortaya çıkar.

Şimdi de, istisnaî kişiliği ele alalım. Diyelim ki, bu kişinin geliri çok iyi ve gelirinin çok az bir kısmını kullanıyor. Çünkü gelirinin çoğunu zor durumdaki insanlara bağışlıyor. Bu sebeple de kendisini birçok hazdan, mutluluktan mahrum bırakıyor. Böyle bir kişiyi daha yakından tanımaya çalışalım. Bu durumdaki bir kişinin bu

davranışını açıklamaya çalıştığımızda, dogmaları hesaba katmadığımızdan, bu kişinin aklı sayesinde bu şekilde davrandığını düşünürüz. Böyle davranmasının sebebini ise, kendisini diğerlerinden ayırmaya, onlardan farklı olmaya çalışması şeklinde algılayabiliriz. Bazılarının gözünde bu farklılık öyle büyük algılanır ki, bu durum özellikle adaletsizlikten taraf kişileri oldukça memnun eder. Adil olmakla övünen kişiler, genelde adaletsizliğe karşı çıkmaz; adaletsizlik altında ezilenlerin acılarına merhem olma zahmetinde bulunmazlar. Çünkü bu durumda onların da rahatları kaçacaktır. Görüldüğü gibi, çoğu zaman tüm bu sorunlara ben ve yabancı, diğer bir deyişle ben ve öteki arasındaki fark sebebiyet verir. Fakat soylu kişiler, genelde böyle bir farkın olmadığını iddia ederler. Görüngünün formu olan *principium individuationis* bu kişileri şaşırtmaz. Bu kişiler başkalarının çektiği ıstırabı, sanki kendi bedenleri bu ıstıraba maruz kalmışçasına hissederler. İşte bu kişiler bir orta yol bulma çabasındadırlar. Hazlardan, arzulardan mahrum olmaya çalışırlar. Yoksunluğu, yoksulluğu tercih ederek başkalarının ıstırablarını dindirmeye çalışırlar. Ardından bu kişiler, ben ve öteki arasındaki uçurumun, kendisi ve kötü arasındaki uçurumun geçici bir hayalden ibaret olduğunu fark ederler. Sonra da, kendi görüngülerinin, başkalarındaki görüngülerden farklı olmadığını görürler. Ardından da, herkesin içinde yaşayan ve herkesin değerini azaltan o yaşama isteminin varlığını fark ederler. Bitkilerden tutun da hayvanlara kadar her varlık bu duyguyu hisseder. [8]

[8] İnsanın hayat ve diğer varlıklar üzerindeki hakkı şunlardan meydana gelir. Bilinç bildikçe, insanların çektikleri acı da o oranda artar. Hayvanın, çabası sonucu veya ölürken çektiği acı bile, yenecek etten yoksun bir insanın çektiği acı kadar değildir. Bu sebeple de insan kendi varlığını ortaya koyabilmek için hayvanların varlıklarından vazgeçebilmektedir. İşte insanın yaşama isteminin verdiği acı bu sebeple ölümün ona vereceği acıdan az kabul edilir. Bu yüzden insan, hayvanlardan yararlanma yolunu rahat-

Artık bu kişiler, başkalarının açlıktan ölmesine seyirci kalabilmeye oldukça uzaktırlar. Hele ki bir de bu kişiler, kendilerine gerekenden oldukça fazla erzaka sahipken. Sevginin güzelliklerini tadan bir kişi için Maya'ların peçesi, zaten şeffaf bir hal almıştır ve bu kişiyi *principii individuationis* zaten terk etmiştir. Bu kişi, kendisinde olan isteme duygusunun diğer varlıklarda da aynen yer aldığını anlar. Tabiî bu sayede acı çeken varlıkları da görür. Ters ve yanlış olan şeyler zaten hayatın kendisince de yadsınırlar. Hayatta kalma isteği, tüm bunların yerini alır. Kişi kendi kişiliğinden, kendi bireyliğinden bile, bu isteme duygusuna yenik düştüğü için kaçar olur. Bir hokkabazın yaptığı gibi kandırır onu tüm bu arzular ve bu şehvet. Bu duygular onun gerektiğinde çekinmeden başkalarına acı çektirebilmesine dahi sebep olurlar. Aynı zamanda da bu yapılan öyle bir perdeyle örtülür ki; bu acıları veren kişi, kendi yaptığı kötülüğü dahi göremez. Bu durum Thytenes'in büyük bir hırsla, kendi etini yiyip, ardından çektiği dayanılmaz bir acıdan söz etmesi, ardından da Nemesis'ten çekinmeksizin Tanrıya isyan edişi gibidir. İşte tüm bunların sebebi, onun kendisini diğer varlıklarda görebilmeyi başaramamasından ileri gelmektedir. O, mutlak adaleti görememektedir. O, *principio individuationis*'ine mahkumdur. Bu mahkumiyet, onu tepeden tırnağa bağlayan bir mahkumiyettir. Bu sayıklama halinden, bu Maya sihrinden kurtulabilmek ile sevebilmek aynı şeydir. Bu son anlattığım durum, idrakin olmazsa olmaz belirtisidir.

Yukarıda kökeni ve manası zikredilen vicdan azabı duygusu-

ça seçebilmektedir. Bunun derecesini de bu durum belirler. Fakat insan bunun ölçüsünü genelde aşmaktadır. Bu duruma özellikle yük hayvanları ya da av durumundaki hayvanlar örnek gösterilebilir. Genelde hayvan koruma dernekleri de bu konulara değinmektedirler. Hayvanların canlı canlı denek olarak kullanıldıklarını da biliyoruz. Tabiî hayvan koruma dernekleri bu duruma da tepkililer. Buna karşın ölen bir böceğin çektiği acı, o böceğin soktuğu bir insanın çektiği acı kadar bile değildir. İşte Hindulaların görmedikleri de budur.

nun zıttı ise vicdan sahibi olmaktır. Bu duyguyu, kendi çıkarımız doğrultusunda yapmadığımız her davranışın ardından varılan tatmin olarak da tanımlayabiliriz. Bu duygu kendi varlığımızı kendimizde tanımamız gibi, başka varlıkları da kendilerinde tanımlayabilmemiz, özümseyebilmemiz ile oluşur. Onu ancak bu şekilde idrak edebiliriz. Bu idrak sayesinde, bizim yaşayan tarafımızın sadece bizde değil, yaşamdaki her şeyde de aynı zamanda yer aldığı gerçeğini kavrarız. Bu sayede, kalbimiz kendisini daha da bir gelişkin hisseder ve kendisini bencilliğin daraltısından kurtarır. Yoksa bencilliğimiz bizi öyle bir kavrar ki, kendi görüngümüzün yörüngesine takılır kalırız. İdrakimiz ise bize diğer tüm görüngüleri birer düşman olarak yansıtır. Diğer görüngüleri sayılamayacak kadar çok olan düşmanlar olarak algılarız. Bu sebeple de içimizi kuşku ve korku kaplar. Mizacımız bu doğrultuda gelişir. İdrak böylece tüm anlayışımızı 'kendinde ben' olarak genişletir ve yaşamı da buna eklemler. Yani biz, kendi dışımızdakileri sonradan kendimize eklemlenmiş nesneler olarak algılarız. Bu sayede de, kalbimizin duygu alanını genişletmiş oluruz. Yani kendimize ait olan etki alanını azalttığımızda, diğer bir değişle kendi etkinliğimizden taviz verdiğimizde, sıkıntıların kökenine saldırıp onları etkisiz hale getirmiş oluruz. Coşkunluğun iyi niyetli tarafı da bu sayede vicdana erdemli düşünceler zikreder. Vicdana ait bu düşünceler, her iyi davranışın ardından daha da öne çıkarlar. Bunun sebebi ise iyi olan davranışın, vicdan tarafından onaylanmasıdır. Bencil kişi kendisini yabancı ve düşman görüngülerle sarılı hisseder. Onun tüm ümitleri kendi rahatı yönündedir. Buna karşın iyi olan kişi, dünyadaki görüngülere dostça yaklaşır ve onları dostane bir şekilde karşılar. Diğerlerinin rahatını ve refahını, kendi rahatı ve refahı olarak algılar. İnsanın olmadığı durumlarda, bu kişi hoşnut olmaz. Çünkü bu kişi, onların varlığını unutmaz. Onların varlığı, bazen de kişiye bir nebze mutluluk katar. Çünkü kişinin bu sayısız görüngülere paylaştırılmış kıs-

mı, kendinde bulunan o yoğunlaştırılmış kısım kadar korku vermemektedir. Bireylerin toplamının karşı karşıya kaldıkları rastlantılar, onların hayattaki başarılarını, kaderlerini oluşturmaktadır.

Bilindiği gibi başkaları belli başlı ahlâk yasaları ve öğretileri ortaya koymaktadırlar, sonra da bu öğretileri namusun olmazsa olmazı haline getirmektedirler. Oysa bu durumda ben, farklı bir önermeye sahibim. Bence kişinin hür isteme duygusu bu şekilde sınırlandırılmamalıdır. Bana göre, böyle bir girişimin varolmasının sebebi, yargıya varmada sadece teoriden yararlanılmış olmasıdır. Karşılaşılan durumun sebebi de, sadece bu şekildeki bir uygulamanın varlığıdır. İsteme duygusu, sadece görüngülerden ibaret görülmüştür. Oysa ki isteme duygusu, birkaç görüngüye karşı duyulan bir duygu şeklinde tanımlanabilecek kadar basit bir duygu değildir. İnsan davranışının hayatla olan münasebeti, en iyi biçimde daha önce de bahsettiğim, *Veda*'da da geçen *"Tat twan asi" ("Bu görüngüde olan sensin")* ifadesiyle belirtilebilir. Her kim ki varlıklarla açık bir idrak ve gönülden bir inanma duygusu yoluyla bağlantı kurar ve o varlıklara salt kendi çıkarları doğrultusunda yaklaşmaz; işte o kişi, ahlâk ve mutluluğa yaraşır bir yola girer, ebedî kurtuluşa erer.

Biraz da sevgiden bahsetmek istiyorum. Sevginin kökeni olarak *principii individuationis*'i görmekteyiz ve bunun bizi mutlak bir kurtuluşa götüreceği kanaatindeyiz. Bu durumu da isteme duygumuzdan vazgeçerek yapacağımızı sanmaktayız. Buradan yola çıkarak, konuma devam etmeden önce şunu belirtmek istiyorum: Her isteğimiz bizi yavaş yavaş, fakat aralıksız bir duyguyla baş başa bırakmaktadır. Bu durumu kendi tabirimle, kısa bir cümle kullanarak açık ve net bir şekilde ifade etmek istiyorum: "Her sevgi (αγαπη, caritas), bir acı çekmedir."

*

Principii individuationis'in iç yüzüne baktığımızda, düşük derecedeki halinde adaletin, yüksek derecedeki halinde ise iyi olma zihniyetinin ortaya çıktığını gördük. Bu sevgi fikrinin de, bencil olmayan bir duygu biçiminde varolduğunu anladık. Bu bencil olmayan duygunun bütüncülleştiği yerde, yabancı birey de kaderini bütünüyle çizmiş olur. O kişi, buradan öteye asla gidemez. Çünkü yabancı bireyi daha önemli bulmak için hiçbir sebep yoktur. Tabiî ki kişiye yabancı olan bireylerin sayılarındaki çokluk dikkate değerdir. Bu çoğunluğun mutluluğu, tabiî ki bir kişinin bencilliği yüzünden tehlikeye girebilir. Bu bir kişinin onlara karşı göstermediği saygı, elbette diğer bireylerin her biri için mutsuzluğa götüren bir sebep olarak görülebilir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda, en yüksek cömertlik ve iyilikle anılan insan diğer insanların iyiliği için kendini kurban edecektir. İşte bu şekilde öldü Krodos, bu şekilde öldü Leonidas, Regulus, Decius Mus, Arnold von Winkelried. İşte bu şekilde öldüler, anavatanları için her biri bu şekilde toprağa girdi. Aynı şekilde tüm insanlığın yararı için ölen kişiler de bu değere sahiptirler. Toplumları yanılgılardan kurtaranlar, onlara doğru yolu gösterenler bu insanlardır. İşte bu şekilde ölmüştür Sokrates, Jordanus Brunus. Böyle öldürülmüştür doğru söz eden insanlar; darağaçlarında yakılarak. İşte bu şekilde öldürülmüşlerdir papazların kollarında.

Yukarıda bahsedilen paradoksa istinaden şunu hatırlatmak isterim ki, bundan önceki tartışmalarımızda hayat ile acıyı ayrılmaz bir bütün olarak ele almıştık. Her isteğin bir ihtiyaçtan doğduğundan bahsetmiştik, her yokluktan da bir acının doğduğunu söylemiştik. Unutmayalım ki her tatmin, acının sadece bir süreliğine uzaklaştırılmış olmasından öte bir duygu değildir. Buradan da anlıyoruz ki,

hakikî mutluluğa acıdan uzaklaşarak varılamamakta. Sevinçlerin tek yaptığı isteklere yalan söylemektir. Sevinçler, sadece ve sadece acının çok kısa bir süre için uzaklaştıkları anlardan ibarettirler. İyilik, merhamet ve cömertliğin yaptığı şey, yalnızca bir süreliğine acıları dindirmektir. Zaten bu duyguları tetikleyen şey de yabancı acıların farkına varmaktır. Başkalarının çektiği, yaşadığı acıları fark eden kişi, ancak iyiliğe, merhamete ve cömertliğe başvurur. İyi diye tabir edebileceğimiz bu duygular, aslında acıdan doğarlar. Buradan da anlaşılıyor ki, saf sevgi (*αγαπη*, caritas), doğada merhamet olarak vuku bulur. Acı, küçük de olsa, büyük de olsa, köken itibarıyla isteme duygusundan doğar. Bu sebeple, Kant'a itiraz etmekten alıkoymayacağız kendimizi. Biliyoruz ki Kant, ahlâkî olan her şeyi iyi diye nitelendiriyor. Bu düşünce dahilinde, ahlâklı olmak için ortaya sunulan her görevi, yönlendirmeyi Kant bir iyilik olarak algılamaktadır. Buna karşın Kant, merhameti ahlâkla bağdaştırmaz. Kant, merhameti bir zayıflık olarak görmektedir. Bu konuda Kant'a rahatlıkla karşı çıkılabilir. Merhamet kavramı ahlâkla açıkça bağıntılıdır. Aynı bağıntıyı merhametle sanat arasında da kurmak mümkündür. Çünkü gerçek sevginin temelinde merhamet duygusu yatar. Bunun dışında kalan, yani merhametle bağlantısı olmayan sevginin kökeninde ise bencillikten başka bir duygu yatmamaktadır. Bencillik *ερως*, merhamet *αγαπη*'dır. Bu ikisinin karışımı oldukça sık görülür. Hatta ve hatta hakikî arkadaşlık veya dostluk diye tanımlayabileceğimiz duygunun temelinde bile bencillik ile merhamet duygusu bir arada yer almaktadır. Öncelikli beklentimiz, karşımızdaki kişinin bize olan benzerliğidir. Karşımızdaki kişinin şahsiyeti ile kendi kişiliğimiz arasında bir benzerlik olmasını bekleriz. Karşımızdaki kişi ile bizim aramızda bir bağ oluşabilmesi için bu bahsettiğim koşulun yerine gelmesi gerçekten de önemlidir. Merhamet duygusu sayesinde karşımızdaki kişinin sevinç ve acılarını paylaşırız. Bu

paylaşımda bir bencillik görülmez. Spinoza dahi şöyle der: *Benevolentia nihil aliud est, quam cupiditas ex commiseratione orta.* (*Refah isteme duygusu, merhamet duygusunun tetiklediği bir istekten öte bir şey değildir.* Spinoza, *Ethika.* III, 27, 3.) Bu paradoksal cümlemizin teyidi için şunu bilmeliyiz: Gönül okşayıcı olan ve sevgi ifade eden sözler ile merhamet ifade eden sözler birbirlerine çok yakındırlar. Örneğin İtalyanca'da merhameti ve saf sevgiyi temsil eden tek bir kelime vardır, *pietá.*

Bir de bu konuyla ilgili olarak insana ait en göze çarpan özellik ağlamaktır ki; bu özellik aynı gülmek gibi insanı hayvandan ayıran gözlemlenebilir özelliklere dahildir. Fakat, ağlamayı acı ile birebir bağlantılı olarak düşünmemeliyiz. Çünkü insanlar yalnızca acı çektiklerinde değil, sevindiklerinde de kendilerini ağlamaktan alıkoyamazlar. Hatta benim kanaatine göre, insanlar hiçbir zaman o an yaşadıkları acıdan dolayı ağlamazlar. İnsanların ağlamasının asıl sebebi, daha önce hissettikleri bir acının hatırlanmasıdır. İnsanlar o anda hissettikleri acıdan dolayı değil de, geçmişte hissettikleri bir acının hatırlanması sayesinde ağlarlar. Bir kişi herhangi bir acı duyduğunda, ki bu acı fiziksel bir acı dahi olsa; daha önce duyduğu bir acıyı hatırlar. Sonra da bu kişi kendi durumunu olağan olarak acınmaya değer bulur ve ağlar. Kişi, acıyı çeken kişiyi, yani kendisini bir başkasıymışçasına algılar ve bu sebeple ona içten bir acıma duygusuyla yönelir. Böylece kişi, kendi acıma duygusunun nesnesi durumuna düşer. Bir yardımsever duygusuyla, yardıma muhtaç bir kimseyi gözlemlercesine gözlemler kendisini ve büyük bir sabırla seyirci kalır bu duruma. Bu karmakarışık duygunun içerisinde büyük ölçüde acı duygusu da vardır. Acı, döner dolaşır ve yolunu yine bu kişiye yöneltir. Görüldüğü gibi, acı önce bir yabancıya ait bir duygu olarak algılanır. Sonra bu acı o kişiyle paylaşılır; ardından da bu acı birden bizzat tadılır. Doğanın kendisi böylece, bir bedendeki

kasılma ile kendisini rahatlatır. Ağlamak, görüldüğü gibi kişinin kendi kendisine karşı beslediği bir merhamet duygusudur. Acı döner dolaşır merhamete dönüşür ve sonunda ağlama eylemi olarak karşımıza çıkar. Ağlama eyleminin temelinde sevgi, merhamet ve hayal vardır. Bu sebeple de katı kalpli ve hayal gücü olmayan insanlar kolay kolay ağlamazlar. İnsanlar, tam da bu sebeple ağlayan insanları yumuşak kalpli ve iyi yürekli olarak tasavvur ederler. Ağlamak bu yüzden öfkenin yumuşamasına sebep olur. Ağlayabilen kişi, merhamet duyabilen, yumuşak kalpli olan bir kişidir; çünkü ağlamak ve sevebilmek merhamet duygusu ile doğrudan ilintilidir. Petrarka'nın duygularını saf kalplilik ve açık yüreklilikle ortaya koyduğu, ağlamasına ilişkin sözleri de bizim açıklamalarımızı betimler vaziyettedir.

I vo pensando: e nel pensar m'assale
Una pieta si forte di me stesso,
Che mi conduce spesso,
Ad alto lagrimar, ch' i non soleva.[9]

Aynı durum, şu nedenle de desteklenebilir: Örneğin, bir yerini acıtan bir çocuğu ele alalım. Böyle bir örneğe dikkatle baktığımızda, bu çocuğun çoğunlukla acıdan hemen sonra değil, bir başkasının merhametinin ardından ağladığını görürüz. Yani bu durumdaki bir çocuk da acısından dolayı değil, kendisinin durumunda olan başka bir çocuğu tasavvur ettiği için ağlamaya başlar. Bu durumdaki bir çocuk, belki de karşısındaki kişinin ona karşı duyduğu merha-

[9] Düşünürken kendi kendime karşı duyduğum güçlü bir acıma, bir merhamet duygusu sarar beni, öyle bir sarar ki; ağlarım sesli sesli; oysa ki alışık değilimdir ben ağlamalara.
(Petrarka, *Il Canzoniere*, canzone 21)

meti görmeseydi, kendisi gibi acı çeken başka bir çocuğu tasavvur edip ağlayamazdı bile. Hatta belki de insanlığın acımaya değer, merhamet edilesi kaderini getiririz gözlerimizin önüne ve tam da bu sebeple başlarız ağlamaya. Her ne şekilde olursa olsun, sonuç itibariyle kendimize karşı duyduğumuz bir merhamet bizi ağlamaya yöneltir. Ölümlerin ardından doğal kabul edilen ağlamaların temel sebebi de zaten budur. Ağlayan kişinin yası, aslında ölen kişiye karşı tutulan bir yas değildir. Kişinin ağlamasının sebebi aslında kendi ölümünü hatırlamasıdır. Böylesine bencil gözyaşlarından dolayı utanmalıdır insan. Oysa ki insanlar bu durumda kaldıklarında, ağlamamaktan utanırlar. Önce, ölen kişinin kadersizliği için ağlanır. Ağlanır onun bu uzun, zor ve geçmeyecek acısı için. Onun için, belki de ölümün bunca acıdan sonra arzulanan bir kurtuluş haline geldiği düşünülür. Aslında bu kişiyi kavrayan merhamette, tüm insanlığın ortak kaderi yer almaktadır: ölüm. Üzülünen şey, bunca emek sarf eden, bunca çabalayan bu insanların ortak bir kader olarak sonlu bir hayata doğmuş olmaları ve tüm insanlığın bir gün hiçliğe gömüleceğidir. Fakat ağlayan kişi için en önemli olan şey, kendi yaşamının da bu çarkın ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğidir. Ölen kişi bir akraba ya da dost olarak kendisine ne kadar yakınsa, o kişi ölümün ne olduğunu o kadar yakından hisseder. En önemli acılardan birisi ise ölen babanın yasıdır. Ölen baba için yaşlılıktan ve hastalıklardan dolayı, ölüm belki de bir kurtuluştur. Buna rağmen, oğul büyük acıyı duyar. Baba, çaresiz ve yardıma muhtaç olabilir; hatta belki de oğluna büyük bir yük teşkil ediyordur. Buna rağmen onun ölümünün ardından en çok üzülen kişi oğlu olmaktadır. İşte tüm bu anlattığım sebeplerden dolayı oğul, babasının ölümüne hıçkırıklara boğularak ağlar.

AHLÂKIN KÖKENLERİ ÜZERİNE AHLÂKDIŞI (ANTİ AHLÂKÎ[10]) GÜDÜLER

İnsanın temel güdüsü, hayvanda da olduğu gibi varolmak ve rahat olmak yönündeki dürtüleridir. Almanca bir kelime olan *selbstsucht* (Kendine bağımlılık, nefsine müptela olma), başka hastalıklı kelimeleri de beraberinde getirmektedir. Fakat *eigennutz* (yararcılık) kelimesi bencilliğin ifadesidir. Yararcılığı akıl yönettiği sürece, bu durum böyledir. Çünkü insan zihni böyle bir durumda, planlı bir bencilliğin gerçekleşmesi için kendisini seferber eder. Bu sebeple de hayvanlar için bencil denilebilir; fakat yararcı olabilecek bir usa sahip değildirler. En iyisi, kavram olarak bencilliği seçmemiz ve onun üzerine gitmemiz.

Bencillik, hayvanın kökeninde olduğu kadar, insanın kökeninde de yer alır ve hatta bu kökenin belki de en önemli parçasını oluş-

[10] Bu kelimeyi alışıldığın dışında bir yapım eki ile çekiyorum. Çünkü burada "ahlâkdışı" kelimesinin benim istediğim anlamı veremeyeceğini düşünüyorum. Moda durumuna gelen ve sıklıkla kullanılan ahlâkî (sittlich) ve ahlâkdışı (unsittlich) kavramları bence kötü bir kullanım. Bu kelimeleri ahlâk (moralisch) ve ahlâk dışı (unmoralisch) yerine kullanıyorlar. Oysa ki moralisch ve unmoralisch kelimeleri bilimsel kullanım için biçilmiştirler ve bu kelimelerin yanına ancak Grekçe ya da Latince kelimeler yakışmaktadır. Ayrıca sittlich kelimesi çok zayıf bir anlama sahiptir. Bu kelimeyi sittsam (uslu) kelimesinden ayırmak da oldukça zordur. Üstelik sittsam (uslu) kelimesi zaten oldukça yapmacıktır. Almanca'nın neşeli aksanının algımıza etki etmesine izin vermeyecek kelimeler seçmeye gayret göstermeliyiz.

turur. Bu sebeple de insan davranışlarının hepsi, bencillik temeli üstüne kuruludur. Bu da şu demek oluyor ki, insan davranışlarının çoğu, bu davranışların kökeninde yatan bencillikle izah edilebilir. Bu bencillik, insanların hedeflerini belirleyecek kadar önemlidir. Bencillik, doğası itibariyle sınırsız güçte bir duygudur. İnsan, her ne koşulda olursa olsun varlığını korur; acılardan uzak durmak için her zaman çaba sarf eder. İnsanın tüm uğraşı, tadabileceği olası tüm hazlara ulaşıp onları tatmaktır. Bunu da bir kenara bırakalım, insan ulaşabileceği tüm hazlara ulaşmaya çalışmasının yanında, kendisine yeni haz kaynakları yaratabilmek için de olabildiğince çaba sarf eder. İnsan bencilliğinin, isteklerinin önünü kesmeye çalışan her şeye büyük bir öfkeyle bakar; onlara karşı çok büyük bir nefret duyar. İnsan, tüm bu şeyleri düşman edinir ve onları yok etmek için elinden geleni ardına koymaz. İnsanın tek istediği olabildiğince hazza ulaşmak ve hazzın her türünü tatmaktır. Her şeye sahip olmak ister insan. Fakat bunun imkansız olduğunu bildiği için, yolunu her şeye hükmetmeye çalışmak şeklinde değiştirir. İnsanın düsturu şu sözden ibarettir: "*Her şey benim içindir ve başkaları için olan bir şey yoktur*!" İşte bencillik diye tanımladığımız bu duygu, dünyaya böylesine egemendir. Örneğin bir bireyin ya da dünyanın geri kalanının yok olması diye bir durum söz konusu olsaydı ve bireye bu durumda bir seçim hakkı tanınsaydı; böyle bir durumdaki bireyin yapacağı seçimi sanırım ki siz de tahmin edebilirdiniz. Aynı şekilde, insanların her biri dünyanın merkezinde kendisini görmekte ve hayatı bu şekilde algılamaktadır. Bireyler, toplumlardaki büyük değişimleri bile kendince yorumlamaktadırlar. Bazen de küçücük değişimler, kendi hayatlarına etki ettiğinden dolayı, gözlerine kocaman görünmektedirler. Bu verdiğim örnek aşağı yukarı her birey için ortaya atılabilecek bir örnektir. Aşağı yukarı herkesin ben'i, kendi hayatında bu derece etkin bir rol oynamaktadır ve insanlar kendileri dışındaki insanlara, aslında olabildiğine kayıtsız kalmaktadırlar. Bu du-

rum oldukça manidardır. Çünkü sonsuz diyebileceğimiz kadar çok birey, sadece kendisini gerçek olarak görmekte, kendisi dışındakileri sanki birer hayaletlermişçesine görmezlikten gelmektedir. Bu durumun da tabiî ki bir sebebi vardır. Kişiler, kendilerine doğrudan verilmişlerdir; yani kendilerine yakındırlar. Oysa diğerleri, onların kafalarında yer almaktadır. Diğer kişiler, insanların kafalarındaki birer tasavvurdan ibarettirler. Bu dolaylılık bireyleri bir bakıma haklı kılmaktadır. Bu sebeple de bilinç, oldukça öznel yargılara sahiptir ve tam da bu sebeple bireyler, dünyayı sadece kendilerine göre yorumlamaktadırlar. Çünkü her birey için, varolan nesneler, sadece nesnel olarak yer almaktadırlar ve bireyler tarafından şuurlarının algılama istemine göre algılanmaktadırlar. Bireylerin bildiği ve içinde yaşadığı tek dünya, kendi beyinlerinde kurguladıkları mekândır. İşte bu temsilî dünya, onların yaşam alanının merkezini oluşturmaktadır. Bu sebeple de herkes kendi içinde tektir ve yalnızdır. Birey, hakikati kendine göre tanımlar ve onun için kendisinden daha önemli bir şey yoktur. O, dünyayı sadece kendi bakış açısından algılar ve bu sebeple de aslında oldukça küçülür. Bu durumu tarafsız olarak ele alırsak, insan bu sayede, insanlığın 1/1.000.000.000'ı kadar küçülür ve neredeyse bir hiç konumuna gelir. Aslında bu kişinin kendisi de ne kadar aciz bir durumda olduğunun farkındadır. Bu mikro kozmosu büyük bir hata yaparak kendince kuran birey, bilir ki asıl makro kozmos, onun dünyasını da kapsayarak bir gün her şeyi yok edip götürecektir. Zaten kişinin kendi hayatını kaybetmesi de kendisi için böyle bir yıkımdan farksızdır ve sonu ifade etmektedir. Yaşama isteğinin ve bencilliğin artmasına yol açan sebepler, işte bunlardır. İnsanların aralarını birer uçurumla ayıran ve bu şekilde onları birbirlerinden uzak kılan şey, bu bencilliktir. Arada sırada insanların, bu kendilerini sarmalayan uçurumları aştığı da olur; fakat bu durum alkışlanmayı hak edecek kadar nadirdir. Kant'ın ahlâk anlayışından bahsettiğim önceki bölümde, bencilliğin gündelik hayatta kendisini

nasıl gösterdiğini anlatmıştım. O bölümde, onca nezakete rağmen, yine de bencilliğin bir yaprağın arkasına saklanırcasına, nasıl bir şekilde ortaya çıkıp kendisini gösterdiğinden bahsetmiştim. Nezaket, bencilliğin uluorta yadsınması olarak da görülebilir. Hayatın ufak tefek güzelliklerinden biri olarak da algılanabilir. Ama işin aslına bakarsanız nezaket, açıkça kabullenilen bir ikiyüzlülükten öteye geçmez. Yine de insanın bencil tarafını bir nebze olsun gizlemeyi başardığı için, nezaket oldukça övülür. Çünkü bencillik öyle çirkin bir duygudur ki, hemen yanı başımızda dahi olsa onu görmek istemeyiz. Bu durum aynı çirkin nesnelerin üstünü örtmek istememiz gibidir. Bencillik, işte böylesine çirkin bir duygudur. Hemen yanı başımızda olsa bile, kendi kendimizi onu görmekten alıkoyarız. Görülüyor ki bencillik, böylesine güçlü ve musibet bir duygudur. Bu duyguya karşı koyan kuvvetler tabiî ki vardır. Semavî olsun, hakikî ahlâkî güdülerimiz olsun, bu kötücül duyguya karşı koyan bir şeyler muhakkak vardır. Çünkü, eğer ki bu sayısızca insanı eline almış kötücül duyguya bir şeyler karşı koymasaydı, *bellum omnium contra omnes* (*Herkesle herkesin savaşı*; Hobbes, *Leviathan*, I, 12) meydana gelirdi ki; bu durum insanlık için bir felaket olurdu. Kişilerin sahip oldukları şiddet duygularından dolayı birbirlerinden korkmaları, bir devlet tertibi düşüncesini beraberinde getirmektedir. Bu sayede de bencilliğin olumsuz etkileri önceden kabul edilir ve bu duruma uygun bir yapı ortaya çıkar. Bastırılan duyguların daha da kötü bir yüzle ortaya çıkmaları tabiî olarak kaçınılmazdır. Ahlâkdışı duyguları ifade etmek için çaba sarf ettiğimde, onların ne kadar da güçlü olduklarını gördüm. Bencilce duyguların ifadesi için verilecek güzel bir örnek, tren örneği olabilir. Bencillik işte böylesine uzun ve aralıksızdır. Öyle bencil insanlar olabilir ki, bunlar sırf bir insanın yağını çizmelerine cila olarak sürebilmek için bile karşılarındaki insanı öldürmeyi seçebilirler. Fakat bu düşüncemle ilgili kafamda az da olsa bir kuşku yok da değil. İşte tüm anlatımda da görüldüğü gibi,

bencillik, ahlâki güdünün düşman olarak görmesi gereken yegâne güçtür. Burada da görülüyor ki, ahlâki güdü olarak tanımladığım bu itici kuvvet, böylesine kötücül bir düşmana karşı, bir sabun köpüğünün olacağından çok daha etkin olmak zorundadır. Nasıl savaşta yapılması gereken ilk şey düşmanın iyi tanınması ise, biz de düşmanımızı oldukça yakından tanımalıyız ki, ona karşı koyabilelim. Önümüzde duran savaşta bencillik, namus ve adaletin karşısında yer almaktadır. Buradan anlamalıyız ki, bencilliğe karşı en önemli silahlarımız, namuslu ve adaletli olmaktır.

Fakat sevginin ve erdemin karşısına her zaman, her yerde kötülük ve kin duygusu çıkacaktır. Bu sebeple öncelikle bu durumun kökenlerini ve bu kötü duyguların seviyesini araştıracağız. Düşük düzeyde kötülük çok yaygındır ama bu durumun asıl tehlikeli olan tarafı, bu az diye tanımladığımız kötülüğün, çok kısa bir zamanda yüksek düzeye ulaşmasıdır. Goethe, bu bakımdan kötülüklere karşı kayıtsız kalmanın ve nefret duygusunun bu dünyada yurdunda olduğundan bahsederken haklıdır. (*Wahlverwandschaften* 1. kısım, 3. bölüm, sonları) Kurnazlık ve nezaketin, bu kötü duyguların üzerlerini örterek, onları bizden saklaması hakikaten de sevindiricidir. İnsanların birbirlerinin kötülüklerini istemeleri ve *bellum omnium contra omnes* ile en azından kötülüğün üstü örtülmüş oluyor. Fakat bazen bu durum olabildiğine acımasız bir kınamayla ortaya dökülüyor. Bu duygu, ancak öfkenin patlak verdiği zamanlarda iyice belirgin hale gelir. Bu kadar şiddetli hale gelmesi, barutun bir silahta sıkıştırıldıktan sonra patlatılmasına da benzetilebilir. Bu durum, insan içinde yer alan kötülük ve nefretin kuluçkaya yatmasıdır. O daha sonra da büyük bir şiddetle ortaya çıkar. Bu kötü olmanın, başkalarının kötülüğünü istemenin ortaya çıkmasındaki büyük neden, her adımda karşı karşıya gelinen bencilliktir. Fenalık, kötülük, budalalık, yoksulluk, eksiklik ve her tür zayıflık, bu duygunun ortaya çıkmasının se-

beplerindendir. Bu zayıflıklar, çevremizde zaten olabildiğine görülüyor. İnsanlar, bu noksanlıklara olabildiğine maruz kalmış durumdalar. Bu durum, bazen çok ileri derecelere gelebiliyor. İnsan öyle bir duruma gelebiliyor ki, dünyayı bir hastalık hastasından farksız algılamaya başlıyor. Dünyaya karşı güceniyor. Bu durumu bir karikatür şeklinde betimleyebiliriz. Entelektüel bir kişinin tımarhanedeki haline benzetilebilir bu durum. Bu kişi bu durumda tabiiyetle oradaki her şeye karşı gücenmiş ve aldatılmış bir haldedir. Arada, muhakkak çok derin bir kopukluk vardır... o ve tımarhanedekilerle arasında. Böylece mizantropiye [İnsanlardan kaçma hastalığı] kapılır. İnsanların kötülük taraftarı olmalarının temel sebeplerinden birisi de fesattır. Bu da zaten başkalarının kötülüğünü istememize sebeptir. Çünkü kişi, diğerlerini çekemediği için onlardan üstün olmayı ister. Bu kişiyi, diğerlerinin talihli oluşu, sahip oldukları eşyalar ve meziyetleri üzer. Hiç kimse fesattan tamamen uzak değildir. Herodotos bile şöyle der: *Fesat, insanın doğmadan önce sahip olduğu bir özelliğidir.* Fakat bu duygunun seviyesi de tabiî ki kişiden kişiye oldukça farklılık gösterir. Bu duygunun en şiddetli olduğu an, bir kişinin diğerinin kişisel özelliklerini çekemediği andır. Bu durumda fesat edenin karşısındakinden nefret etmekten başka bir çaresi kalmaz. Oysa ki, karşısındaki kişi övülesi bir varlıktır.

Şöyle der Petrarka:

Di lor par piu, che d'altri, invidia s'abbia,
Che pers e stessi son levati a volo,
Uncesdo fuor della commune gabbia.[11]

[11] Fesat edenler, diğerlerinden daha da çok,
Daha keskin çizgilerle ayrılmalıdırlar,
Ayrılmalı kendi kanatlarıyla havalananlar.
(Petrarka, *Trionfo del Tempo*, 91)

Fesat ile ilgili daha ayrıntılı izlenimleri *Parerga*'nın ikinci cildinde bulabilirsiniz. Şüphesiz ki, fesat duygusunun ortaya çıkardığı bir diğer şey, acı çekeni görmekten zevk alma duygusudur. Fakat fesat sadece hissedilir; diğeri ise şeytanca bir zevk alma, bir haz duymadır. Kalbin, acı çekeni görmekten zevk alma eyleminin ötesinde, yapabileceği daha kötü, daha alçak bir eylem olmasa gerek. İşte bu duruma gelmekten, bu durumun meydana gelmesine izin vermekten mümkün olduğunca sakınmalıyız: *Hic niger est, hunc tu, Romane, caveto* (Bu siyahtır, bundan kaçınmalısın, Römer; Horatius, *Sature*, I, 4, 85) Fesat ve acı çekeni görmekten zevk alma, sadece teoriktir. Bunların eyleme geçtiklerindeki isimlendirmesini kötülük ve gaddarlık şeklinde yapmak daha doğru olacaktır. Bencillik insanı her tür suça ve kötülüğe yöneltebilir. Fakat bundan dolayı ortaya çıkan zarar ve acı, sadece bir araç durumundadır. Bunlar birer hedef olarak kararlaştırılıp gerçekleştirilmezler; yani bir bakıma istemsizce vuku bulurlar.

Kötülük, zalimlik gibi duygular, kötü kişiler için başlı başına ulaşılması gereken birer amaç gibidirler. Bu duygulara ulaşmak, bu kişiler için âdeta bir hazdır. İşte şu an karşımıza aldığımız duygular, gerçekten de çok yüksek bir kötülük anlayışının temsilidirler. Bencilliğin en belirgin prensibi şudur: *Neminem juva, imo omnes, si forte conduit* (Hala geçerlidir bu kural), *laede.* (Kimseye yardım etme ve eğer ki senin yararına olacaksa, önüne gelen herkesi yarala.) Kötülüğün prensibi şudur: *Omnes, quantum potes, laede.* (Elinden geldiğince, herkesi yarala.) Acı çekenleri izlemekten zevk almak yanlıştır. Acı çekenleri izlemek teorideki, acı vermekten zevk almak ise pratikteki bir kötülüktür. Kötülük, fırsatını bulduğu an ortaya çıkar.

Bu iki temel sebepten dolayı ortaya çıkan fenalık, ancak doğru şekilde uygulanan bir etik ile durdurulabilir. Bencillik sayesinde, açgözlülük, oburluk, şehvet, çıkarcılık, cimrilik, adaletsizlik, katı

kalplilik, gururluluk, kibirlilik vb. ortaya çıkar. Kin duygusundan ise kıskançlık, fesatlık, bedhahlık, şerrî gaddarlık, acı vermekten zevk alma, nefret, öfke, hıyanet, muziplik, intikam hırsı vb. duygular ortaya çıkar. Kötülüğün bu bahsettiğim birinci kökü daha çok hayvanî, ikinci kökü ise daha çok şeytanîdir. Bu bahsettiğim iki köke bir de daha önce bahsettiğim ahlâkî güdüyü eklersek, bu üç temel taşın, insan hayatını oluşturan temel çizgiler olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Bu üçüne uzak hiçbir insan yoktur.

Fakat bu ahlâk karşıtı ve şüphesiz korkunç olan durumun engellenmesi için çaba sarf edilebilir. Bu durum, bize Milton'un *Pandaemonium*'undaki Karanlığın Prensi'ni hatırlatmaktadır. Öncelikle, insanın karanlık tarafı üzerinde durup onu mercek altına alacağız. Görüldüğü gibi benim bu konulara yaklaşım tarzım, benim dışımdaki diğer ahlâkçıların yaklaşımlarından oldukça farklıdır. Kendimi sadece Dante'ye yakın görüyorum. Çünkü o, söze öncelikle cehennemle başlamayı seçer.

Bu incelememizde, ahlâkdışı kuvvetlerin ne kadar güçlü olduklarını görüyoruz. Karşımızdaki kuvvet hakikaten güçlü. Aslında bu yaptığımız inceleme, pek de kolay bir inceleme değil. Çünkü insanın kökeninde yatan ve onu bu derece yönlendirebilen temel çizgileri arayıp bulmak pek de kolay olmasa gerek. Kaldı ki tüm bunların hesabını vermek zorunda olan insan ne yapsın? Hangi dallara tutunup da kendisini savunsun? O insan, ne derece farkında ki onu bu derece yönlendiren bu temel çizgilerin? İşte karşı karşıya olduğumuz problem bu denli çetrefil. Bu sorunun çözümünü ararken, kendi dünyamızın ötesindeki bir dünyanın duygularıyla uğraşmak zorunda kalıyoruz. Bizim anlamakta zorluk çektiğimiz bir mekanizmadır bizi bu denli yönlendiren ve çabamızsa onu bir nebze olsun anlayabilmektir. Eskiden, insanlar kendilerini anlamaya çalıştıklarında onların aklına ilk olarak Tanrılar geliyordu. İnsanlar, onların

tasavvurları sayesinde kendilerini bir nebze olsun anlamaya çalışıyorlardı. Bu Tanrı tasavvuru sayesinde emir, ceza ve ödül üçlemesi ortaya çıktı. Davranışlarımız ya bu dünyada ya da öbür dünyada bir şekilde karşılığını bulacaktı. Bizi öbür dünyaya sürecek olan ise ölümdü. İşte bu şekildeki bir ölçüt insanlığın davranışlarını yönlendirdi. Diyelim ki bu bahsettiğim şekildeki bir öğretiye inanılıyor. İnsanların böyle bir öğretiye inanabilmeleri için, onlara, bu tür bir öğretinin tabiî ki çok erken yaşlarda aşılanması gerekir. Bu tür inançları erken yaşta aşılayarak, insanların bu inançları kendilerine düstur edinmeleri sağlanabilir. Fakat bunun bizi beklenilen sonuca götürüp götürmeyeceği tartışmaya açıktır. Böyle bir durumda, bu tür inançlar, insan hayatında engellenemez derecede etkin bir duruma geçebilirler. Bu durumda, böyle bir güç adaletin kendisini, örneğin polis gücünü de yönlendirebilecek duruma gelebilir. Burada görülüyor ki, insanları bu denli sınırlayan bir etki insanlığı pek de bizim kafamızdaki bir sonuca götüremeyecektir. Çünkü bu gibi yasaklamalar bize çözüm getirmeyecek; yeni hodbinliklerin ortaya çıkmasına engel teşkil etmeyecektir. Bu durumda da insanların yaşamları, kişisel menfaatlerinden bağımsız olarak varolamayacaktır. Bir zorlama varolacaktır. İnsanı ceza ile korkutarak bir yerlere çekmeye çalışmanın ahlâkî olduğu söylenemez. Başka bir dünyaya ait bir mükâfat tasviri sunulmaktadır. İnsanlar bu gibi vaatlerle doyurulup büyütülmektedirler. Bu tarz vaatlerle büyüyen kişiler, haliyle kendilerini kötü niyetli insanların eline düşmekten alıkoyamayacaklardır. Birçok cimri bu sayede bu kişileri, sadaka verircesine bir ücretlendirme politikasıyla elinde oynatacaktır. Bu kötü insanlar bu durumu refah içinde yaşamak şeklinde ortaya koyacaklardır. Onlara, öbür dünyada da, böylesine bir refah içerisinde yaşayacaklarını söyleyeceklerdir! Halkın büyük bir çoğunluğu, böyle insanların arkasına takılmaktan alıkoyamayacaklardır kendilerini. Halkın meta-

fiziğe bağlılığının, yani çeşitli dinlere olan inancının, iyilik adına etkin olmadığını söyleyemeyiz; fakat buna bu dünyadaki kötü niyetli insanların etkisi de eklendiğinde olay beklenilenden çok farklı bir yöne kayacaktır. Görülüyor ki, insanlar kendi davranışlarının yanı sıra, başkalarının davranışları konusunda da yargı yürütürken oldukça başarısızdırlar. Bu sebeple de oldukça onurlu olan davranışlar, hak ettikleri değeri çoğu zaman bulamazlar. Fakat değerli, onurlu güdüler de yok değildir. Bu, diğerlerinden çok daha temiz, çok daha onurlu olan güdülerin temelinde, gerçekten de dolaysız olan, doğrudan bir sevgi yatmaktadır. Bu sevginin tek açıklaması, dolaysız sevgi besleyen kişilere göre Tanrıdır. Bu gibi kişiler, bu sevgiyi, Tanrı vergisi olarak görmektedirler. Fakat felsefe, bu sevginin altında daha bilimsel olan ve insan doğasına dayanan sebepler arar. Felsefenin arayışı, tüm mistik tesirlerden uzak, dinî inançlardan kopuk, metafizik hipotezlere dayanmaksızın süren bir arayıştır. Felsefe, sevgi diye adlandırdığımız bu duyguyu, işte böylesine bir yöntemle algılamaya çalışır. Bu nedenle de felsefe, bilhassa sevilen kişi ile seven kişi arasındaki geçmişi inceler. Bizim görevimiz de zaten felsefî bir araştırma yapmaktır. Çünkü dinlerin göstereceği sonlar, varacağı sonuçlar zaten önceden belirlidirler. Benim bu felsefî arayışımda sözü gerektiğinde onlardan da açmamın sebebi, arayışımızın ne kadar zor olduğunu ortaya koyabilmektir.

Davranışların Ahlâkî Değeri

Şimdi şu ampirik sorunun üzerine gideceğiz: Acaba özgür adalet ve bencil olmayan insan sevgisine dayanan davranışlar elimizdeki bilgilerle, tecrübelerle temellendirilmeye çalışıldığında, kişiyi merhamete ve cömertliğe götürür mü? Fakat bu soruyu ampirik olarak yanıtlamak pek de kolay olmasa gerek. Çünkü elimizdeki tecrü-

beler hep tek bir dayanak, tek bir olay ile ilgili ve onları yönlendiren amiller pek de açık olarak ortada değiller. Bu nedenle de önümüzde şöyle bir olumsuz olasılık vardır: Olumlu davranışların ardında da menfî bir amilin, bir ilk tetikleyicinin yatıyor olabilmesi. İnanın ki yeterince tarafsız ve açık olmaya çalışıyorum. Amacım kesinlikle okuyucuyu yanıltmak değil. Aksine, okuyucu ile bir olup, olan biteni kendim de açık seçik görebilmeyi amaçlamaktayım. Eminim ki bu metne çok az insan güvensizce yaklaşacaktır. Çoğu kişi bu metne bakarken kendi deneyimlerinden de yola çıkarak bir kanaat oluşturmaya çalışacaktır. İnsan kendi kendisini kandırarak bir yere varamaz. Hem öylesine ilke sahibi insanlar vardır ki, bu insanlar karşılarındaki insanın yüzüne karşı doğruyu zikretme özelliğini âdeta doğuştan edinmişlerdir. Böyle kişilerin bu eylemlerinde herhangi bir kasıt yoktur. Bu kişilerin bu dürüst davranışları kötü amaç gütmemektedir. Onlar bunu sadece kendi üstünlüklerini ortaya koymak için yapmazlar. Aslında bunu yaparken bile, diğer kimselerin haklarına saygıda kusur etmezler. Bu kişiler bir sorumluluk aldıklarında, bu konuda kendilerini sadece kendi görevlerinin yerine gelmesinden mesul görmezler. Bunun ötesinde, onlara bu sorumluluğu veren kişinin de işinin pürüzsüz olarak yürümesini isterler. Bu kişiler kendilerini, onları çalıştıran ya da onlarla birlikte çalışan kişinin ya da kişilerin de hakkını tam olarak alıp alamamalarından sorumlu görürler. İşte böyle kişiler, gerçekten doğru olan insanlardır. Sayısız denilebilecek kadar çok onca *Iniqui* (adil olmayan) insanın arasında, az sayıdaki *Aequi* (adil) insanlardır bunlar. Az da olsa bu çeşit insanlar vardır ve onların varlığını görmezlikten gelmemiz mümkün değildir. Ayrıca şu konuda da bana katılacağınızı ümit ediyorum: Öyle insanlar var ki, bu insanlar hiçbir karşılık beklemeden karşılarındaki insana yardım eli uzatırlar. Bu insanların tek amacı karşılarındaki kişinin ihtiyacını giderebilmektir. Arnold von

Winkelried şöyle der: "*Karşıda sevgili İsviçre Konfederasyonu üyeleri duruyor. Canımı ve çocuklarımı düşünmeliyim.*" Bu sözü söyler söylemez, sayısızca düşman mızrağını kucaklar. Burada en ufak bir bencilce niyet olduğunu düşünebilen varsa bırakın düşünsün. Fakat ben böyle bir şeyi kesinlikle düşünmüyorum. Az önce de art niyet beslemeyen adalet duygusunun varlığından söz etmiştim. Bu verdiğim örnek tam da onu tasdik eder nitelikte bir örnektir. Fakat tüm bu açıklamalarıma rağmen, birileri bu kanaatimi yalanlamaya çalışırsa, o zaman bu kişi olaya son derece bilimdışı bir yönden bakıyordur. Örneklendirmelerime rağmen bu gerçeği kabul etmek istemeyen kişi, adaleti bir bilim olarak değil, bir çeşit simyacılık ya da metafizik bir olgu olarak ele alan kişidir. Bu tarz düşünen insanlar için de zaten kaybettiğimiz zamana değmeyecektir. Böyle bir durumda, insanı yönlendiren temel çizgiler hakkında konuşmaya dahi gerek kalmaz. Şu andan itibaren, bu gibi düşünen kişilerle konuşabileceğimi sanmıyorum; çünkü onlara anlatabileceğim bir şey olduğunu sanmıyorum.

Az önce anlattığım gibi, gerçekten de ahlâkî değer biçilebilecek davranışlar vardır. Bu bahsettiğim nadir olarak görülen örnek dışında, gerçekten de karşılıksız olarak ahlâkîlik mertebesinde yer alan davranışlara pek de rastlanmamaktadır. İnsanlar, genelde hep aynı bencilce kalıp içerisinde sahneye çıkarlar. Bencillik, işte böylesine yaygındır. Herhangi bir eylemin, davranışın altında en ufak bir çıkara bile rastlansa, bu davranışın çıkarcı ve bencilce bir davranış olduğu gerçeğini kabul etmeliyiz. Böylesine küçük bir olumsuzluk bile güzel olarak görülen o eylemi olabildiğine küçültmeye yeter. Görüldüğü gibi insan davranışlarının çıkarcılıktan ve bencillikten uzak oluşu, davranışların ahlâkîlik boyutunu olabildiğine etkilemektedir. Fakat şöyle bir itirazda da bulunulabilir: Saf kötülük ve zulüm amaçlı davranışlarda her zaman bir çıkar temel alınmak zo-

runda da değildir. Fakat benim kastettiğim davranışlar bunlar değildir. Bu davranışlar, benim bahsettiğimin ötesinde, olabildiğince kötülüğe dayanan, neredeyse onların zıddı olarak görülebilecek davranışlardır.

Yaptığım bu kesin ayrımlara sadık kalınarak insanlar hakkında kolaylıkla karara varılabilir. Örneğin başkalarının acı çekmesini isteyen bir kişiyi diğerlerinden ayırmak oldukça kolay olsa gerek. Biraz da vicdanın sesi diye tabir edilen şeyden bahsedelim. Bu şey, çok içsel olduğundan dolayı, onu tanımlamak pek de kolay değildir. İnsanlar, bu duygu sayesinde de, ahlâkî davranmaya teşvik edilirler. Bu duygu sebebiyle ahlâkî davranan kişiler, davranışlarının ardından bir tatmine ulaşırlar. Bu duygunun da karşısında adaletsizlik ve sevgi yoksunluğu yatar. Kendini yargılamayı başarabilen kişiler, bu duygunun, vicdansızlığın ve kötülüğün ötesinde, insanı gaddarlığa sürüklediğini rahatlıkla görebilirler. Tali olarak göze çarpan şey ise şudur: Birinci durumdaki kişilerin davranışları alkış ve dikkati çekmektedir. İkinci durumdaki kişiler ise, tanıkları olmaması sebebiyle bu durumun aksi konumdadırlar.

Bu ortaya konan durumlar bize örnek teşkil etmelidir. Bu tespit ettiğim davranış biçimleri oldukça açık ve nettirler. Bunları incelemeli, daha yakından araştırarak gerekli kanıya varmalıyız ki, onların tam olarak ne olduklarını idrak edebilelim. İnsanları bu türden davranışlara yönelten şeyin tam olarak ne olduğunu bulabilmek uğruna olabildiğince gayret sarf etmeliyiz. İhtiyaç duyulan, yani olması gereken en önemli amilin ne olduğunu tespit ederek doğru sonuca gitmeye çalışmalıyız. Bu öylesine bir amil olmalıdır ki, her yönüyle etik olarak desteklenebilmelidir. Bu amil bizi doğru sonuca götürmelidir.

Mutlak Ahlâkî Amilin Ortaya Konması ve İspatı

Bunca alışılmadık, ancak samimiyetle ortaya konan fikirden sonra ispatlarımıza gelelim. Gerçekten ahlâkî olan tüm davranışların kökeninde yatan amili bulup inceleyelim. Bu amil öyle bir amil ki, ciddiyeti ve yadsınamaz varlığı sayesinde, kılı kırk yaran formalitelerden uzaktır ve açıkça ortadadır. Bu amil kurnazlıklardan ve sofistçe safsatalardan uzaktır. O, temeli olmayan, şişme balon usulü bir uydurma değildir. O, mevcut sistemlerdeki ahlâkî davranmanın ve etiğin kökenine yerleştirilen o baloncuklardan biri değildir. Bu yegâne amili, insanlara sadece önermek değil, onlara bunun yegâne doğru olduğunu göstermek istiyorum. Fakat bunu yapabilmek için öncelikle birçok düşüncenin özetini vermeliyim, yoksa işin içinden çıkmak pek de mümkün olmaz. Öncelikle bazı koşulları dile getirmek istiyorum. Bu sayede yadsınması mümkün olmayan düşüncelerimi tartışmaya açacağım.

1. Hiçbir davranış, daha önceki bir davranış tarafından tetiklenmeden gerçekleşemez. Bu durum tıpkı bir taşın, başka bir kuvvet kendisine etki etmeden harekete geçememesi gibidir.

2. Bir davranış ortaya çıkacağı zaman, kendisinden daha kuvvetli bir davranış onu engellemediği sürece, bu davranışın ortaya çıkması kaçınılmazdır.

3. İsteme duygusunu harekete getiren şey, rahatlık veya acıdır. Bu durumu daha da yakından tanımlarsak, buna "varolan bir rahatlığın bozulmaması ya da bir acıya maruz kalınması" da denilebilir. Kişi bir şey isterse, bunu ya rahatının korunması için yapar ya da olası bir acıyı engellemeye çalıştığı için yapar.

4. Görüldüğü gibi her davranış, acı ve rahatlık algılayan bir varlık üzerine kuruludur.

5. Bu varlık ya davranan ya da bir davranıştan etkilenen kişidir. Eğer bu kişi, davranıştan etkilenen yani edilgen olan kişiyse, ya bir yarar sağlar ya da bir zarara uğrar.

6. Hangi davranış olursa olsun bu davranış, bir acı veya bir rahatlık olarak geri dönüyorsa, bu davranışı bencil bir davranış olarak tanımlarız.

7. Burada bahsettiğim ve insan davranışları için geçerli olan her özellik, aynı şekilde ihmaller için de geçerlidir. Yani bir kişi sonucunu bilmesine rağmen bir davranışı engellemiyor ya da onu engellemeyi ihmal ediyorsa, o kişi bu davranış üzerinde onu yapan kişi kadar sorumluluk sahibidir.

8. Bu okuduğunuz maddelerden de anlaşılıyor ki, her davranış ya bencillik ya da ahlâk ile bağlantılıdır. Eğer ki bir davranışın bencilce bir kökeni varsa, o zaman bu davranış kesinlikle ahlâk ile bağdaştırılamaz. Eğer ki bir davranış az veya çok ahlâkî bir değere sahipse, o zaman bu davranışın altında az da olsa kesinlikle hodbince bir sebep yatmamalıdır.

9. Kendi kendimize karşı olan yükümlülüklerimizi tamı tamına yerine getirdiğimizde ve buna diğer kişilere karşı olan sorumluluklarımızı da eklediğimizde, ancak o zaman bu davranışlara ahlâkî bir anlam ya da ahlâkî açıdan bir çirkinlik yükleyebiliriz. Bu davranışlar ancak bu koşullar altında adaletli veya adaletsiz, insan sevgisine sahip veya ondan yoksun diye adlandırılabilir.

*

Bu maddelere baktığımızda açıkça görülüyor ki, (3. maddeye göre) her davranışın ya da ihmalin kökeninde rahatlık ve acı yatar. Hem davranışı sergileyen hem de o davranış haksız olduğu halde bu

haksızlığına karşı duyarsız kalan herkes, bu durumun yükümlülüğü altına girer. Birinci örnekteki davranan, diğer bir deyişle etken olan kişi, o davranıştan büyük ölçüde etkileneceği için etken olmayı seçmiştir. Buradaki kişinin bencilliği açıkça ortadadır. Bir davranışın meydana çıkması için mutlaka kişisel bir çıkar ya da yararın apaçık ortada gözükmesi gerekmez. Bilakis bir davranışın ortaya çıkıp çıkmaması konusunda, kişinin o davranışının kendisinin ileriki bir başarı ya da başarısızlığını etkileme olasılığının olması dahi yeterlidir. Kişinin davranışını, bu davranışın kendi beklentilerini etkileyip etkilemeyeceği etkiler. Bir davranışı sergilerken, bu davranışın kişinin çevresindeki kişilerin kendisine olan saygısını etkileyip etkilemeyeceği önemlidir. İşin temelinde şu yatmaktadır: Bir davranışı seçen ya da bir davranışın gerçekleşmesine sessiz kalabilen kişi, büyük ihtimalle (*eventualiter*) kendisi için de bir çıkar gözetiyordur. Bu şekilde de, karşısındaki kişiyi kendi çıkarı için kullanıyor durumda olur. Üstelik bu durum, mutlak olan doğrulara karşı gelmek şeklinde de tezahür edebilmektedir. İnsan en azından doğrulardan bu derece sapmaktan bir nebze olsun korkmalıdır. Bu durumun sebebi, belki de insanların doğru ve yanlışı tam olarak idrak edememeleridir. Yüce bir düşünceyi değerlendirme konusunda da insanlar genelde zayıf kalmakta, ona gereken değeri verememektedirler. Bu durumda insanların genel ihmalkarlığının da büyük bir etkisi olduğu su götürmez bir gerçektir. İnsanlar gelişmelerini Wolffçu prensiplere dayandırmaya çalışmaktadırlar. Velhasıl, ne kadar düşünürsek düşünelim, ne kadar kafa yorarsak yoralım, davranışların temel güdüsünü oluşturan sebepler olarak karşımızda, davranan kişinin rahatını veya acısını buluruz. Bu yüzden de hep aynı gerçeğe ulaşırız: Her davranışın altında bencilce bir güdü yatmaktadır. Bu sebeple de, neredeyse hiçbir davranış ahlâkî değer taşımaz. Bu durumdan ayrılabilecek tek bir istisnaî durum vardır; o da şudur: İlk hareketi

sağlayan güdünün, bu güdü rahat veya acı olsun, bir başkası tarafından sağlandığını düşünelim. Bu durumda, davranışının veya ihmalinin yol açacağı durumdan bir başkasının da etkileneceğini göz önünde bulundurarak kendisini sınırlandırmayı amaç edinen kişiler vardır. Bu tür insanlar karşılarındaki kişinin zarar görmemesi için çabalar ve gerektiğinde insanlara yardımcı olurlar. Fakat böyle kişiler gerçekten de oldukça nadirdirler. Bir kişinin bu şekilde davranması, davranışının amacını açıkça ortaya koyar. Buradaki davranışın tek amacı, karşıdaki diğer bir iyi niyetli kimseyi kollamaktır. Fakat durum bunun tersi olduğunda ise, insan davranışını belirleyen rahat ve acı çekme, onu bencilce duygulara itiyor demektir. Bu saydıklarımın dışında bir başka ihtimal yoktur. Bunun dışındaki her davranış bencilce temellere dayanmaktadır ve bu davranışların hiçbir ahlâkî değeri yoktur.

Fakat davranış, sadece başka bir kişi tarafından tetiklenmişse, o zaman bu, rahat ve acıya doğrudan etki yapar. Kişiye ait tüm davranışlar için durum böyledir. Bu durum bizim sorunumuzu daha kısıtlı bir yöne doğru iter. Nasıl oluyor da bir başkasının bulunduğu durum bizim için de bu derecede belirleyici olabiliyor? Bir başkasının güdüsü, onu iten o kuvvet nasıl oluyor da ona etki etmenin yanında, bana da bu derecede etki edebiliyor? Nasıl oluyor da bazı durumlarda bu güdü, kendi güdülerimden dahi daha etkin bir hale geçebiliyor? Belli ki bu durumda onun güdüsünün benim varmak istediğim son noktayı belirlemesinin büyük bir payı var. Yani bunun temelinde benim, onun acı çekmesini değil rahat olmasını istememin büyük bir payı var. Üstelik o anda bu duyguyu o kadar etkin ve doğrudan hissediyor olmalıymışım ki, artık bu hissi kendi güdülerimden dahi ayırt etmek çok güç. Öyle bir hale geliyorum ki, onun çektiği acıları ben bizzat hissediyorum. Onun acısın bedenimde doğrudan hissediyorum. Bu sebeple de onun rahatını ve refahını, doğrudan

kendi rahat ve refahımı istercesine arzuluyorum. Bu durum, tabiîyetle kendimi onunla özdeşleştirmemi gerektiriyor. Fakat başkasının bedeninin içerisinde gerçekten de yer alma ihtimalim olmadığı için, ancak idrak yoluyla onun güdülerini hissetmeye çalışabiliyorum. O kişiyi kafamda o kadar iyi tasavvur ediyorum, kendimi onun yerine öyle bir koyuyorum ki, onun davranışları ile benim davranışlarım arasındaki sınır neredeyse tamamen ortadan kalkıyor. Burada bahsettiğim durum, sadece kurgulanmış bir durum değildir. Bu anlattığım olay, gerçekten de oldukça sık gerçekleşmektedir. Bu durum, merhametin gündelik olarak karşımıza çıkardığı bir fenomendir. Bu oldukça sık yaşanır. Şöyle ki, kişi kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak ona karşı merhamet duygusu besler. Bu şekilde karşısındaki kişinin dertlerine o da iştirak eder. Bu iştirak sayesinde, karşıdaki kişinin acılarını bu kişi bizzat kendisi de duyar. Bu nedenle, onun acı çekmesine engel olmaya çalışır. İşte burada karşılaştığımız duygu, merhamet duygusudur. Bu duygu insanı, serbestçe hakikî adalet ve insan sevgisine götürür. Bir davranış ancak ve ancak merhamet duygusu ile ortaya çıkmışsa ona ahlâkî bir değer atfedilebilir. Bunun dışında başka güdü veya duygularla tetiklenen davranışların hiçbiri için ahlâkî olma olasılığı dahi söz konusu değildir. Merhameti kalbimde hissettiğim her an, karşımdaki kişinin rahat olması veya acı çekiyor olması benim için anlam ifade eder. Bu duygunun etkisi bizzat benim içinde bulunduğum acı kadar etkin olmayabilir; fakat bu duygu yine de çok değerlidir. İşte ancak bu duygu sayesinde bizimle diğer insanlar arasındaki duvarlar ortadan kalkar.

Diğer insanlarla bizim aramızda olan bu perde oldukça mistiktir. Bu perdeyi etiğin en büyük esrarı olarak da tanımlamak mümkündür. Bu perdenin ilk olgusu olarak tanımlayabileceğimiz temel taşı ancak metafizik bir düzlemde tartışmaya açılabilir. Her nereye

baksak, bizi birbirimizden ayıran bir duvarı görmekteyiz. (Eski ilâhiyatçılar bu duvarı akıl diye tanımlar.) Bu duvar varlıkları birbirinden ayırmaktadır. Ben olmayan da ben'e bu şekilde yabancılaşır. O, bu şekilde bir yabancı olarak algılanır. Şu anda bu fenomenin metafizik olarak teşhirini yapmak yerine, onu başka bir düzlemden inceleyeceğiz. Öncelikle özgür aklın davranışlarıyla gerçek sevginin davranışlarını inceleyeceğiz. Gerçekten de insan davranışlarının bunlara dayanıp dayanmadığına bakacağız. Bu şekilde, sorunumuzu çözmek yolunda biraz daha ilerleyeceğiz. İnsanın doğasında yatan ahlâkın temel esasını arayıp bulmaya çalışacağız. O zaman bu durum, temel etiğin sorunu olmaktan uzaklaşacak. Bu sorunun daha çok metafizik bir sorun olduğunu o zaman anlayacağız. Etiğin metafizik olarak dahi kökenine inmeye çalışırken sosyal bir sorunla karşılaşmaktayız. Bu sorun etiğin temellerine indirgenemeyecek kadar büyüktür. Fakat şimdi bu konuyu din adamlarının ahlâk anlayışı ve insanlarda gördükleri temel güdülere getirmeden önce, dikkatimi çeken şu iki konuya değinmek istiyorum:

1. Yukarıda kısa ve öz bir yol izleyerek ahlâkîliğin tek aydınlık tarafı olarak merhameti seçtim. Böyle bir sadeleştirmeye gittim, çünkü kişisel menfaat aramayan o güdünün, yani merhametin, yabancı bir kişinin acı çekmesiyle birebir bağlantılı olduğunu ortaya koymak istedim. Artık, yukarıda anlattığım durum ile ilgili düşüncelerimi daha bütüncül ve anlaşılır olarak özetleyeceğim:

İnsan davranışlarını üç tane temel itici güç/güdü ile özetleyebiliriz. Bu güdüler, insanların davranışlarını belirler. Bu güdüler, şunlardır:

a) Bencillik: Bu güdü, öncelikle kişinin kendi rahatını ve refahını arzular.(Arzusu sınırsızdır.)

b) Kötülük: Bu güdü, ona sahip kişi dışındaki herkesin kötü-

lüğünü istemektedir. (Bu güdü en şiddetli gaddarlığa kadar gider.)

c) Merhamet: Bu güdü ise ötekinin rahatını ve refahını arzular. (Kibarlık ve cömertlikle başlar, buradan merhamete kadar uzanır.)

İnsana ait her davranışın kökeninde öyle ya da böyle bu güdülerden birisi yatmaktadır. Tabiî bu güdülerden birinin olduğu kadar birkaçının da bir anda tesir etmesi mümkündür. Öncelikle üzerinde durmak istediğimiz konu tabiî ki ahlâkî davranışlardır. Ahlâkî davranışlar da, bu güdüler tarafından beslenmektedirler. Fakat onlar 8. esas itibariyle birincil güdü tarafından ortaya çıkartılmış olamazlar. Aynı şekilde onların ikinci güdü tarafından ortaya çıkartılmış olmasını da bekleyemeyiz. Çünkü, bu ikisi sonucunda ortaya çıkan davranışlar ahlâkî olarak kabul edilemeyecek derecede kötü davranışlardır. Bu güdülerden birincisinin ahlâk ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu da bizi ahlâkî davranışların üçüncü güdü tarafından ortaya çıkartıldığı ile ilgili bir fikre götürmektedir. Bu durum bize *a posteriori* bir tasdiki sağlar.

2. Diğerine olan katılım ıstırap tarafından sınırlandırılmıştır. Bu katılım en azından rahat sayesinde olmaz. Yani bir diğer deyişle, bu şey bizi kayıtsız bırakmaktadır. Aynı şeyi J. J. Rousseau, *Emile*'de şöyle ifade eder: "*Birinci kural: İnsan kalbi kendisini, kendisinden daha mutlu olan bir kişinin yerine koymayı nedense başaramaz. Oysa insan kendini, kendisinden mutsuz olan bir başka kişinin yerine rahatlıkla koyabilmektedir.*" (Rousseau, *Emile*, IV, Paris 1872, 242).

Bunun sebebini acı çekmek oluşturur. Yokluk, mahrumiyet, ihtiyaç ve tüm dilekler ona acı duyma hissine aittir. Bu duygu, yani acı duygusu dolaylı yoldan değil, doğrudan hissedilen bir duygudur. Buna karşın doğadaki hazların, mutlulukların tatmini ancak ve an-

cak bir eksikliğin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilmektedir. Acı, işte ancak böyle dindirilebilmektedir. Bu bahsettiğim duygu ve davranışların etkisi, görüldüğü gibi olumsuzdur. Bu sebeple hazzın koşulu, bir dilek veya bir ihtiyaçtır. Ancak bunun ortaya çıkıp giderilmesiyle haz duygusuna ulaşılabilmektedir. Bu durumu Platon dahi fark etmiştir. Bu nedenle de güzel kokuları ve ruh mutluluğunu ayrı tutmuştur. (*Da Rep.*, IX, 264) Voltaire de şöyle der: *Hakikî bir ihtiyacın olmadığı yerde hakikî bir hazzın varolması söz konusu olamaz.* (Voltaire, *Précis de l'Ecclésiaste*, 30). Yani burada olumlu olarak ortaya konan şey sancıdır. Tatmin ve hazlar ise olumsuz olanlardır. Bunlar sade ve sadece önceki durumun ortadan kaldırılması için vardırlar. Bunu öncelikle acı ile ilişkilendirelim. Gözüken acının temelinde ya yokluk ya bir tehlike ya da bir çaresizlik yatmaktadır. Fakat bu durumu hiç rahatsızlık hissetmeden seyredebilen seyirciler de vardır. Aslında bu seyircilerin durumu da çoğu zaman pek de içi açıcı değildir. Bu seyircinin içinde bulunduğu durum sadece bir süreliğine acıdan, ağrıdan, tehlikeden ve yokluktan uzak olduğu andan ibarettir. Başkasının mutluluğuna sevindiğimiz nadirdir. Genelde karşılaşılan durum şöyledir: Bir kişi acı çeker ve biz onun ıstırabını içimizde hissederiz. Ancak o kişinin çektiği acı son bulduğunda biz de kendi acımızdan kurtuluruz ve böylelikle bir haz hissederiz. Diğer bir olasılık da haz duyan bir kişinin mutlu olmasını saylayan şey ile bizim birebir bağlantımızın olduğu durumdur. Bu durum genellikle bu kişi oğlumuz, babamız, arkadaşımız, akrabamız ya da hizmetkârımız yani bir yakınımız olduğu zaman gerçekleşir. Bu hazzı tadan kişi ile birlikte biz de haz duyarız. Bunun ötesinde, acı ve yokluk çeken, mutsuz olan kişi bu duyguyu bizimle paylaşmakla kalmaz; onun yaşadığı duygunun aynısı bizzat bizim içimizde de filizlenir. Bu duygu bizim içimizde bir eksiklik hissi, bir yokluk, bir ihtiyaç veya sadece bir sıkıntı olarak belirir. Fakat

halinden memnun ve refahı yerinde olan bir insana karşı yürekler tepkisiz kalır. Bu durumun farklı olması da zaten beklenemezdi. Şu ana kadar yaptığım teşhis konusunda pek bir şüphe olacağını zannetmiyorum. Mutlu olan kişinin hali ise bizde fesat duygusu uyandırır. Bu konuyu ahlâk karşıtı duyguları ele alırken zaten derinlemesine incelemiştik. Biraz da daha önce bahsettiğim ahlâk duygusu ile ilgili konuşmak istiyorum. Özellikle merhametin tasviri konusunda yapılan hatalar mevcut. Şöyle ki, bu konuda Cassina'yı (*Saggio analitico sulla compassione, 1788;* Almancaya çeviren Pockels, 1790) [*Merhamete dair analitik bilgi*] eleştirmek istiyorum. Cassina, merhametin anlık olarak oluşan zihin yanılgılarından dolayı meydana geldiğini söylüyor. Cassina, kendimizi diğer kişinin yerine koyarak, kendimizi bir hayale kaptırdığımızı düşünüyor. Ona göre, bu şekilde, kendi kendimizi kandırmaktan öteye gitmiyoruz. Fakat bu konuda Cassina kesinlikle yanılıyor. Çünkü merhamet duyduğumuz hiçbir anda kendimiz için merhamet duymayız. Merhamet duyulan kişinin kendimiz dışındaki bir kişi olduğunun her an bilincindeyizdir. Onun acısını kendi içimizde değil de, tam da acıyı çeken kişinin, yani onun içinden hissederiz. O acıyı onunla ve onun içinden duyarız. Ortadaki acının, her an onun acısı olduğunun bilincindeyizdir ve bu tahayyülde hiçbir zaman yanılmayız. Hatta kendi durumumuz, içimizde merhamet duygusu uyandıran kişinin durumundan ne kadar iyiyse, ona karşı o kadar çok merhamet duygusu besleriz. Yüreğimiz içimizde, aramızdaki farkın büyüklüğüne istinaden merhamet duygusunu büyütür. Fakat bu oldukça önemli olan olgunun gün yüzüne kavuşturulması pek de kolay değildir. Bu olguyu açıklamak için sadece psikolojik açıdan bir inceleme yeterli gelmeyebilir. Bence böyle bir olgu ancak metafizik bir yoldan açıklanabilir ki; son bölümde biz de böyle bir yaklaşıma başvuracağız.

Şimdi yolumuza daha önceki bilgilerimizin üstüne yenilerini

koyarak devam edeceğiz. İnsan davranışlarındaki asıl sebeplere ve bunları tetikleyen güdülere daha da bir yakından bakacağız. Zaten etik açıdan en önemli olanı size daha önce de verdim: *Neminem laede; imo omnes, quantum potes, juva.* (Kimseye zarar verme, elinden geldiğince herkese yardım elini uzat.) Bu ilke iki kısımdan oluşmakta olduğu için onunla ilgili olan kısım iki bölüm halinde incelenmelidir.

Adalet Erdemi

Yakın bir incelemeye gittiğimizde, az önce temel etik olgu olarak gördüğümüz merhamet oluşumunun şu yönü açıkça görülmektedir: Birbirinden apaçık olarak ayrı iki farklı seviye vardır. Başka bir kişinin çektiği acı, doğrudan bizim tarafımızdan algılanır. Bu sebeple de bu durum, insanı bir davranışı yapıp yapmama konusunda bir tercihe yöneltir. Bu, öncelikle bencilce ya da kötücül olarak algılanılabilecek karşı gücün ben'i uzak tutması ile gerçekleşebilmektedir. Başka birisinin acı çekmesine neden olmak veya seyirci kalmak kişinin kendi seçimidir. Fakat merhamet dediğimiz duygu, işte bu durumda devreye girer ve kişiyi uygun şekilde yönlendirir. Ahlâk ve adaletin gerektirdiği zorundalıkları, yasa ve sevgi şeklinde ayırabiliriz. Kant bu konuya biraz farklı bakmaktadır. Ona göre ahlâk da adalet gibidir. O, ahlâkı da yasa olarak algılar. Kant'a göre kötü ve iyi arasındaki keskin çizgiyi belirleyen şey de budur; ahlâk yasası. Şimdiye kadarki incelememizde, adalet, ahlâk ve son olarak da insanın sevme yükümlülüğünü dağınık olarak da olsa ele aldık. İlk hata türlerin kökeninin (Genus der Species) düzenlenmeye çalışılmasıdır. Adalet, ahlâkın bir parçasıdır. Aynı şekilde, yükümlülük kelimesinden yola çıkarsak, bu kelimenin de oldukça geniş ve bütüncül bir anlama sahip olduğunu görürüz. Bu kelimenin sınırlarını da az sonra belirginleştireceğiz. Görev başlığının altına

koyabileceğimiz iki tane ahlâkî davranış vardır. Bunlar adil olabilmek ve insanları sevebilmektir. Bu kavramları dinsel kavramlar olarak görüyorum; çünkü bunlar sadece teoride kalmayıp, aynı zamanda pratikte de bir uygulama alanına sahiptirler. Bunların her ikisinin de temelinde, benim hakikî ahlâk diye tanımladığım dürtü yatmaktadır. Merhamet diye tanımladığımız bu duygu, insan bilincinde yatan inkar edilemez bir hakikattir. Bu duygu herhangi bir varsayıma, düşünceye, fikre, dine, dogmaya, mite, terbiyeye, eğitime dayanmamaktadır. O, tüm bunların ötesinde yer alır. Bu duygu insanın doğasında vardır, bu sebeple de her koşulda, her yerde, her ülkedeki insanda görülmektedir. İnsanlar için gerekli olan bu duyguya her yerde rastlamak mümkündür. Bu duygu çok olumludur ve bilinmedik "yabancı Tanrılara" atfedilemez. Üstelik bu duygudan yoksun insanlar genelde insandışı varlıklar olarak tanımlanmaktadırlar. Zaten "insancıl" kelimesi de genelde merhametli kelimesiyle eş anlamlı şekilde kullanılmaktadır.

Doğal ahlâk güdüsünün birinci tesiri görüldüğü gibi menfîdir. Temel itibariyle hepimiz şiddete ve adaletsizliğe meyilliyizdir. İhtiyacımız, isteğimiz, arzumuz, öfkemiz ve nefretimiz bilincimize doğrudan ulaşır. Onların bir nevi *Jus primi occupantis*'i (istila hakkı) vardır. Buna karşın adaletsizliğin ve zorbalığın sebep olduğu yabancı acılar, tasavvurun ikinci bir hamlesi ve tecrübe sayesinde, yani dolaylı yolla bilince ulaşırlar. Bu sebeple Seneca şöyle der: "*Adneminem ante bona mens venit, quam mala*" (Hiç kimsenin iyi niyeti, bilinçaltına kötü niyetinden önce varmaz. Seneca, *Epistuale*, 50, 7.) Merhametin birinci seviyesi şudur: O, bana ait olup içimde yer alan ahlâk karşıtı eylemin başkalarına vereceği zarara karşı çıkar. O, acıya sebep olabilecek davranışlarıma, "Dur!" diye bağırır. Kendisini bir kalkan şekline büründürerek, zarar görebilecek kimseleri korumaya çalışır. Bu şekilde, birilerinin yaralanması engel-

lenmiş olur. Bu şekilde, insanlar benim bencilliğimin ve kötü tarafımın vereceği zararlardan korunmuş olurlar. Merhametin bu birinci seviyesinden, *neminem leade* (kimseyi yaralama) ilkesi ortaya çıkar. Bu ilke, adaletin temelidir. Adalet, saf olan ahlâkını karışım şeklinde oluşmuş bir kaynaktan alır. Adaletin kaynağı, ancak bu denli insanî bir duygu olabilir. Onun kaynağı olarak bir başka fiiliyatı düşünmek mümkün değildir. Bunun dışında düşünmek istenilen tüm ihtimaller bizi bencilliğe götürmekten öteye geçmez. Eğer ki kalp merhamete açıksa, bu merhamet insanı kötü olmaktan alıkoyar, insanı kötülükten uzak tutar. Bu şekilde, insanın başkaların acılarından faydalanmak ya da haz almak gibi bir tezada düşmesi engellenir. Bunun hemen mi yoksa sonradan mı gerçekleştiği; doğrudan mı, yoksa dolaylı yoldan mı gerçekleştiği konusunda bir kanaate varmak oldukça zordur. Bu sebeple de kişinin malına, mülküne, sahip olduklarına saldırılmadığı gibi, kişinin kendisine de saldırılmamalıdır. Ona ruhsal acılar gibi bedensel acılar da yaşatılmamalıdır. İnsan sadece kendisini değil diğer insanları da fiziksel acılardan korumalıdır. Onları da kendisi gibi hastalık, korku, öfke ve iftiradan uzak tutmaya çalışmalıdır. Aynı merhamet duygusu, insanı sırf kendisini tatmin etmek için başka kadınları yoldan çıkartmaktan ve sahipli kadınları eşlerinden soğutmaktan uzak tutacaktır. Gençlerin ahlâkıyla oynamamı da yine aynı merhamet duygusu engelleyecektir. Aynı duygu, onları oğlancılığa yöneltmemi de engelleyecektir. Fakat her bir olayda merhametin yeniden uyanmasına gerek yoktur. Zaten böyle olsaydı, insan çoğu zaman bu duyguyu fiiliyata geçirmekte geç kalırdı. Adaletsiz bir davranışın ardından o acı ile ilgili kazanılan tasavvur çok önemlidir. Bu tasavvura bir defa sahip olunduğu zaman buna sahip asil yürekler bundan böyle *neminem laede* (kimsenin acı çekmesine izin verme) ilkesine tutunurlar. Bu kişiler bundan böyle bu akıllıca düşünce doğrultusunda önlemlerini önce-

den alırlar. Böylece başkalarının haklarına saygıda kusur etmezler. Özeleştirilerini yaparak her durumda olabildiğince hassas davranırlar. Kendilerini başkalarının acı çekmesine sebep olmamak konusunda şartlandırırlar. Bu kişiler hayatın sorumluluklarını, acı ve yüklerini zorla başkalarının omuzlarına yüklemek için çabalamak yerine onların taşıyabileceğinden fazla olan yükü omuzlarından alarak onlara yardımda bulunurlar. Prensipler ve ilkeler kesinlikle ahlâkın temellerini oluşturmazlar. Ancak yine de ahlâkî bir yaşam için vazgeçilemez bir öneme sahiptirler. Onlar *reservoir*, yani bir hazne görevi görürüler. Ahlâk kaynağından gelen ve ona dayanan tüm düşünceler, bu haznenin içerisinde saklanırlar. Bu haznede toplanan ahlâk, gerektiğinde farklı parçalara ayrılarak hayata dahil olur. Psikolojinin durumu da ahlâkın bu durumuyla benzerlik gösterir. Karaciğerin ürettiği de aynı şekilde safra kesesine ihtiyaç duyar. Sağlam ilkelere sahip olmak çok önemlidir. Yoksa ahlâk karşıtı güdülerin devinimine kapılıp gitmemiz işten bile değildir. Çünkü bu duyguların yarattığı heyecan bize çok büyük bedeller ödetir. Böylesine değerli ilkelerin sıkı tutulması ve onlara ciddiyetle riayet edilmesi gerekir. Nefse hakim olmak, bu anlamda çok önemlidir. Burada kadınların niçin sağlam ilkelere sahip olamadıklarına değinmek istiyorum. Kadınlar sağlam ilkelere sahip değildirler; çünkü usları zayıftır. Bu nedenle de kendilerine sağlam bir yön seçmekten acizdirler. Namuslu, ahlâklı ve adaletli olma konusunda, kadınlar bu sebeple erkeklerden bir adım gerideclirler. Kadınların asli özellikleri olarak adaletsiz olma, namuslu olmama, yerine göre davranamama ve ahlâksız olmaları sayılabilir. Buna karşın, insanları sevme konusunda erkeklerden üstündürler. Bu durum bizi açıkça şu sonuca götürüyor: Merhamet duymak konusunda kadınlar, erkeklerden daha duyarlıdırlar. Fakat kadınlar için yalnızca apaçık görünen nesnelerin varlığı ve hissedilebilirliği söz konusudur. Sadece sözcüklerle

anlatılan, kendilerinden uzak, geçmişte olan ve gelecekte olabilecek olan kişi, durum veya nesnelerin kadınlar için pek de bir önemleri yoktur. Bu durumun bir özetini yapmak gerekirse adalet daha çok eril, sevgi ise daha ziyade dişil bir ahlâk anlayışıdır. Kadınların yargıçlık yaptığı düşüncesi bile gülünçtür. Fakat merhametli kadınlar merhameti merhametli erkeklerden daha derin hissederler. Şimdi de hayvan konusuna bir bakalım. Hayvanlar, somut şeyleri dahi tam olarak algılayabilmekten yoksundurlar. Çünkü onlar akıl erkan sahibi değildirler. Onlar heyecan ve heveslerine tam olarak kapılmışlardır. Buradan anlaşılıyor ki türlerin, ahlâk konusunda oldukça derin farklılıkları vardır. Buradan yola çıkarak, türlerin iyilik ve kötülük anlamında oldukça derin farklılıklara sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bu söylediklerime istinaden şunu da belirtmeliyim ki, adil kişiler için dahi merhamet dolaylı yönden etki eden bir kuvvet olarak vardır. Bu etki prensiplerdeki gibi, *actu* (hareket) *olarak potentia*'da (ihtimalde), statikte (fizikte) de bir terazi kolunun hareket etmesi için ağırlığın yanı sıra devinimin de etkili olması gibi mevcuttur. Dengeyi sağlayan çok az bir kesim insandır. Hareketsizlik yani denge durumunda, *potentia* da *actu* olarak etki eder. Fakat merhamet, *actu*'yu öne çıkarmak için her an hazırda bekler. Görülüyor ki, bencillik güdüsünü bir kenara atarsak hiçbir duygu merhamet duygusu kadar etkin değildir. Merhamet duygusu, sadece başkalarına doğrudan zarar verme veya incitme durumunda ortaya çıkan bir duygu değildir. Örneğin bir kişi yolda değerli bir eşya bulsun. Böyle bir kişi bu eşyayı geri vermek konusunda genelde pek de hevesli olmaz. Tüm aklına erkanına, zekâsına ve hatta dinî inancına karşın bu kişiyi adaletli olmaya merhametten başka bir duygu kolay kolay itemez. Bu kişi zihninde eşyasını kaybeden kişinin sızlanmalarını ve üzüntülerini tasvir eder. Böylelikle eşyasını kaybeden kişinin acısını kendi kalbinde hissetmeye başlar. Bu tasavvuru daha da ileriye

götürür. Parayı kaybeden kişiyi bir hizmetkâr ya da zavallı bir emekli olarak hayal ederek merhamet duygusunu daha da tetikler. Görülüyor ki, merhametin bize sağladığı yarar gerçekten de çok büyüktür. Büyük bir ihtimalle izlenimler bu olayı daha da görünür hale getirecektir. Adalet ise kökenini serbestçe ahlâkta bulacaktır. Bu temel bazıları için yetersiz görünebilir. Bazı kimselerin içinde daha ulvî bir ahlâkın da yetişebilmesi pek tabiî mümkündür. Şunu asla unutmamalıyız ki, hakikî ahlâka gerçekten de oldukça nadir rastlanır. Bu ahlâk, sahte süslerle bezenmemiş olmasının yanı sıra hiçbir şekilde de kişisel menfaat gözetmez. Fakat insanlar arasında yaygın olan ahlâk anlayışı, muhakkak ki bu şekildeki bir ahlâk anlayışı değildir. Görüldüğü gibi, adalet diye tabir edilen her duygu, gerçek anlamdaki bir adli tanımlayamayabilir. Bir kıyas yapmak gerekirse, gerçek adaletin değeri altın kadarsa, diğerinin değeri bakır kadardır. Bu son olarak andığımı *dünyevi adalet anlayışı*, diğerini *ulvi adalet anlayışı* olarak anmak doğru olur. Demir Çağı'nda, Hesiodus'un dünyayı terk ederek göklerdeki Tanrıların yanında yaşamak istemesinin sebebi de budur. Ulvî adalet dünyada çok az yetişen bir bitki türü gibidir. Fakat bu çiçeğin kökü, bu çiçeği yok sayamayacağımız kadar sağlamdır. Görüldüğü gibi adaletsizlik ve haksızlık daima birinin bir başkasını yaralamasıyla oluşur. Bu sebeple de haksızlık kavramı hak kavramından daha güçlü, daha müspettir. Menfî olan ise haksızlığın olmadığı durumdur. Haksızlık görüldüğü gibi daha baskındır. Bunu, amacı haksızlıkları püskürtmek olan tüm davranışlar için de söyleyebiliriz. Onlar da haksızlığın kuvveti karşısında oldukça aciz kalmaktadırlar. Her kime karşı, hangi sebeple olursa olsun merhamet duygusu besliyorsam, onun uğradığı haksızlığa uzun süre seyirci kalmam mümkün değildir. Hakkın menfî, haksızlığın ise müspet olduğu gerçeği, felsefede hak öğretisinin babası olan Hugo Grotius'un yapıtının girişinde de belirtilmektedir: *Hakkın bu-*

*radaki anlamı adaletten başka bir şey değildir. Anlam olarak hak, onaylamadan çok ret taraftarıdır. Bu açıdan bakarsak, hak haksız olmayandır. (*Grotius, *De jure belli et pacis*, I, I, 3) Adaletin menfî olduğu gerçeği, gündelik basit sözlerde bile kendisini gösterir: *"Herkese kendisine ait olanı verin."* Yani bir şeyin sahibi zaten belliyse, bu şeyi o kişiye vermeye gerek yoktur: *"Kimsenin sahip olduğu şeyi kendisinden almayın."* Adaletin talebi oldukça menfî olduğu için kendisini zorla yerine getirtmek durumundadır. Çünkü *neminem laede*, herkes tarafından bir arada tecrübe edilir. İnsanları bunlara zorlayabilecek olan zorundalıklar kurumu diye adlandırabileceğimiz yapı ise devlettir. Devletin ycgâne görevi, bireyleri birbirlerinden; toplumuysa düşmanlardan korumaktır. Bu satılık yüzyılın birkaç sözüm ona filozofu devletin görevini değiştirmeye, devleti bir ahlâk okuluna, bir ahlâk inşa kurumuna çevirmeyi amaçlamaktadırlar. Fakat bunun arka planında bir Hıristiyan misyonerliği yatmaktadır. Amaç, insanların bireysel gelişimlerini tek bir şekle sokmaktır. Devlet, bu anlamda Çin'dekine benzer bir din ve hukuk makinesine; insanlarsa bu devletin bir çarkı haline getirilmeye çalışılmaktadırlar. Fakat engizisyon mahkemelerinde gerçekleşen ölümlerin böyle bir yasa gereği ortaya çıktığını unutmamak gerekir. Büyük Friederich'in şu sözüne bakalım: "Ülkemdeki herkes, kendi isteği doğrultusunda bir inanç benimsesin." Görüyoruz ki o, insanları bu konuda özgür bırakmıştır. (Büsching, *II. Friederich'in Kişiliği, Prusya'nın Kralı*, Halle 1788, 118). Fakat (Kuzey Amerika'daki istisnanın dışında), günümüzde bile her yerde devletin metafizik dünya konusundaki şekillendiriciliğini görmekteyiz. Hükümetlerin prensiplerini, Quintus Curtius'un şu sözü, sanırım açıklamaya yetecektir: *Kalabalıkları, hurafelerden daha iyi hiçbir şey yönetemez. Hele ki onlar, haddini bilme ve dönek din çılgınlığı tarafından ele geçirilmişlerse. Onlar bir sürünün çobanına yaptığı gibi papazları-*

na saygıda kesinlikle kusur etmezler. (Q.Curtius, *Rufus*, IV, 10, 7).

Hak ve haksızlık kavramları, yaralanma ve yaralanmama kavramlarıyla eş anlamlıdırlar. Yaralanmamak kavramı, yaralanmalardan sakınma, onlara karşı kendini savunma olarak da düşünülebilir. Tabiî ki yaralanmamak, birçok müspet yasadan daha önemlidir. Yani ortaya şöyle bir etik gerçek çıkıyor: Kişinin kendisini yara almaktan sakınması onun hakkıdır. Bunu doğal hak diye de tanımlayabiliriz. Gerçi tüm bunların temelinde ampirik bir kaynak yatmaktadır. Çünkü tüm bunları yaralanma eylemi üzerine kurulu olarak düşünürüz. Fakat bunlar aslında zihnimizin bize söylediklerdir. Bunlar *a priori* olarak bizim elimize, *causa causae est causa effectus* (Bir sebebin ortaya çıkmasına sebep olan şey, o sebebin nedenidir.) prensibini vermektedir. Burada da söylendiği gibi, bize gelecek bir zararı önlememiz için ona neden olan veya ona neden olacak olan şeyin karşısına geçmeliyiz. Bu durumda bize karşı yapılan haksızlıklara veya bize verilebilecek rahatsızlıklara karşı temkinli davranmalı ve kendimizi onlardan korumalıyız. Fakat bunu, hiçbir haksızlığa yeltenmeden gerçekleştirmeliyiz. Bu savunmayı bir tür ahlâkı geri tepme olarak düşünebilirsiniz. Ampirik olarak karşımıza çıkan yaralanma kavramı ile ilgili olarak, evvelâ saf bilinç ele alınır. Zaten temel kavramlar olarak düşündüğümüz hak ve haksızlık da buradan çıkmaktadır. Bu kavramlar herkes tarafından *a priori* olarak ele alınmaktadır. Bu durumu inkar etmeye yeltenecek ampirikleri ancak vahşi kişiler olarak nitelendirebiliriz. Kişiler haksızlık ile haklılık arasındaki ayrımı zaten genellikle doğru yaparlar. Avrupa'ya ait gemilerin değiş tokuş vasıtasıyla yaptıkları ticarette olduğu gibi karşılıklı yapılan ziyaretlerde de bu durum zaten açıkça ortadadır. Avrupalılar haklı oldukları zaman oldukça kibirli davranırlar. Fakat haksız oldukları zamanlarda ise korkularından pusarlar. Adaletsizlikle karşılaştıklarında hemen hukukî bir çözüm yoluna gitmeye

yeltenirler. Oysa ki bu durumun çoğu zaman bir savaşı da beraberinde getirdiği görülmüştür. Hukuk öğretisi, aslında bir bakıma da ahlâkî bir öğretidir. Çünkü bu öğreti, birilerinin yaralanmamasını sağladığı kadar onların haksızlığa uğramamasını da sağlar. Ahlâk, bu şekilde etken tarafını ortaya koyar. Kanun koyucular ise ahlâkın bu tarafını edilgen taraf olarak düşünürler. Onlar, davranışları sadece izler ve bir haksızlığın ortaya çıkmasını beklerler. Onlar bir haksızlığın ortaya çıkmaması için önceden önlem almaya çalışmazlar. Kanunları, insanları koruyabilmek amacıyla devlet koyar. Devletin amacı kimsenin haksızlığa uğramamasıdır. Ahlâkın hak konusuna bakışı ise farklıdır. Ahlâk, haksızlık henüz ortaya çıkmadan da etkendir. Ahlâka göre, haksızlığın fiiliyata geçmesi dahi yanlıştır. Haksız davranışlarda, haksız davranışın kötülüğünün seviyesini belirlemek istersek ortaya çıkan zararı gözlemlememiz yeterli olur. Bu zarar bir kişinin kendisi ile ilgili fiziksel bir zarar olabilir, bir kişinin özgürlüğüne getirilmiş bir kısıtlama olabilir, onun malına ve mülküne gelmiş bir zarar olabilir ya da o kişinin onurunun yaralanması şeklinde gerçekleşebilir. Fakat tüm bu zararlar çok çeşitli miktarlarda gerçekleşebilirler. Haksızlığın boyutu ile ilgili bu çeşitlilik, sanırım, ahlâkçılar tarafından henüz adam akıllı incelenmemiş. Fakat çevreye yani hayatın içine baktığımızda, olası haksızlıkların seviyeleri arasındaki farklılıkları açıkça görebilmekteyiz. Zaten bu haksızlıkları eleştirirken de, eleştirilerimizi haksızlığın seviyesine istinaden yaparız. Aynı durum adalet için de geçerlidir. Bu duruma şöyle bir örnek verilebilir: Bir kişi düşünelim ki, bu kişi açlıktan ölmek üzere olsun, sonra da bir ekmek çalsın. Bu kişi, bu şekilde bir hakka tecavüzde bulunmaktadır. Fakat bir de zengin bir kişiyi ele alalım. Bu zengin kişinin zavallı bir fakiri son malından ettiğini farz edelim. Ya da başka bir zenginin işçilerinin ücretini eksiksizce ödediğini farz edelim. Bu iki örneğe karşın, bir fakiri düşünün ki, bu fa-

kir kişi bulduğu zengin bir kişiye ait dopdolu cüzdanı sahibine geri götürsün. İşçilerinin ücretini tam ödeyen işveren zengin hak yemiyor olabilir; fakat onun bu adaleti, fakir bir kişinin az önceki örnekte yemediği hak ile karşılaştırıldığı zaman gerçekten de oldukça küçük kalacaktır. İşte verdiğim örneklerde de görüldüğü gibi, hak yememe ve adaletli olma çok farklı ölçülerde gerçekleşebilir. Aynı şey, hak yemek ve adil olmamak için de geçerlidir. Adaletsizlik dolaylı bir ölçüte sahiptir. Bunu sinüsle tanjant ilişkisine benzetebiliriz. Bu durumu izah etmek için şöyle bir formül koyuyorum ortaya: Davranışımın kötülük seviyesi, yaptığım haksızlığın seviyesine eşdeğerdir. Tabiî bu kötülük, kötülüğü yapanın sağladığı fayda ile de orantılıdır. Tabiî ki derecesi normalin iki katı kadar yani çok yüksek olan haksızlıklar da vardır. Bu haksızlıklar, tabiî ki oldukça spesifik, diğer bir deyişle oldukça karmaşıktırlar. Bir de bu tarz adaletsizliklere tanık olan kimseler vardır. Böyle bir haksızlığın bir de uluorta, yani tanıklar önünde yapılması, onu daha da kötü yapar. Bu öylesine dehşet verici, insanı öylesine kızdıran bir durumdur ki, böyle bir suç, *ayoç* karşısında Tanrılar bile yüzlerini örterek dehşete düşmektedirler. Bu, kelimelere çifte haksızlık diye dökülebilecek durum, şu şekilde meydana gelir: Bir kişi önce bir kişiyi koruyacağına dair ona vaatte bulunur. Fakat bu vaadin ardından, onu korumayı teyit eden kişi bu kişiye bizzat kendisi zarar verir. İşte böyle bir durumda, bu kişi alışılmışın çok ötesinde bir kötülük yapmış olur. Genelde bu durum, koruma için tayin edilen kişinin bizzat koruması gereken kişiye saldırdığı durumlarda meydana gelir. Bu koruma diye tabir edilen kişinin koruması gereken eşyaya bizzat kendisinin zarar verdiği veya onu çaldığı durum için de aynısı geçerlidir. Avukatın hakime rüşvet vermesi olayı da bu duruma uygun bir örnektir. Başka bir örnek ise bir kişiye tavsiye almak için giden bir kişinin, tavsiyede bulunacak kişi tarafından bilinçli bir şekilde yan-

lış yönlendirilmesidir. Bu örnekler, hıyanet sözcüğü ile de ifade edilebilir. Hıyanet, dünyadaki en tiksinti verici davranış biçimlerinden biridir. Zaten, Dante de hainleri, bizzat şeytanın bulunduğu cehennemin en derin yerine havale etmiştir (*Inf.*, XI, 61-66).

Şimdi de konuyu yükümlülüğe doğru çekelim. Artık etiğin mahalline gelmiş bulunmaktayız. Yükümlülük diye tabir ettiğimiz bu kavrama, çok geniş olmasına karşın, her yerde sık sık rastlamak mümkündür. Şimdiye kadar şunu anladık ki haksızlıktan bahsedilen her yerde, bir zarar gören vardır. Bu zarar ya bir kişinin kişiliğine, o kişinin özgürlüğüne veyahut onun malına ve mülküne verilmiş bir zarar şeklindedir. Her haksızlık müspet bir saldırıdır ve her saldırının ardından bir suç ortaya çıkar. Hatta ve hatta öyle davranışlar vardır ki onları yapmamış olmanız bile haksızlık yapmanız anlamına gelir. Bu tarz davranışlar, görev diye nitelendirilirler. Felsefedeki görev kavramının en iyi tanımlaması bu yaptığım tanımlama olsa gerek. Fakat şu ana kadar bahsedilen tüm takdire değer davranışları kendisine eklemeye çalıştığımızda bu kavram asıl anlamından uzaklaşmış olur. Görev kelimesi, bir vazifeyi de beraberinde getirir. Görev, *(le devoir, duty)* öyle bir davranıştır ki, ihmal edildiği zaman birileri bundan zarar görür. Sonucunda ise ihmal eden kişi bir haksızlık yapmış olur. Bu bahsettiğim görevler çoğu zaman apaçık ortadadırlar. Bu bağlamda, aslında herkes görevinin bilincindedir. Bu durum bir tür uzlaşmadır. Bu uzlaşmayı efendi ile köle, avukat ile müşteri ve doktor ile hasta arasında olan ilişkiye benzetebiliriz. Bu, insanın üzerine aldığı her türden yükümlülük ile özdeşleştirilebilir. Bu sebeple her görev bir vazifeyi beraberinde getirir. Çünkü hiç kimse bir güdü tarafından bir vazifeye itilmez. Bu durumda elimizde sadece tek bir istisna vardır. İnsan bu görevi, daha görev yerinde olmadan üstlenir. İşte bu görev, velilerin çocuklarına karşı üstlenmek durumunda oldukları sorumluluktur. Dünyaya bir çocuk getiren bir kimse çocuk kendi kendisine bakabilecek duruma gelene ka-

dar ona bakmakla yükümlüdür. Bir de şöyle bir durum söz konusudur ki, eğer doğan çocuk kör, sakat ya da özürlü olarak dünyaya geldiyse, o zaman veli ona ömrünün sonuna kadar mukayyet olmak durumunda kalır. Böyle bir veli, eğer ki çocuğunu yeterince korumazsa, onu elleriyle ölüme terk etmiş olur. Bu veli çok büyük bir sorumluluk altındadır. Fakat çocukların velilerine karşı olan görevi bu denli doğrudan ve seçilmiş değildir. Bu yükümlülük sebebiyle veliler çocuklarına bakmak zorundadırlar. Çocukların da anne ve babalarına karşı bir görevi vardır ki, bu görev onlara itaat etmektir. Fakat çocuğun anne ve babasına karşı olan sorumluluğu nasıl ki dolaylı yoldan ise aynı şekilde, çocuğun onlara karşı itaatkar olması gereği de dolaylı yoldan ortaya çıkan bir durumdur. Bir de işin şöyle bir yönü var ki, o da velilerin çocuklarına bir zorundalık sonucu bakmalarına karşın, bu durumun daha sonra çocuklar tarafından şükran duygusuyla karşılanmasıdır. Fakat çok kötü ve çirkin bir ayıp vardır ki, o da nankörlüktür. Minnettarlık duygusunu da, zorunlu bir yükümlülük olarak nitelendirmek pek doğru olmaz. Çünkü minnettarlığın varolmamasıyla kimse doğrudan yaralanmayacağı için burada bir yanlışlığın olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun yanı sıra, ihsan buyuran kişi, yaptığı iyiliği sessizce yapmalıdır. Doğrudan bir davranış sayesinde ortaya çıkan bir zararın ziyanını, o zarara yol açan kişi ödemelidir. Fakat haksız bir davranışın zararlarını ortadan kaldırmak pek de kolay değildir. Bunu yapabilmek için kişinin öncelikle kendisini ortadan kaldırabilmesi gerekir. Burada yapılacak en doğru davranış, herhangi bir haksızlığa hiç sebep olmamak ya da meydan vermemektir. Fakat insaf, adaletin düşmanı gibidir ve adalete çoğu zaman sonradan eklenen bir duygudur. Bu sebeple onu tanımlarken pek de ayrıntıya girilmez. Zaten Alman halkı oldukça insaflıdır. Buna karşın İngilizler olabildiğince adaletlidirler. Adaletin sebepleri o kadar kesindir ki, âdeta cismanîdir. Bu sebeple de, inanılmaz bir zorundalığı beraberinde getirmektedirler.

Haksızlığın icrası iki yolla olmaktadır: Bunlardan birsi şiddet, diğeri ise hileye baş vurmaktır. Bir insanı şiddet kullanarak öldürebilir, yağmalayabilir ya da itaate zorlayabilirsiniz. Aynı şekilde, bir kimseyi farklı bir yöntem olan hile ile de yönlendirmeniz mümkündür. Bu, başkasının zihnine yalan düşünceler zerk ederek onu kandırmak şeklinde gerçekleştirilir. Bu sayede, karşımızdaki kişiyi doğru bildiğinden caydırır, onu emellerimize alet ederiz. Bu, onu olası davranışlarının dışına iterek, onun aslında yapmayacağı bir eylemde bulunmasını sağlar. Bu durum için yalana başvururuz. Yalanın gayrı meşruluğu da zaten buna dayanmaktadır. Hile yapmak, bir zorbalıkta bulunmak için yalana oldukça sık başvurulur. Genelde karşılaşılan durum bu örnekte verdiğim durumdur. Bir yalanı ortaya atmak için öncelikle bir sebep olmalıdır. Fakat bu neden, insanı çoğunlukla bir adaletsizliğe götürür. Zorbalık yerine hileye baş vurduğumuzda karşımızdaki kişileri kendi isteğimiz ve çıkarımız doğrultusunda yönlendiririz. Amacımız karşımızdaki kişiyi yönetmektir. Rüzgâra sığınırcasına sessiz olan yalanların dahi altında aynı niyet yatmaktadır. Karşımızdaki kişiye değersiz olan bir şeyi değerliymiş gibi göstererek onu yönlendirmek de bir tür yalancılıktır. Söz vermek veya biriyle sözleşme yapmak da oldukça bağlayıcıdır. Böyle bir durumda, sözün yerine getirilmemesi ya da sözleşmeye uyulmaması insanlar tarafından oldukça büyük bir yalan olarak algılanır. Tabiî bu durumda, tutulmayan söz veya uyulmayan sözleşme, ahlâkî bir yanlış olarak da çok kolay göze batar. Bir şeyin, özellikle beklenilip de yerine gelmemesi, oldukça büyük bir tepki uyandırır. Böyle durumlara daha yakından baktığımızda aslında olanın, bir sözünde durmamanın ötesinde karşıdakinin silahsızlandırılmasına ait bir davranış olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Bu alçakça silahsızlandırma eyleminin ardından bir de saldırının gelmesi, eylemin kötülük seviyesini tabiî ki de körükler. Bu durumun en uç ve en kötü hali hıyanettir. Fakat şiddeti, gerektiğinde nasıl şiddet ile kovalayabiliyor-

sam, aynı şekilde hıyaneti de gerektiğinde şiddete başvurmak yerine hile ile de kovalayabilirim. Yani şiddete başvurmamın mümkün olmadığı durumlarda, gerekirse kendimi korumak için yalana da başvurabilirim. Buna örnek olarak kendimi haydutlara ya da zorbalara karşı korumak zorunda olduğum anlar verilebilir. Bu durumda, verilen sözden gerektiğinde cayılabilir. Fakat bu anlattıklarımdan, sakın ola yalanı tasnif ettiğim sonucuna varılmasın. Çünkü yalan konusu bu kadarla sınırlı değildir. Özellikle benim işim ile ilgili salahiyetsiz birkaç soru üzerinde konuşulabilir. Bunlar biraz cüretli sorulardır ve genelde "Cevap vermek istemiyorum." şeklinde yanıtlanırlar. Bu durum, benim hakkımda şüphe duymanızı da beraberinde getirir. Bu konuya gelecek olursak, anlatmaya çalıştığım durum kişisel meraka karşı yalan söylenebileceğidir. Bunu daha da açmak gerekirse, böyle bir yalan için karşımızdaki kişinin bize art niyetle yaklaşıp bizi soru yağmuruna tutmuş olması gerekir. Nasıl ki, karşımdaki kişinin uygulaması daha sonra gelecek olmasına rağmen, varolan kötü düşüncelerine karşı yalanı kullanma iznim varsa, böyle bir durumda da, gerektiğinde yalana başvurarak tedbiri elden bırakmamış olurum. Böylece, bir tehlikeden belki de hiç zarar almadan sıyrılırım. Bu durumu, bahçemi ucu sivri çitlerle çevreleyerek kendimi korumam olarak da görebilirsiniz. Hatta gerektiğinde bu bahçeye yırtıcı köpekler de salabilirim. Bunu da geçelim, gerektiğinde bu bahçeyi tuzaklarla dahi donatmak hakkımdır. Bu durumda, belki içeriye girmeye çalışan zorbayı tehlikeye sokmuş olurum. Fakat zorba, içeriye zorla girmeye yeltenerek zarar görme sorumluluğunu da zaten kendi üzerine almış olur. Bu tehlikeleri göz önünde bulundurması gereken kişi odur. Bir de, başkalarına karşı beni savunmasız kılacak şeyleri de saklama mecburiyetindeyimdir. Çünkü kötü niyetli kişilerin kötü niyetlerinin seviyesi asla küçümsenmemelidir. Önlemimizi her durumda, her duruma ve her koşula göre almalıyız. Ariosto da bu sebeple şöyle der:

Quantunque il simular sia le piü volte
Ripreso, e dia di mala mente indici,
Si trova pure in molte cose e molte
Avere fatti evidenti benefici,
E danni e biasmi e morti avere tolte:
Che non conversiam' sempre con gli amici,
In questa assai piü oscura che serena
Vita mortal, tutta d'invidia piena.[12]
(*Orl. Fur.*, IV, 1.)

Tabiî ki ben de haklı olarak, kötü niyetle karşılaşabileceğim anlarda hileye başvurabilirim. Zaten özel ilişkilerimi herkesle paylaşmak gibi bir zorunluluğum da olmasa gerektir. "Bunu anlatmak istemiyorum." cümlesi bile karşımdaki kişiye, onun için tehlikeli olan yere gelindiğini belirtmeye yetmelidir. Buradan itibaren konuşacaklarımın, üzerimde bir hakimiyet kurmasını sağlayacak şeyler olduğunu, bu yüzden de devam etmek istemediğimi karşımdaki kişi anlamalıdır.

İnsanların başkalarının evlerindeki sırları bilmek istemelerinin sebebi korkunç olmak istemeleridir.
(Juvenalis, *Saturae*, 3, 113)

İşte böyle bir durumda, böyle kişileri alt edebilmek için yalana

[12] İki yüzlülük, çoğu zaman kötü niyetten dolayı ortaya çıkmış olarak algılanıp oldukça eleştirilse de, yine de çoğu durumda olumlu şeylerin meydana gelmesine de vesile olduğu görülmüştür. Zararı ve ziyanı gerektiğinde önlemesinin yanı sıra ölümü dahi önlediği olmuştur. Hem bu dostluktan uzak, daha çok karanlığa yakın olan dünyada, bunca kıskançlığın barındığı bu dünyada konuştuğumuz kişiler her zaman dostane olmayabilirler.

başvurulabilir. Hele ki bir de kişinin zarar vermeye meyilli olduğu sezilirse. Çünkü böyle bir durumda kalan insan için küstah ve şüpheli bir merak duygusunun karşısında başvurulacak yegâne kaynak yalandır. Burada yapılan bir meşru müdafaadan ibarettir. İlke şudur: *Ask me no questions, and I'll tell you no lies.*[13] Özellikle İngilizler yalana oldukça soğuk bakarlar. Onlarda, bir kişiyi yalancı diye suçlamak, yapılabilecek en ağır ithamlardan biridir. Bu sebeple İngilizler, diğer uluslardan hakikaten çok daha az yalan söylerler. İngilizlerde, salahiyetsizce sorulan sorular yani *to ask questions* ayıplanır. Az önce ortaya koyduğum prensipten dolayı aklıselim sahibi herkesin, gerektiğinde yalan söylemesi olağandır. Diyelim ki bir kişi, sapa bir yoldan her zaman yaptığı gibi yanında yüklü miktarda para ile evine dönüyor. Ardından, bu kişiye tanımadığı bir başka kişi refakatçi olarak katılıyor. Bu kişi, ona nereden geldiğini ve nereye gittiğini soruyor. Böyle bir durumda, çoğu kişi gasp tehlikesine karşı kendisini koruyabilmek için doğal olarak yalana başvurur. Şimdi başka bir örneğe geçelim. Diyelim ki, bir erkek asıldığı kızın evinde kızın babası tarafından yakalasın. Böyle bir durumda, erkeğin asıl niyetini söylemesi için kafasında birkaç tahtasının eksik olması gerekir. Her akıl erkan sahibi insanın çekinmeden yalan söyleyebileceği, bu söylediğime benzer birçok durum örnek verilebilir. Bu verdiğim örnekler bile insanlara, yalan karşısında verilen onca ahlâk öğüdünü yok saydırmaya yeter. Fakat bir kez daha vurgulamak istiyorum ki, kişi yalana ancak ve ancak kendisini savunmak amacıyla başvurabilir. Bunu vurgulamamın sebebi öğretimin kötüye kullanılmasını önlemektir. Yalan, eğer ki kötülük amacıyla kullanılacak olursa gerçekten de oldukça tehlikeli bir silahtır. Fakat nasıl ki bir ülkenin barışı ve refahı için gerektiğinde silahlanması ahlâkla çelişmiyorsa, aynı şekilde, insanların gerektiğinde yalana

[13] Bana hiç soru sorma ki ben de sana hiç yalan söylemeyeyim.

baş vurmaları ahlâkla çelişmemektedir. Fakat kişinin kendisini hile ve şiddete karşı koruması yani meşru müdafaanın dışında kişinin yalana baş vurması ne adalet ne de ahlâk ile bağdaştırılabilir. Fakat yalanın bu yadsınamaz çirkinliğinin yanında öyle durumlar da vardır ki bu durumlarda yalan söylemek âdeta bir görevdir. Soylu diye tabir edilebilecek yalanlar söylemek zorunda kalan tabipler buna çok güzel bir örnektirler. Don Carlos'taki Marquis Posa'nın *Gerusalemme liberata*, [*Kurtulmuş Kudüs*] 11, 22'de de yaptığı gibi gerektiğinde başka birinin suçunu üzerimize almak için de yalan söyleyebiliriz. Hz. İsa da (Jesus Christus) bir defa yalan söylemiştir (Joh. 7, 8). Campanella, *Poesie filosofiche*, dokuzuncu bölümde şunu der: *Belle e il mentir, se a fare gran ben' si trova.*[14] Buna karşın, sıkışarak söylenilen yalan, bence bir elbisenin yaması gibidir. Kant'ın bazı yazılarında şunlara rastlamaktayız: Kant, insanın konuşma yetisinin onu yalana sürüklediğini söyler. Bu fikir oldukça yavan hatta çocukçadır. Kant, yalanı bir tür şeytanın kollarına atılma olarak görmektedir. Talleyrand bu konuda şöyle der: *İnsanın konuşma yetisi vardır, çünkü insanın niyetini gizlemeye ihtiyacı vardır.* (Talleyrand'ın *İspanyol elçi Izquierdo ile söyleşi'si*nden: Barere, *Memories*, Paris 1842, 4, 447). Kant'ın her adımımızda karşımıza çıkan yalana karşı olan nefreti ya bir önyargıdan dolayıdır ya da yapmacık yani sahtedir. *Ahlâk Öğretisi* isimli kitabının bir bölümünde, yalanın yüz kızartıcılığı ile ilgili çok sayıda olumsuz eleştiride bulunmasına karşın bu düşüncesini destekleyen sağlam nedenler sunamamaktadır. Oysa, bu denli dayanaksız bir yargıda bulunmak yerine, bize sağlam delillerle gelmiş olsaydı, bu durum onun açısından daha yararlı olurdu. Nutuk atmak, kanıtlamaktan daha kolay olduğu gibi, ahlâk öğretileri savunmak da, gerçekten samimi olabilmekten daha kolaydır. Kant, bunun yerine acı vermekten haz

[14] Yalan söylemek, bir güzelliğe neden oluyorsa, güzeldir.

alma diye tabir edilebilecek o duygunun üzerine gitmeliydi. İnsanda olan asıl şeytanî yan, işte budur. Çünkü bu duygu tam da merhametin karşısında yer alır. Bu duygu, asıl itibariyle baygın durumdaki zalimlik olarak da ele alınabilir. Gaddarlık olarak da tanımlayabileceğimiz bu duyguya sahip insanlar, başkalarının acılarını görmekten zevk alırlar. Onlar, bu zulüm gören insanın yerinde olmadıkları için de kendilerini şanslı sayarlar. Soylu olarak görülen şövalye ahlâkının temelinde de bu yatar. Bir şövalye, kendisine söylenen bir yalanı, yalan söyleyen kişiye kanıyla ödetir. Fakat burada kan dökmenin sebebi olarak yalanın haksız, yanlış bir davranış olduğu gösterilemez. Hem bir yanlış yapılmış olsa dahi bunun cezasının bu denli ağır olması pek de doğru değildir. Şövalye ahlâkında ise görüldüğü gibi doğru olan zorbalıkla gösterilmeye çalışılır. Her kim ki, haksızlık yapmak için yalana başvurur; bu kişi bunu, zorbalığa başvuracak güce sahip olmadığı için yapar. Her yalan görüldüğü gibi korkaklıktan doğar.

İnsanları Sevme Erdemi

Görüldüğü gibi adaletli olmak, erdemli olabilmenin en temel esasıdır. İlkçağ filozofları dahi bunun farkına varmışlardır. Buna karşın, insan sevgisini, *caritas, αγαπη*'ı, ahlâkla bağdaştırmayı o dönemde henüz başaramamışlardır. Kendisini ahlâk konusunda oldukça yükseklerde gören Platon bile fikir ve düşüncelerini ancak gönüllü olan yani kişisel bir menfaat gözetmeyen ahlâk anlayışına vardırabilmiştir. Oysa, o çağlar da günümüzden farksızdır. O çağlarda da insan sevgisi hayatın içerisinde yer almaktaydı. Fakat teorik olarak ifade edilirken, insan sevgisi ahlâk başlığı altında yer almaktaydı. Hatta o çağlardaki insan sevgisi anlayışı öyle güçlü ve genişti ki, düşmanlarımıza karşı bile sevgi beslememiz bekleniyordu. Hıristiyanlık da böyle düşünmektedir. Bu düşünce Avrupa'ya

Hıristiyanlık öğretisi sayesinde yayılmıştır. Oysa bu düşünce Asya kıtasında bundan bin yıl kadar önce de yaygın olarak vardır. Üstelik hem inançlara dayalı olarak hem de uygulamada yer almaktadır. Bunu *Veda*'da, *Dharma-Sastra*'da, *Itihasa* ve *Purana*'da da olduğu gibi Buda'nın *Şayka (Schakia) Muni*'sinde de görmekteyiz. Bu konuyu daha da irdelersek, sadece Asya'da değil, başka eski kaynaklarda da insan sevgisinin önemsendiğini görebiliriz. Örnek olarak Cicero, *De finib., V, 23;* ve hatta Jamblichus'a göre Pythagoras, *De vita Pythagorae, 33.* verilebilir. Bana düşen, bu felsefî görüşleri gün yüzüne çıkarmaktır. Yukarıda ispat ettiğim, merhamet ile ilgili düşüncelerimi daha da açacağım. Başka birinin acısının merhamet sayesinde doğrudan benim acım haline geldiği ile ilgili düşüncem birincisinden farklılık göstermektedir. Bu, davranışın müspet tabiatından kaynaklanmaktadır. Merhamet, beni başkasını yaralamaktan uzak tutmasının yanı sıra, beni onlara yardımcı olmak konusunda da tetikler. Kısmen doğrudan hissettiğim o duygudan, kısmen de o karşımdaki kişinin ihtiyacını karşılamak istediğimden dolayı onlara küçük ya da büyük bir kurban vereceğim. İşte bu davranışım bana, yani varlığıma özgürlük ve coşku verecektir. Belki de bu ruhsal ve bedensel coşku beni zinde tutacaktır. İşte buradaki davranışın sebebini fiziksel olarak saptamak mümkün değildir. Bunun tek kaynağı insan sevgisi, yani *caritas*'tır. Bu sevgi *omnes quantum potes, juva* (Elinden geldiğince herkese yardımcı ol.) ilkesinden oluşur. Bunu etik, ahlâkî görev, sevginin gerekliliği, yerine getirilmesi gereken görevler gibi başlıklar altına toplayabiliriz. İnsanın bu şekildeki güzel davranışlarının altında yatan tek kaynak merhamettir. Çünkü ahlâkî değere sahip olan davranışlar bencilce güdülerden uzaktırlar. Bu şekilde vicdan duygusu tatmine ulaşır. Bu durumda yaptığı iyiliği seyreden kişi manevi bir doyuma ulaşır; kendi kendisini takdir eder ve kendisine olan saygısını arttırır. Fakat bunun dışında bir davranışın faydalı olduğunu düşünmek yanlış olur. Bu verdiğim ör-

nek dışındaki davranışların temelinde mutlaka bencilce bir güdünün varlığı söz konusudur ve bu da bizi, o davranışın kötü bir davranış olduğu gerçeğiyle yüz yüze getirir. Yukarıda da bahsettiğim gibi, davranışların en temel sebepleri bencillik, kötülük ve merhamettir. İnsanları yönlendiren bu üç güdüyü, farklı üç başlık altında da inceleyebiliriz. Bu başlıklar şunlardır: 1) Kişinin kendi rahatını amaçlaması. 2) Kişinin başkalarının acı çekmesini amaçlaması. 3) Kişinin başkalarının rahatını amaçlaması. İyi bir davranışın tetikleyicisi üçüncü maddeye ait değilse, o zaman mutlaka birinci ya da ikinci maddeye aittir. Sonuncu maddede bazen şöyle bir durum söz konusu olabiliyor: Bazen bir kişi, diğer bir kişiye iyilik ettiğinde, bunun ardında gerçekte kötü bir niyet yatabiliyor. Böyle bir durumda iyiliğin asıl amacı, bir kişiye iyilik ederek, aslında başka bir kişiye kötülük etmektir yahut başka bir kişiyi iyilik edemeyecek durumda olduğu için aşağılamaktır. Daha farklı bir örnek ise yardım edilen kişinin bizzat kendisini aşağılamak için ona yardım etmektir. Fakat çokça karşılaşılan durum, ilk örnekte verilendir. Bu örneklerdeki kişiler bencilce kendi mutluluklarını amaçlamaktadırlar. Amaçlanan bir şekilde ya bu dünya ya öbür dünya için düşünülmüş bir çıkar yahut diğer bir tabirle ifade etmek gerekirse mutluluktur. Bazen de insanların birilerine yardım etmelerinin altında yatan sebep, bir gün o kişiden bir yardım alabilecekleri beklentisidir. Tabiî bazen insanın merhamet ve cömertliğinin de devreye girdiği olur. İnsan kendisini böyle merhametli ve cömert bir insan olarak görmekten haz duyar. Fakat ne zaman ki, kişinin tek amacı karşısındakini yalnızca ve yalnızca bulunduğu zor durumdan kurtarmak olur; işte o zaman bu kişi, gerçekten bir iyilik yapmış olur. Ancak o zaman bu kişinin gerçekten de insanları sevdiğine, yani insan sevgisine, *caritas, αγαπη*, sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu durumda, onun, Hıristiyanlığın *insanları sevin* öğretisini yerine getirmiş olduğunu iddia edebiliriz. İncil'in emirleri arasında şu vardır: *Sağ elinin ne yaptığı-*

nı, bırak sol elin bilmesin. (*Math.* 6, 3) İncil'de buna benzer başka emirler de vardır. Bunların hepsi benim az önce anlattığım duygu üzerine kuruludur. Yani başkasının zor durumda olması, beni ona yardımcı olmak üzere harekete geçirebilmelidir. Ancak böyle bir durumda davranışım ahlâkî bir değere haiz olur. İncil'de (Math. 6,2) zaten bundan ve bunun karşılığında alınacak mükafattan bahsedilir. Fakat burada, *Vedalar*'ın, bizi yine daha üst bir anlayışa götürdüğünü görürüz. Onlara göre, eğer ki bir iyiliği, herhangi bir şekilde karşılık bekleyerek yapıyorsak, o zaman henüz kurtuluşa erecek olgunluğa erişememişizdir. Diyelim ki bir adam, ben birisine sadaka verirken bana, bunun ne anlamı var diye sordu. Bu durumda benim yanıtım şu olurdu: "Bu verdiğin sadaka, o zor durumdaki kişinin hayatını kolaylaştıracaktır. Fakat tabiî ki, onun bu zor durumunu ortadan kaldırmaya yetmez. Eğer ki dilencinin hali bu söylediğime benzemiyorsa, yani o muhtaç bir kişi değilse o zaman bir hata yapmışsındır. O zaman verilen paranın bir kıymeti yok demektir. Hatta kendin için dolandırılmış bile diyebilirsin. Fakat senden bu sadakayı alan kişi, bu sadaka sayesinde hayatında bir rahatlama yaşadıysa, o zaman bil ki, verdiğin sadaka amacına ulaşmıştır. O zaman, onun rahata kavuştuğunu bir de izleme şansına sahipsen, bu durum seni oldukça mutlu edecektir."

Fakat nasıl oluyor da bana ait olmayan bir acı, beni böylesine vuruyor; nasıl oluyor da bu acı beni kendi acılarımdan farksız bir şekilde etkiliyor, diye düşünebilirsiniz. Hatta nasıl oluyor da bu acı bendeki bir güdüyü harekete geçiriyor, diye de mırıldanabilirsiniz. Başka birisini seyrediyorsunuz ve sadece onun görünüşünden dolayı, onun hissettiklerini onunla birlikte hissediyorsunuz. Onun hissettiklerini kendi duygunuz olarak hissediyorsunuz. Üstelik, kendi

bedeninizin dışında başka bir bedende! Şimdi bu konuyla ilgili Caderon'un sözlerine bakalım:

... que entre el ver
Padecer y el padecer
Ningua distancia habia.
"No siempre el peor es cierto"
(Jorn. II, 229)

[Acı çeken birini görmekle bizzat acı çekmek arasında bir fark yoktur. "Gerçekten daha çok acı duyanın kim olduğu her zaman belli olmaz."]

Tabiî ki bunun sebebi, insanların kendilerini acı çeken kişilerle özdeşleştirmeye çalışmalarıdır. Hatta bazı anlarda "ben" ile "öteki" arasındaki ayrım dahi ortadan kalkmaktadır. Zaten ancak bu durum meydana geldiğinde, karşımızdaki kişinin mutsuzluklarını, ihtiyaçlarını ve acılarını hissetmemiz mümkün olabilmektedir. İşte o an onu, sinirleriniz onun teniyle kaplı olmasa bile öyleymişçesine hissedersiniz. O an onun acısı, onun çaresizliği sizin güdülerinizi harekete geçirebilir. Bu olay daha önce de söylediğim gibi oldukça gizemli bir oluşumdur. Çünkü bu, öyle bir oluşumdur ki, akıl bu oluşum hakkında tatmin edici bir açıklama yapamaz. Üstelik bilgi yolunda ilerleyen kişiler dahi bu oluşumun açıklanması konusunda çaresiz kalmışlardır. Bilime bu kadar uzak olan bu oluşum, buna karşın bize oldukça yakındır. Bu duyguyu her birimiz yüreğimizde hissetmişizdir. Hatta gaddar insanlar dahi bu duyguyu mutlaka hissetmişlerdir. Bu duygu bizi her yerde yakalar. Bazen bir insan düşünmeksizin başka bir insana yardım elini uzatır. Hatta bazen ilk kez gördüğümüz bir kişinin gözlerindeki korkuyu gördüğümüzde, onun yardımına koşarız. Yardım eden kişi apaçık kendisini tehlikeye sokar. Onun tek gördüğü, karşısındaki insanın ne kadar yardıma

muhtaç olduğudur. Uzun bir düşünme ve münakaşanın ardından yüce ruhlu İngiliz ulusu kolonilerdeki zencilerin özgürlüğünü satın almak için 20 milyon sterlin feda eder. Ardından da tüm dünyanın alkışını toplar. Bu davranışın ve ardında yatan merhamet duygusunun büyüklüğünü Hıristiyan inancının temellerine oturtmak isteyenler hata ederler. Çünkü Yeni Ahit'in içerisinde, köleliğe karşı olan tek bir cümle dahi yoktur. Tam tersine 1860 Kuzey Amerika'sında kölelikle ilgili bir münakaşada, bir kişi Hz. İbrahim ve Hz. Yakup'un da köleleri olduğu fikrinden yola çıkarak köleliği savunmuştur. Etik, bu esrarengiz duyguyu açıklamak için bir çok bölüme, paragrafa, ahlâk ve sevgi öğretisine ve yasalara ihtiyaç duyabilir. Oysa bunların hepsinin kökeninde burada açıkça belirttiğim şu ilke yatmaktadır: *omnes, quantum potes, juva.* Prensibimin ilk yarısı *Neminem laede*'den olduğu gibi buradan da yola çıkıldığında, adil olmanın gerektirdiği sorumlulukların hepsine ulaşılabilir. Aslına bakarsanız, etik bilimlerin en kolayıdır. Bu durum zaten kaçınılmazdır. Çünkü herkes kendi görev ve sorumluluklarını kendisi inşa edebilir. İnsan yüreğinde en temel ilkeler zaten yer almaktadır. Bu ilke insanı zaten gerekli olan yöne itecektir. Çok az kişinin halihazırda inşa edilmiş bir etiği çalışıp öğrenecek rahatı ve vakti vardır. Adalet ve insan sevgisi ahlâkı da zaten beraberinde getirmektedir. Bu sebeple bunların, erdeme giden yolun temel taşları olduklarının bilincinde olmalıyız. Eski Ahit, adaletli olmanın ne kadar önemli olduğunu ifade eden cümlelerle doludur. Yeni Ahit ise, baştan aşağı, sevginin önemini vurgular. Zaten Paulus'a (Röm. 13, 8-10) göre, Hıristiyan ahlâkının yeni barınağı da budur: yeni emir. (Joh. 13, 34)

Ortaya Konulan İlkenin Delili

Sözünü ettiğim merhametin yegâne bencil olmayan ve mutlak

ahlâkî olan güdü olduğu ile ilgili düşüncemin bir de beklenmedik bir paradoksu vardır. Bu sebeple okuyucuyu bu konuya biraz da bir yabancı gözüyle bakmaya davet edeceğim. İnsanî tecrübelerden yola çıkarak, insanların hislerine bir göz atacağız.

1. Bu amaca hizmet edebilmek için öncelikle kendime bir örnek yaratacağım. Bu araştırmamızda bize yardımcı olacak bu durumu, *experimentum crucis* (seçilen örnek) olarak anacağım. Fakat işimi zorlaştırabilmek için başlangıç noktası olarak kendime insan sevgisi yerine hakka tecavüzü seçeceğim. İki tane seven insanı ele alalım. Birinin adı Kajus, diğerinin adı Titus olsun. Bu iki erkeğin de birer kıza aşık olduklarını düşünelim. Bu iki seven insanın yollarını kapatan birer erkek rakipleri olsun. Kajus ve Titus da, bu rakiplerini dünyadan silmeye kararlı olsunlar. Üstelik böyle bir eylem yaptıktan sonra her ikisinin de yakalanma olasılığı neredeyse hiç olsun. Buna rağmen, her ikisi de rakiplerini öldürmekten vazgeçsinler. Şimdi, Kajus ve Titus'un siz okuyuculara hesap vermek zorunda olduklarını düşünelim. Kajus'un vermek zorunda olduğu cevap tamamen okuyucunun elinde olsun. Okuyucu, bu kişinin dinî sebeplerden ötürü, Tanrı istediği için ya da gelecekte ondan alınabilecek olası öçten korktuğu için fikrinden caydığını düşünecektir. Okuyucu bu kişiye belki de şu sözleri söyletecektir: "Bu konu ile ilgili düşüncemde bir yanlış olduğunu gördüm. Burada rakibimin yalnızca dolaylı yoldan önümü kesmekte olduğunu fark ettim. O sadece bir araçtır. Üstelik benim tutumum toplumun kaideleri ile de çelişiyor. Onu araç değil de amaç olarak görmem bir hataydı. Bu durum beni sevdiğime kavuşturmayabilirdi." Bu kişinin yerinde Fichte olsaydı, o büyük ihtimalle şu sözleri zikrederdi: "Her insanın yaşamı, gelenek ve görgü kurallarının gerçekleştirilmesinden ibarettir. Tabiî benim de, bu gelenek ve görgü kurallarından bağımsız olarak hareket etmem söz konusu olamaz. Bu kurallara göre bir kişiyi öldürmek

yanlış olduğuna göre, benim de böyle bir davranışta bulunmam beklenemez." (*Gelenek Öğretisi*, 373.) (Bu kişi, bu durumu ciddiye almayarak yeni bir alışkanlığın, gelenek ve görgü anlayışının öncüsü olmayı da düşünebilirdi.) Yahut Wollastone'un da yapabileceği gibi kendisini şöyle savunurdu: "Şunu anladım ki; eğer bu davranışı sergileseydim, bu durumda yalan bir cümlenin esiri olacaktım." Hutcheson'un dilinden de konuşabilirdi: "Duygularımı ahlâkî açıdan ele aldım ve anlaşılmaz bir şekilde bir şeyler beni o kişiyi öldürmekten alıkoydu." Adam Smith gibi de konuşuyor olabilirdi: "Eğer onu öldürseydim, davranışım benim durumumda olan diğer insanlar tarafından hoş karşılanmazdı." Christian Wolff'un diliyle konuşuyor olsa ise şunları söylerdi: "Eğer öyle davransaydım, kendi ilerlememi kendim engellemiş olacaktım." Spinoza gibi de konuşabilirdi: "İnsana insandan daha fazla gereken bir şey yoktur. İşte ben de onu tam da bu sebeple öldürmedim." (Spinoza, *Ethika*, IV, 18) Açıkçası, bu kişilerin kendilerini nasıl savundukları benim için pek de önemli değil. Oysa, Titus'un tarzı çok farklı olacaktır. Onun tarzını diğer savunmaların hepsine yeğlerim. O, şu şekilde yapardı savunmasını: "O duruma nasıl geldiğimi anlayamadım. Onu öldürmenin ne denli kötü bir şey olduğunun ancak sonradan farkına varabildim. İçimi bir anda bir merhamet ve acıma duygusu kapladı. Bu duygu içimde öyle bir inildedi ki, onu yüreğimden söküp atamadım. Onu gerçekten öldürmeye yüreğim bir türlü el vermedi." Şimdi tarafsız ve haysiyetli olduğunu düşünen tüm okuyuculara soruyorum: Bunlardan hangisi daha iyi bir insandır? Canınızı bunlardan hangisinin eline rahatlıkla teslim edebilirsiniz? Bunlardan hangisi daha içten bir duyguyla kendisini cinayet işlemekten alıkoyabilmiştir? Madem bu sorunun yanıtı ortada, öyleyse ahlâkın temelinde yer alan nedir?

2. Hiçbir şey acımasızlık, diğer bir deyişle gaddarlık kadar ahlâkla çelişmez. Bu ikisi dışındaki her tür suç bağışlanabilir ama

bunların bağışlanması mümkün değildir. Bunun sebebi, acımasızlığın merhametin tam tersi yani zıddı bir dürtü olmasıdır. Örneğin çok zalim bir davranışın haberini alalım. Meselâ birkaç zaman önce bir gazetede şöyle haberler okudum: Bir anne, beş yaşındaki çocuğunu gırtlağına kızgın yağ dökerek öldürmüş. Başka bir anne ise evlâdını, canlı canlı gömerek öldürmüş. Bir de Cezayir'de gerçekleşen bir olay var. Cezayir'de bir Cezayirli ile bir İspanyol arasında bir kavga yaşanmış. Bu kavgada daha gürbüz olan Cezayirli İspanyol adamın gırtlağını kopartmış. Üstelik gırtlağını kopardığı bu kişiyi canlı canlı terk edip gitmiş. Görüyorsunuz işte, insanın bu gibi örnekler karşısında dehşete düşmemesi mümkün müdür? "Nasıl oluyor da bu gibi olaylar yaşanabiliyor?" Peki, bu sorunun amacı ne? Cezalara ve acılara karşı içimizde bu denli bir korku mu olmalı? Bence değil. Hem, nasıl oluyor da insanlık için bu denli yanlış olan bir güdü, bizi bu denli yönlendirip, bize bunları yaptırabiliyor? Akıl erkan sahibi varlıklar sorunlarını bu gibi yollarla mı çözmeliler? Kesinlikle hayır. Nasıl oluyor da insan doğrudan bu denli uzaklaşıyor? Nasıl oluyor da insan doğrulara tutunmayı bu denli ihmal ediyor? Bu soruların sormaya çalıştığı ortak soru aslında şudur: Nasıl oluyor da insan bu kadar merhametsiz olabiliyor? Bir davranışı fesat, çirkin veya tiksinti verici diye damgalayan şey o davranışın merhametten yoksun oluşudur. Görüldüğü gibi merhamet, insanlarda etken olması gereken güdüdür.

3. Zaten ahlâklılık dendiği zaman, ahlâklı diye tabir edilebilecek kişide bulunması gereken temel güdünün merhamet olduğu gerçeği açıkça ortadadır. Ahlâklılık konusunda hakikaten de merhamet duygusunun büyük etkisi vardır. Diğer felsefecilerin ahlâk konusundaki savunuları kılı kırk yaran bir biçimde dolambaçlı ve somutluktan oldukça uzaktırlar. Bu felsefecilerin somut birer dayanağa sahip olduklarını kimse iddia edemez. Başka bir gerçek de, o filo-

zofların bu karmakarışık fikirlerini hayata olduğu gibi geçirmeye çalıştığımızda, bu fikirler oldukça gülünç sonuçlar doğuracaklardır. Bir davranışı, sadece Kant'ın ahlâk yasalarını titizlikle uygulamak için yapmak, bize iyi bir iş, iyi bir eser olarak yansıyabilir. Fakat bu durum insanın kendisini aldatmasıdır. Çünkü burada amaç, sadece bazı emirleri yerine getirmektir. Oysa, insan kendi vicdanından yola çıkarak belki de daha iyi bir neticeye ulaşabilirdi. Sadece teori üzerine kurulu felsefeye dayanarak ortaya konan davranışların yanı sıra daha çok uygulama temelli dinsel ahlâk anlayışlarında da gerçekten nadiren tam anlamıyla iyi bir etkiye rastlanmaktadır. Dünyada çok farklı dinlere mensup toplumlar yaşamasına rağmen onları ahlâkî açıdan ele alırsak, bu toplumların bu konuda birbirlerinden pek de ayrılır bir taraflarının olmadığını görürüz. Baktığımızda, her birinin aynı derecede ahlâklı ya da başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, her birinin aynı derecede ahlâksız olduğunu görürüz. Yalnız, vahşilik ve ıslah olmuşluğu ahlâklılık ve ahlâksızlıkla, karıştırmamalıyız. Örneğin, Greklerin inançlarının oldukça kısıtlı, sadece sözlere ve yeminlere dayalı bir ahlâkî eğilimi vardı. Onlara hiçbir dogma öğretilip hiçbir ahlâkî vaaz verilmemiştir. Fakat buna rağmen, bir genellemeye gitmek gerekirse, Greklerin şu anki Hıristiyan aleminden daha kötü bir durumda olmadıklarını görüyoruz. Fakat, Hıristiyanlığın getirdiği ahlâkın daha önce Avrupa'da kök salmış diğer inançlardan çok daha ileri olduğunu kabul etmeliyiz. Yalnız, sakın ola ki Avrupa medeniyetinin Hıristiyanlık sayesinde iyileştiği sanılmasın. Sanılmasın ki Avrupa medeniyeti diğer medeniyetlerden üstündür. Çünkü görülüyor ki, Müslümanlarda, Perslerde, Hindularda ve Budistlerde de en az Hıristiyanlarda olduğu kadar namuslu, sadık, hoşgörülü, nazik, hayırsever, cömert ve fedakâr kişiler vardır. Bir de Hıristiyan toplumların yaptıklarına bir göz atalım: Hıristiyan toplumlar sayısız kötülükte bulunmuşlardır. Din savaşla-

rı mı desem, sorumsuzca yapılan Haçlı Seferleri mi? Ya, Amerika'da yerli halkın soyunun tüketilmesine ne demeli? O coğrafyadaki halkın, Afrika'daki halkla birlikte sürüklenip buralara getirilmelerine ne demeli? Haksız yere yerinden yurdundan edilen bu insanları köleleştirmelerine, üstüne üstük zencileri olabildiğince aşağılamalarına ne demeli?[15] Ya kâfir avı diye yapılan avlar? Çığlıklar ata ata engizisyon mahkemesinin kararıyla ölenler? Ya Barthalomeus'taki on sekiz bin Hollandalının idamına ne demeli? vb. Hıristiyanlık namına bir övgü yapmanın anlam taşımadığı görüldüğü gibi açıkça ortada. Fakat Hıristiyan dini, aslında ahlâkî açıdan oldukça değerlidir. Oysa bu durum, maalesef yaşamda kendisini doğru dürüst göstermemektedir. Yasaların bir günlüğüne tatbik edilmediğini düşünün. Ne olurdu o zaman bu insanların hali? İşte görüyorsunuz, dinin ahlâklı olmak konusundaki etkisi uygulamada oldukça azdır. Tabiî ki bunun temelinde yatan sebep insanların dini inançlarındaki zayıflıktır. Oysa bu duruma din adamlarının gözünden bakarsanız, onlara göre insanların oldukça inançlı olduklarını görürsünüz. Biz, bu sözü edilen ahlâkın ne kadar uygulandığı ile ilgileniriz. Görülüyor ki insanlar ahlâklı olmak adına çoğu şeyden feragat etmeyi ne yazık ki başaramıyorlar. İşte ahlâk konusundaki zayıflığın temelinde yatan da budur. Bir insan bir suçu tefekkür etmişse, bu kişi ahlâklılık sınırını zaten aşmıştır. Fakat böyle bir tefekkürün ardından bu kişinin aklına gelen ilk şey polis oluyor. Eğer bu kişi, yasa engelini de görmezlikten gelecek duruma geldiyse, o zaman aklına onuru ve haysiyeti takılıyor. Fakat bu kişi bu engeli de aşıyorsa, onu artık pek de bir şey engelleyememektedir. Çünkü, bu saydığım engeller ona en yakın olanlardır. Oysa din konusu çok farklıdır. İnsan-

[15] Şu anda bile Buxton'a, *The African slavetrade*, 1839, yılda 150.000 yeni Afrikalı getiriliyor. Üstelik bunları esir etmek için yaptıkları her ziyarette bunların dışında 200.000'e yakın Afrikalı canından oluyor.

lar o konuyu kendilerinden oldukça uzakta tefekkür ederler. Üstelik dinî sebepler bir kişiyi kötü bir davranıştan uzak tutsa bile bunu ahlâklılıkla bağdaştırmak doğru olmaz. Çünkü ortada öbür dünyadaki bir mükâfat veya bir ceza vardır. Bir kişi davranışını öbür dünyadaki bir mükafattan dolayı düzeltmiş olabilir. Fakat bunu ahlâkî olarak görmek gerçekten mümkün müdür? Bu örneğini verdiğim düşünceyi, Grandük Karl Augustus von Weimar bir mektubunda şöyle dile getirmektedir: "Baron Weyhers de onun kötü birisi olduğunu fark etti. Çünkü o doğasından ötürü değil, yalnızca dinsel inancından ötürü iyi birisi. *In vino veritas.*" (*J. H. Merck'e Mektuplar*, 229.) Şimdi de olayı, benim ortaya koyduğum ahlâkî güdü yani merhametli olmak ve merhametli olmanın önemi açısından ele alalım. Kim bir anlığına bile olsa herhangi bir zamanda, herhangi bir toplumda merhametli olmanın bizi kollamadığını söyleyebilir ki? İster savaşta ister ihtilâlde olsun; az olsun, çok olsun, her gün, her saat merhamet duygusu gerçekten de olağanüstü bir etkiye sahip değil midir? Menfaat gözetmeksizin, insanların iyi davranmasını sağlayan, birçok haksızlığın meydana gelmesini önleyen şey yine merhamet değil midir? Bizi tek başına büyük bir hisle ahlâklı davranmaya itmeyi başaran gücün ta kendisi, o değil midir?

4. Çünkü tüm varlıklara duyulan sınırsız bir merhamet, iyi bir ahlâk için en çok ihtiyaç duyulan şeydir. Kim ki merhamet ile doludur, o insan güvenilirdir, o insan yaralayamaz kimseyi, kimseye zarar veremez o insan ve bu kişi herkese karşı hoşgörülü olabilir, herkesi bağışlayabilir, herkese elinden geldiğince yardım eder. Onun davranışları, adalet ve insan sevgisi ile doludur. Kim, "Bu insan ahlâklı fakat merhametsiz." diyebilir? Kim, "O, adaletsiz ve kötü bir insan, fakat oldukça merhametli birisi." diyebilir? Gerçi insanların fikirleri oldukça çeşitlidir. Fakat ben, eski bir Hint oyunundaki şu duadan (Bu dua, eskiden İngiltere Krallarına edilen duayı andırı-

yor.) daha güzel bir dua tanımam: "*Tüm canlılar acılardan uzak olsunlar.*"

5. Başka örneklerden de yola çıkarak, ahlâklılığa götüren hakikî güdünün merhamet olduğu sonucuna ulaşılabilir. Zengin olsun, fakir olsun bir insanı yasal yollardan da olsa parasından etmek yanlıştır. Bu durumda vicdanın ve olaya katılmayan kişilerin kınamaları da oldukça etkili olacaktır. Fakat kötülük yapılan kişi zaten kötü durumdaki bir kişi ise bu durum insanların vicdanî duygularını daha da bir etkileyecektir. Zaten tam da bu sebeple Aristoteles şöyle der: "*Zaten mutsuz olan bir kişiye bir kötülük etmek, mutlu olan bir kişiye bir kötülük etmekten daha da kötüdür.*" (Aristoteles, *Problemata*, 29, 2, 950, 3). Fakat aldatılan ve parasına el konulan kişi devlet ise o zaman, çoğu kişi bu duruma karşı oldukça sessiz kalacaktır. Çünkü ortada kendisine açıkça acınabilecek ya da merhamet duyulabilecek bir kişi olamayacaktır. Görülüyor ki, çekilen acının, duyulan merhametin sebebi acınacak duruma düşen kişinin kendisidir. Bize ahlâklı olma güdüsünü veren yapılan kötülüğün kendisi değildir. Ancak ve ancak mağdur olan kişi ile birebir bir temas bizi ahlâkî konuda uyarır. Devlet hazinesi ile ilgili az önceki örnekte de bir ahlâksızlık söz konusudur; fakat bu durumda, daha önce de dediğim gibi mağdur durumdaki kişi ile birebir bir temasın olamaması, insanların bu duruma karşı duyarsız kalmaların sebep olmaktadır. İnsanlar, tam da bu sebeple, hakka tecavüzden yeterince kaçınmazlar. İnsanlara emanet edilen devlet hazinesinin birebir olarak dolandırılması konusuna gelince, bu durumda çifte haksızlık diye tanımlayabileceğimiz oldukça büyük bir hazsızlık yapılmış olacaktır. Dolandırıcılar, alçaklar, açgözlüler, rüşvetçiler, maalesef her yerde kol gezmektedir. Bu kişiler dul, öksüz ve emekli aylıklarını yasaların eksik yönlerinden faydalanarak harcamaktadırlar. İşte böyle insanlar tam manasıyla merhametsiz kişiler olarak adlandırılabilirler. Bu

insanların merhamet duygusundan yoksun oluşları onları böylesine kötü yapmaktadır.

6. İnsan sevgisinin kökeninde, adalet duygusu değil merhamet duygusu yatmaktadır. İnsanın vicdanı en çok karşısındaki insanın acınacak durumda olmaması koşulu altında rahat eder. Mutlu bir kişi, çevresindeki arkadaş ve akrabalarının onun mutluluğundan hoşnut olduklarını düşünür. Fakat, saf ve bencil olmayan duygularla bile başkasının mutluluğunda pay sahibi olmak pek mümkün değirdir. Maalesef mutluluk paylaşılmaz. Çünkü, başkasının mutluluğuna katılma şansımız yoktur. Bu mutluluk bize tamamıyla yabancıdır: *habeat sibi sua* (ondaki, onda kalsın). Tabiî ki başkalarından daha talihli olan kişi çevresindekiler tarafından kıskanılacaktır. Bu durum o kişileri tehlikeye sokacaktır. Hatta karşısındaki kişilerin içinde bu sebeple kötülük yapmaktan zevk alma duygusu dahi doğabilir. Fakat bu duygu çoğunlukla gün yüzüne çıkmaz ve Sofoklesçi *γελωσι δ'εχθροι* (*düşmanlar gülüyor*; Sophokles, *Elektra,* 1153) durumuna gelir. Çünkü mutlu olanın mutluluğunun azalmaya başladığı anla birlikte diğerlerinin bu kötücül duyguları da değişime uğrar. Mutlu olan kişinin mutluluğundaki düşüşle birlikte çevresindeki insanlar da ondan uzaklaşırlar: *Testiler boşaldığı an, kalan arkadaşlar da kaçıp giderler.* (Horatius, *Carmina,* I, 35, 26). Mutsuz olan kişiyi daha da mutsuz edecek, aşağı düşürecek olan ise onun bu mutsuzluğu ile alay edip gülen kimselerdir. Kıskançlık karşıdaki insanın düşüşüyle ortadan kalkar ve bir bakıma da bu olay kıskanan kişilerin gözlerinin dönüp iyice kötülüğe gömülmelerini de engeller. Hatta bu insanlar karşılarındaki kişinin bu zor durumunu gördüklerinde ona karşı merhamet duygusu dahi beslerler. Çoğu zaman bu düşen kişinin çevresindeki fesat kişiler, onun düşüşüyle birlikte birer koruyucu ve teselliciye, birer yardımsevere dönüşürler. Çevremizde benzer bir durumu yaşamayan bir kimse var mıdır? Aranız-

da, size başka zaman kötü davranan çevrenizdeki kişilerin düşüşünüzle birlikte size iyi davrandığını görmeyen var mı? Birçok kişi size zaten bu şekilde yaklaşmamış mıdır? Çünkü bir kişinin talihsiz olup kötü bir duruma düşmesi merhametin koşullarındandır. Merhamet ise insan sevgisinin kaynağıdır. Buradan yola çıkarak bir şeye olan öfkemizin haklı yere dahi olsa ancak az önce örnek verilen koşula uygun durumlarda, yani o şeyin düşüşüyle yatıştığı doğru değil midir? "O ne talihsiz biri." dendiğinde öfkemiz yatışmaz mı? Evet, tabiî ki yatışır. Çünkü ateş için yağmur ne ise öfke için de merhamet odur. Bu nedenle, bir kişiye/şeye karşı nefret duygusu besleyen herkese, o kişiyi/şeyi çok talihsiz bir durumda hayal etmeyi öneriyorum. O kişiyi/şeyi, ona karşı olan nefretimizden uzaklaştırmak istiyorsak, hem ruhsal hem de bedensel acılar içinde, büyük bir endişe içinde, yokluk içinde veya korku içinde hayal etmek gerekir. Hayal edilen şey de aslında içinizdeki öfkeyi dindiremediğiniz zaman karşınızdaki kişinin düşeceği durumdur. İşte ancak bu şekilde içinizdeki öfkeyi yatıştırabilirsiniz. Çünkü merhamet öfkenin panzehiridir. Bu sebeple de geç kalınmadan bu duygu devreye girmelidir.

Merhametle kalkar ortadan düşmanın düştüğü çaresizlik,
Aldın intikamını ve artık hararetin sönük.
(Voltaire, *Semiramis*, V, 6)

Görüldüğü gibi düşmanca duygularımız o kadar da kolay ortadan kalkmazlar. Eğer düşmanca olan bu duygularımızı dindirmek niyetindeysek, elimizden geldiğince merhametli davranmaya çalışmalıyız. Genelde veliler, daha hassas ya da daha sağlıksız olan çocuğa, diğerlerine nazaran daha fazla ilgi duyar; onu daha fazla severler. İşte bunun tek sebebi, o çocuğun daha aciz olması, insanın içinde daha fazla merhamet uyandırmasıdır.

7. Bu, en önemli ve gerekli güdü diye ortaya koyduğum duygunun yani merhametin diğer bir üstün tarafıysa hayvanları da koruma altına almasıdır. Dikkat ederseniz, Avrupa'ya has diğer ahlâk öğretilerinde, hayvanlar olabildiğince sorumsuz ve kötü bir şekilde ele alınmaktadırlar. Hayvanların bu derece aşağılanmalarının sebebi ise Avrupa'ya ait ahlâk sistemlerinin, onları ahlâkî açıdan ele alınmayacak kadar değersiz görmeleridir. Avrupalılar, insanların hayvanlara karşı herhangi bir sorumluluğa tabi olmadığını düşünmektedirler. Bu rahatsızlık verici, zalim, vahşice hatta barbarca olan Batı düşüncesinin temelinde Yahudilik yatmaktadır. Tabiî ki Avrupa'da bu düşüncenin felsefî destekçileri de vardır. Hayvanların bu derece önemsiz ve aşağı görülmesindeki temel neden, insan ve hayvanın ciddi ve kati bir şekilde birbirinden ayrılmaya çalışılmasıdır. Bu ayrımı en dikkat çekici dile getiren kişilerden birisi de Kartesius'tur. Onun yaptığı hatalardan birisi de budur. Bir diğer deyişle, Kartezyen-Leibnizci Wolffcu felsefe, soyut kavramlarla rasyonel psikolojiyi kurmuştur. Böylece, ölümsüz bir *anima rationalis* (rasyonel ruh) oluşmuştur. Bu sayede tabiat söz sahibi olabildi ve insan soyuna ait görülen ölümsüzlük ve kalıcılık prensibi insanlara böylece yıkıldı. Tabiat, bu sayede bu düşünceye olan karşıtlığını ortaya serdi. Fakat bunun ardından, zihinleri tarafından köşeye sıkıştırılarak korkutulan rasyonel felsefeyi ampirik felsefeyle pataklamak zorunda kaldılar. Bu sebeple de insan ve hayvan arasına fevkalade bir uçurum kazılmaya karar verildi. Bu uçurum, bu düşüncedeki insanların inatları kadar derin ve geniş olacaktı ve bu işe soyundular. Bu kişilerin çabalarıyla Boileau şöyle alay etmektedir:

Hayvanlar da üniversiteye gider mi?
Onlar da mı bir üniversiteye kaydolurlar?
(Boileau, *Satire*, VIII, 165)

Bu, az önce bahsettiğim düşüncedeki insanların iddiasıdır. Onlar, hayvanların dış dünyalarından dahi habersiz olduklarını iddia etmektedirler. Oysa bu düşünceyi yalanlamak oldukça kolaydır. En küçüğünden en büyüğüne kadar tüm hayvanlarda olan bencillik bile bunu yalanlamak için yeterlidir. Bir varlığın bencil olabilmesi için kendi beni ile öteki dünyayı ayırt edebilmesi gereklidir. Bu da zaten hayvanın dış dünyayı algılayabildiği anlamına gelir. Bu denli kartezyenci olan birisi kendisini bir kaplanın pençeleri arasında bulsaydı, eminim ki o zaman hayvanın ben ve öteki arasındaki ayrımı yapabildiğini daha o an kabullenirdi. Felsefecilerin bu gibi safsatalarından dolayı, bazı dillerde bazı şeyler, insanlar ve hayvanlar için farklı kelimelerle ifade edilir. Bu duruma örnek vermem gerekirse Almanca'da, Essen [yemek], Trinken [içmek], Schwangersein [hamile olmak], Gebaeren [doğurmak], Sterben [ölmek] ve Leichnam [ceset] kelimeleri, insan ve hayvan için farklı kelimelerle ifade edilir. Buradaki amaç, insan ve hayvan arasındaki yakınlığın ve hatta benzerliğin dahi düşünülememesini sağlamaktır. Burada yapılan, kelimelerin yardımıyla gerçeği örtbas etmeye çalışmaktır. Oysa ki eski dillerde bu tür bir ikicilik söz konusu değildir. Kuşku yok ki, bu ikici hile, Avrupa papazlarının etkisi sonucu ortaya çıkan bir oyundur. Bu ikicilik, canlıların yalanlanması ve yadsınması demektir. Bu şekilde, hayvanların varolduğunu yalanlamaktan, onları inkâr etmekten öteye geçilemez. Avrupa'da hayvanlara karşı bu derece sert ve kötü davranılmasının sebebi de tümüyle bundandır. Oysa Asya'daki insanlar böyle bir durumun farkında olsalardı, Avrupalılara tiksintiyle bakarlardı. Fakat böylesine alçakça bir tutum İngiliz dilinde mevcut değildir. Çünkü Saksonlar İngiltere'yi istila ettiklerinde henüz Hıristiyan değillerdi. Fakat, bunun ötesinde İngilizce'de analojik olarak şöyle bir durum söz konusudur ki, tüm hayvanlar dil tarafından *generis neutrius* (cinsiyetsiz) olarak ifade edilirler. Bu sebeple de *it* (cinsiyetsiz "o") ile temsil edilirler. Görülen

şu ki, onlar cansız varlıklarmış gibi kabul görürler. Bu şekildeki bir tutumu özellikle köpekler, maymunlar vb. primatlar için sergilemek ancak bir papaz hilesi olarak anılabilir. Burada amaçlanan hayvanların nesneleştirilmesidir. Eskiden Mısır'da, tüm hayatını inançlarına adamış insanlar, mumyaladıkları insanların yanına ibişleri (bir tür kuş) ve timsahları koyarlarmış. Fakat Avrupa'da, bir adamın yanında, kendisine oldukça sadık olan köpeğinin gömülmüş olmasının ne derece nefret ve tiksinti uyandırabileceğini düşünün. Oysa, köpeğin sadakatini ve iyiliğini insan soyunda bulmak mümkün değildir. Avrupalının az önce bahsettiğim şekildeki bir anlayışa sahip olduğunun diğer bir kanıtı ise zooloji ve anatomi ile ilgileniyor olmasıdır. Günümüzde (1839) dindar bir zoologun, insan ve hayvan arasında daha önce konan ayrımı garipsediğini duymak da ilginçtir. Tüm o yobaz papazların öğretilerinden, onlara köle olmaktan ve ikiyüzlülükten uzak olup doğayla el ele verenler de vardır. Hatta bu insanlar gerektiğinde o yobazlara saldırırlar.

İnsanın, insanla hayvanın köken itibarıyla aynı olduğunu fark edememesi için ya düşünebilmekten yoksun ya da *foetor Judaicus* (Yahudilerin pis kokusu) tarafından tamamıyla uyutulmuş olması gerekir. Oysa, insan ve hayvanı ayıran şey bu düşüncenin kökeninde yer almaz. Bu ayrım Nuh'un gemisinde de yapılmamıştır. Hayvanlar da isteme duygusuna sahiptirler ve birer birey olma çabasındadırlar. Bu ayrımı yapmak, ancak şu şekilde mümkündür: İnsan zihni hayvan zihninden daha gelişmiştir. İnsanın idraki, algılama gücü, hayvanınkine nazaran oldukça gelişmiştir. İnsanda, akıl diye isimlendirilen somut bir idrak vardır. Bu bakımdan insan, hayvana nazaran oldukça ileridir. İnsan, hayvana göre ussal olarak daha ileridir. İnsanın bu gelişmişliğinin sebebi fizikseldir. İnsanlar, hayvanla insan arasında ciddi anlamda ne fiziksel ne de bedensel bir kıyasa gitmektedirler. Dikkatinizi çekerim ki bu tutum, hayvanların bu şekilde hor görülmesi, Yahudice bir tutumdur. Nasıl ki insan annesi

tarafından emzirilip büyütülüyorsa, aynı şekilde bir köpek de annesi tarafından emzirilip büyütülmektedir. Kant'ın dahi, çağdaşlarının yaptığı bu hatayı tekrarladığına daha önce değinmiştim zaten. Hıristiyanlığın hayvanları önemsememesi büyük bir eksikliktir. Bu hatayı sürdürmek yerine bu gerçeği kabul etmeyi bilmeliyiz. Hatta ahlâk ile Brahmanizm ve Budizm'in şaşırtıcı da olsa ne kadar örtüştüğünün farkına varmalıyız. Bu konuda onların sahip olduğu uyum hakikaten de şaşırtıcıdır. Zaten insana dönüşen bir Tanrı (Avatar) fikrinin Hindistan'dan çıkmış olması da, tam da bu nedenle şaşırtıcı değildir. Bu fikir daha sonra Mısır üzerinden Yuda'ya gelmiştir. Böylece, bu fikir Mısır harabelerinden uzanıp yankısını Hıristiyanlıkta bulmuştur. Fakat ne yazık ki bu fikir, Yahudi temellerin üzerine düşmüştür. Zaten bu durum kendisini her fırsatta belli etmektedir. "Artan hurafeler", (tam olarak "Soğuk İnanç"; Prens Pückler, Bir Ölünün Mektupları) din tarafından kapatılmayan noktalara müdahale etmişlerdir. Bu sebeple de Avrupa ve Amerika'da hayvan koruma dernekleri vardır. Bu dernekler de ancak hayvanlarla ilgili getirilen yasal zorunluluklar sayesinde ayakta kalabilmektedirler. Oysa Asya'da, hayvanlar dinler sayesinde koruma altındadırlar. Bu nedenle de, Asya'da hayvanları korumak için fazladan herhangi bir kuruma, yasaya ya da derneğe ihtiyaç yoktur. Avrupa'da hayvanlar konusundaki önlemler gitgide artmaktadır. Fakat Avrupa'nın hayvanları korurken dahi yaptığı şey, onları birer nesne haline getirmeye çalışmaktan öteye geçmemektedir. Fakat, tabiî ki bu durum zamanla bir şekilde düzelecektir. Daha önce de değindiğin gibi (*Parerga*'nın ikinci cildinde), bu tür davranışlar Eski Ahit'e dayanmaktadır. Bu davranışlar henüz olgunlaşmamış bir insana hastırlar. Özellikle İngilizler, hayvanlara değer verme konusunda daha önce de dediğim gibi diğer Batılılardan ileridirler. Zaten tam da bu sebeple, hayvanları korumak konusunda Avrupa'daki ilk adımlar onlar tarafından atılmıştır. Londra'da, hayvanları korumak için insanların

özgürce bir araya geldiği *Society for the prevention of cruelty to animals* [Hayvanlara karşı zulmü engelleme cemiyeti] isimli bir dernek yer almaktadır. Bu dernekteki bireyler oldukça büyük harcamalar yaparak hayvanlara karşı yapılan eziyetlerin önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Muhbirleri dört bir yanda kol gezmektedirler ve bu muhbirlerin varlığı bile çoğu kimsenin itinalı davranmasına yetmektedir.[16]

Dernek, Londra'daki dik köprülerde, oralardan geçen at araba-

[16] Durumun ne kadar ciddiye alındığını *Birmingam-Journal*'ın 1839 Aralık sayısından dilimize çevirdiğim şu örnek oldukça açık bir şekilde göstermektedir:
"Bir Derneğin, Köpek Kovalamak İçin Bir araya Gelen 84 Kişiyi Emniyete Tevkif Ettirişi. Dün, Biringam'a giden Fuchs Caddesi'nde bir köpek kovalamaca eyleminin gerçekleşeceği haberinin alınması üzerine, Hayvan Severler Derneği, polisin yardımından da emin olmak için önlemler almaya karar verdi. Savaş alanı diye tabir edebileceğimiz bu alana, bir grup polis de katılarak hayvanlara yapılan eziyetin önünü kestiler. Polis, hayvanları kovalamak için bir araya gelen eylemcileri, ikişer ikişer birbirlerine kelepçeledi. Eylemcileri böylece karakola götürüldüler. Belediye Başkanı ve Belediye Meclisi üyeleri dahi oradaydılar. Olayın iki baş kahramanı 1 Sterlin cezanın yanı sıra, 8 ½ Şiling de yapılan masraftan dolayı ceza aldılar. Bu ceza ödenmediği takdirde ise hapishanede 14 gün ağır şartlar altında iş cezasına mahkum edileceklerı söylendi. Diğerleri serbest bırakıldılar."
Bu olaydan tabiî ki bir şey yapmıyormuş gibi davranarak kaçıp kurtulan züppeler de olmuştur. Başka bir dikkat çekici örnek de *Times*'ın 6. Ocak. 1855 tarihli sayısının 6. sayfasında ye almaktadır. Burada çok zengin bir İskoç Baronesinin yargının eline düşen kızından bahsedilmektedir. Bu kız, oldukça zalim bir şekilde değnek ve bıçak kullanarak bir ata eziyet etmiştir. Buna karşılık da 5 Sterlin cezaya çarptırılmıştır. Tabiî zengin bir Baroncs kızı için bu miktar bir ders veremez. Bu sebeple de bu ceza bence yetersizdir. Fakat *Times* ona hak ettiği cezayı vermiştir. *Times*, bu kızın adını ve soyadını iki defa büyük harflerle dergisinde yayınlanmıştır.
"Bayan N.N.'ye verilen ceza birkaç aylık bir hapis cezası bile olsa, bu ceza Hampshire'daki bu kadın için olamayacaktır. Onun kendi cinsine, yani kadınlığına ve kadınlara karşı işlediği böyle bir lanet affedilemez bir şeydir. Hatta onu artık bir kadın olarak (dişi olarak) dahi görmek mümkün değildir."
Bu yazıyı özellikle Almanya'daki hayvan koruma derneklerine adıyorum. Bir şeyleri başarabilmek için nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini böylece anlayabilsinler. Gerçi Münih'teki Bay Hofrath Perner'in gayreti oldukça övgüye değerdir. Bu sebeple de onu anmaktan övünç duyuyorum.

larındaki atlara destek olmaları amacıyla, bir çift at bulundurmaktadır. Sizce de bu güzel bir davranış değil mi? Bu davranış, bu iyilik insanlara karşı yapılan iyiliklerle aynı derecede bir alkışı hak etmiyor mu? Londra'da *Philantropic Society* [*Hayırseverler Derneği*] 1839 yılında hayvanlara eziyete karşı en iyi ahlâkî sebebi ortaya koyacak kişiye 30 Sterlin mükafat vermeye söz verdi. Fakat bu sebep Hıristiyanlıktan alınmış olmalıydı. Tabiî ki bu durum, bu ödülü almayı oldukça güç kıldı. Bu ödülün sahibi Bay Macnamara oldu. Philadelphia'da da benzer amaçlar için faaliyet gösteren *Animal Friends Society* [Hayvan Dostları Cemiyeti] yer akmaktadır. T. Forster (İngiliz), kitabı *Philozoia, moral reflections on the actual condition of animals and the means of improving the same*'i [*Hayvan sevgisi, hayvanların güncel durumu üzerine ahlâkî düşünceler ve mevcut durumu düzeltmenin yolları*] (Brüssel 1939) bu derneğin başkanına adamıştır. Bu kitap oldukça sıradışı ve iyi yazılmış bir kitaptır. Bir İngiliz olarak bu kitabın yazarı da insanları tabiî ki İncil'e bağlı olarak uyarma çabasındadır. Bu onu epey bir zorlasa da bir yerde oldukça güzel bir sav yakalamıştır. Bu noktada Hz. İsa'nın bir ahırda, öküz ve eşeklerin yanında doğduğuna işaret eder. Bu sebeple de onları kardeşlerimiz olarak algılayıp, onlara kardeşlerimiz gibi davranmalıyız, demektedir. Tüm bu anlattıklarımdan anlaşılması gereken şudur ki, artık batı da hayvanlar konusunda, yavaş yavaş da olsa şuur sahibi olmaya başlamıştır. Fakat hayvanlara karşı duyduğumuz merhamet, bizi, Brahmanların yaptığı gibi onları yemeyecek duruma getirmemelidir. Çünkü insanlar, acı çekme yetisine sahip oldukları gibi akıl erkan sahibidirler de. Kuzeydeki insanlar hayvansal besinden uzak olduklarında, hayvanın besin durumuna gelmek için çekeceği acıdan daha fazla acı çekmek durumundadırlar. Oysa hayvanın beklemediği şekilde öldürülmesi, ona bu derece acı vermez. Üstelik bu acıyı kloroform (anestezi için kullanılan bir madde) ile daha da aza çekebiliriz. Kuzey'deki insan, hayvansal be-

sinler olmadan yaşamını sürdüremezdi bile. İnsanların hayvanları kendileri için çalıştırması da bu ihtiyaçtan doğmuştur. Kötü olan, hayvanlara bu söylediğim kriterler aşılarak yapılan eziyetlerdir.

Merhamet hususunda az önce yaptığımız gibi metafizik bir yaklaşımı bırakıp olaya biraz da ampirik bir gözle bakmayı deneyelim. Bencil olmayan davranışımızın kökeni diyelim ki doğamızdan geliyor. O zaman öncelikle, hayatımızdaki acılardan kaçma şansımızın zaten olmadığını hatırlayalım. Çünkü kor gibi yanan bencilce duygularımızın üstünü örtmek, onları söndürmek gibi bir şansımız zaten yok. İşte doğanın bize verdikleri bunlardır ve merhameti devreye sokmadığımızda, karşılaşacaklarımız da pek hoş şeyler olmayacaktır. Tabiatın yaptığı en güzel şey insana yerleştirdiği, metafizik olarak adlandırabileceğimiz bu duygudur. Ancak içimizdeki bu ses sayesinde başkalarının hissettiklerini hissederek bencilliğimizden ödün verebiliriz. İçimizde, karşımızdaki insan "Beni koru." dermişçesine bir ses belirir. Biz de içimizden gelen, "Ona yardım elini uzat!" diyen sesi dinleriz. İşte bu oluşum bizi bir çok kavram kargaşasından, kendi kendimizi zorlamalarımızdan, kendi önümüze sürdüğümüz yasalardan daha çok yönlendirmeyi başarır. Merhamet hayatımızda, bu saydıklarımdan çok daha etkindir. Bu bahsettiğim duyguyu hissetmek için alim olmak da gerekmez. Herkesi kapsayan bu duygu, sözcüklerle ifade edilip insanlara zorla yaptırılmaya çalışılanlardan çok daha telkin edicidir. Zaten insan soyunun çok az bir bölümü hariç hepsi ham kalmaya mahkumdur. Çünkü insanlar bedensel iş gücüne ihtiyaç duyarlar. Bu durum onların zihinsel olarak ilerlemelerini zaten engellemektedir. Buna karşın hakikî ahlâkî duyguların yegâne ve gerçek kaynağı, yani merhamet bu gibi bir eğitime ya da bilgilendirmeye ihtiyaç duymamaktadır. Merhamet duygusunu ne öğrenmeye ne de bir kişinin bu duyguyu hissedebilmesi için ona bir şeyler kanıtlamaya gerek vardır.

Son olarak anlattıklarımla barışık bir şekilde bir de şu duruma göz atalım: Öncelikle şunu belirtmek isterim ki, okul felsefecileri arasında benim gibi düşünen bir kimse ne yazık ki yok. Bunun sebebi onların algılayış biçimidir. Çelişik olan şudur ki, bazıları, meselâ stoacılar (*Sen. De clem.*, II, 5), Spinoza (*Eth.*, IV, 50), Kant (*Kritik der praktischen Vernunft* [Gündelik Aklın Eleştirisi] 213, 257), merhamet duygusunu gereksiz bulup bir kenara atmaktadırlar. Buna karşın, tüm yakın çağın en büyük ahlâkçısı da benim izimi sürmektedir, yani J. J. Rousseau. J.J. Rousseau insanın yüreğini gerçekten de derinden tanımaktadır. Çünkü bu kişi, bilgeliğini masa başından yani kitaplardan değil hayatın bizzat içinden almıştır. Üstelik onun bu bilgece tutumu kürsülere değil insanlığa yönelik bir tutumdur. O, önyargıların düşmanıdır; o, tabiatın öğrencisi, evlâdıdır. Tabiat ona, insanları sıkmadan ahlâka yöneltebilmek için bir güç bahşetmiştir. Bu nedenle de o insanları tam kalbinden yakalar. Bu ana kadar tutumlu davrandım, fakat artık size J. J. Rousseau'dan bir iki bölüm vermek istiyorum.

Discours sur l'origine de l'inégalité'nin, [İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni Üzerine Söylev] (edit. Bip.) doksan birinci sayfasında şöyle der: "Hobbes'un henüz farkına varamamış olduğu, fakat insana verilmiş olan farklı bir ilke daha vardır. Bu ilke, bazı durumlarda bencilliğin getirdiği vahşiliği azaltır ve insanları hodbinlikten uzak tutar. *Bize doğduğumuz an verilen ölümlülüğü* ve bundan dolayı duyduğumuz sızıyı biraz olsun yatıştırır. Az sonra zikredeceğim duygu, insanı ahlâklılığa sevk edecek yegâne şeydir. Bu duygu insandaki *yegâne ahlâk kaynağıdır*. Bir kişi ahlâkı ne kadar hor görürse görsün, bu duygu yine de o kişiyi ahlâklılığa doğru götürecektir. İşte bu duygu merhamettir. vb." Doksan ikinci sayfa: "Mandeville, gerçekten de doğru algıladı. O da *merhamet* duygusunun insanlar için ne denli değerli olduğunu fark etti. O da insanla-

rın, eğer bu duygudan yoksun olsalardı, sadece birer hilkat garibesi olacaklarının şuurundaydı. Fakat onun algılayamadığı nokta, *tüm ahlâkî davranışların temelini,* bu duygunun oluşturduğuydu. Nedir ki hakikat, merhamet, cömertlik, insanlık diye tabir ettiğimiz tüm bu şeyler? Tüm bunlar güçsüz ve suçlu olan insanlığın *merhamet* duygusunun uzantıları değil midirler? İyiliğin yanında olmak, dost canlısı olmak uzun süren bir merhametin uzantısından başka nedir? Buradaki amaç (merhametin amacı), başka bir kişinin acı çekmesini önlemekten başka nedir? Arzulanan şey, görüldüğü gibi o kişinin mutluluğundan başka bir şey değildir. *İşte bu acımamız, şefkatimiz, merhametimiz, kendimizi karşımızdaki kişiyle özdeşleştirdiğimiz ölçüde artar."* Doksan dördüncü sayfa: "Görüldüğü gibi merhamet, doğal ve alışıldık bir duygudur. Bu duygu sayesinde insan bencilliğini yenerek tüm insan soyunun korunması yönünde bir adım atar. Ham ve vahşi bir kişi ancak merhamet duygusu sayesinde, kendisini çelimsiz bir yavrucağın ya da çelimsiz bir yaşlının elindekini gasp etmekten men eder. İnsan ihtiyacı olan şeyi ancak bu duygu sayesinde daha insancıl bir yoldan da elde edebileceğini hatırlar. Merhamet sayesinde insanın içindeki ses şöyle der: "Sana nasıl davranılmasını istiyorsan sen de başkalarına öyle davran." Bu şekilde diğer insanlar için daha yararlı olursun. İnsanların içine iyiliği akıtan ilke şudur: "Kendi rahatını düşünürken başkalarına acı vermemeye de özen göster." *Bu duygu sayesinde insanın içindeki kötülüğü isteyen ses susturulur.* İnsanlar bu sese karşı çıkmaları yönünde yetiştirilmelerine karşın bu ses oldukça etkindir." (Rousseau, *Discours sur l'origine de l'inégalité*, (Œuvres, ed. Bip. I: 91, 92, 94). Rousseau'nun, burada söyledikleriyle *Emile, IV, 115-120 (ed. Bip.)*'de söylediklerini kıyaslayın. İkincisinde, kısaca şunları söylemektedir: "*Nasıl oluyor da merhamet duygusu bizi bu derece sarıyor? Nasıl oluyor da kendimizi bu derece farklı bir bedende tekrar bulabiliyoruz ve nasıl oluyor da kendimizi başka bir kişiyle bu derece özdeş-*

leştirebiliyoruz? Nasıl oluyor da kendi duygularımız yerine bir başkasının duygularıyla baş başa kalabiliyoruz? Sadece, onun ne kadar acı çektiği ile ilgili yani ona olan inancımız ölçüsünde acı duyuyoruz. *Acı çekiyoruz, fakat bu acıyı da kendi bedenimizde değil onun bedeninde hissediyoruz.* Genç insanlara, kalbin ne denli kuvvetli olduğunu göstermek gerekir. Onlara kalbin ne derece geniş ve dış dünyayı kapsayıcı bir uzuv olduğunu anlatmak gerekir. Onları, kalbin kendisini başka yüreklerde bulabildiğine inandırmalıyız. İnsanı bencilliğe götüren duygulara karşı onları uyarmalı ve bu duygulardan uzak kalmalarını sağlamalıyız. Yüreklerinin daralmaması için onlara doğru yolu göstermeliyiz, vb."

(Rousseau, *Emile*, IV, ed. Bip., 115)

Sizi, otorite diye anılan kişilerden ve okullardan uzağa götürmek istiyorum. Bunun için size Çinlilerin ahlâk anlayışından bahsedeceğim. Onların erdem anlayışında da ahlâk (*Sin*) en üstte yer almaktadır. Bunun ardından ise adalet, nezaket, bilgelik ve içtenlik (samimiyet) gelmektedir.[17] Aynı şekilde, Hindu prenslerinin günlüklerinde de Hintlilere göre ahlâk açısından en önemli duygunun merhamet olduğunu görüyoruz. Atinalıların da, merhameti simgeleyen bir yapıları (Altar) vardı: "Atinalıların Pazar yerlerinde, merhameti simgeleyen ulu kabul edilen, bir yapıları vardı. Ona hürmet duygusu besleniyordu. Çünkü onlara göre merhamet, hem Tanrıların hem de insanların hayatında oldukça etkindi." (Pausanias, I, 17, I). Bu yapıdan Lukianos da, Timon'un doksan dokuzuncu bölümünde bahsetmektedir. Stobaeos'tan günümüze ulaşan, Phokion'un bir sözünde ise merhamet, insanda yer alan en ilahî duygu olarak nitelendirilmektedir: "O yapıyı tapınaktan, insanları ise merhametten ayırmamalıyız." (Stobaeos, *Florilegium*, I, 31). Pantşa Tantra'nın

[17] Journ. Asiatique, Vol. 9, p. 62'dekileri Meng-Tseu, ed. Stan. Julien, 1824, L. I, S.45; ve Meng-Tseu'nun Livres sacrés de l'Orient par, p. 281'deki yazılarıyla karşılaştırın.

Grekçe çevirisi olan *Sapientia Indorum*'un ilk bölümünde (3, 220) şöyle yazıyor: "Merhamet, erdemlerin en değerlisidir." (*Sapientia Indorum*, III, 220). Görüyoruz ki her toplum, her çağda ahlâkın asıl kaynağını kabul etmiştir; tek istisna Avrupa'dır. Bunun sebebi ise Avrupa'da her bir dala uzanan *foetor Judaicus*'tur. Bu yüzden Avrupa'daki insanların anlayışı diğer insanlardan oldukça farklıdır. Avrupalı insanlar emir ve yasaklarla idare edilmeyi beklemektedirler. Komuta altına girme istemi diye de tabir edebileceğimiz bu durumdan vazgeçmeye pek de niyetli gözükmemektedirler. Bu durum insanların içindeki bencillik duygusunun daha kolay tutunabilmesine sebep olmaktadır. Merhamet ile ilgili gerçekler, daha önce verdiğim Rousseau örneğinde kendilerini zaten açıkça ortaya koymaktadır. Lessing 1756 yılına ait bir mektubunda şöyle der: "En iyi insan, en merhametli olan insandır. En iyi insan, topluma karşı en erdemli davranan; bunu sağlayabilmek adına en cesur olandır."

Karakterlerin Etik Farklılıkları Üzerine

Etik ile ilgili görüşlerimi tamamlayacak olan son soru şudur: İnsanların ahlâkî açıdan bu derece farklı tutumlar sergilemelerinin sebebi nedir? Madem ki merhamet insanlar için bir temel taş, bir temel güdü durumundadır, öyleyse niçin insanlardan biri oldukça merhametli ve bencillikten uzak bir hayat sürerken, bir diğeri bunun tam tersi bir hayat sürmektedir? Etik olarak, insanları ahlâklılığa götüren temel güdüyü bulmamız, insanları ahlâklı olmaya yöneltmemize yeter mi? Merhamet sayesinde kalbi yumuşayan insanlar daha mı adil olurlar? Onlar dost canlısı birer insana dönüşürler mi? Maalesef hayır. Çünkü, insanların bu bahsettiğin farklılıkları, onlarda doğuştan itibaren yer alır. Bu sebeple de onların sonradan değişebilmeleri mümkün değildir. Kötü insanların içlerindeki kötülük, bir yılanın zehirli dişlerinin ve zehir torbasının ona doğuştan verili

olması gibidir. Kötülük insana doğuştan verilmiştir. Bu nedenle insanın kendisini değiştirme gibi bir alternatifi neredeyse hiç yoktur. *Velle non discitur* (İnsanın isteme duygusu terbiye edilemez; Seneca, *Epistuale*, 81, 14) Neron'u yetiştiren kişinin tabiridir bu. Platon, *Menon*'da, ahlâkın öğrenilebilir bir şey olup olmadığını sorgular ve kitabın bir yerinde Theogenis'e şunları söyletir:

Eğitim ve öğretimle
Kötü insan hiçbir zaman dönüştürülemez iyiye
(Platon'un *Menon*'undaki Theogenis, 96)

Platon şu sonuca varır: "İnsanın şuuru kısmen doğuştan gelmekte, kısmen de hayatın içerisinde gelişmektedir. Oysa ahlâk ve erdem ne insanın doğasında yer almaktadır ne de dünyada edinilir. Bunlar, ancak ve ancak Tanrının takdiriyle insana geçmektedirler." (Platon, , p. 99) *φυσει* ile *θεια μορα* arasındaki fark bana göre, fiziksel olan ile metafizik olan arasındaki fark gibidir. Aristoteles'in aktardığına göre, etiğin babası Sokrates bile şöyle der: "Görülüyor ki, insan özelliklerinin çoğu doğuştan gelmektedir. Adalet, ölçülü olmak, cesur olmak gibi nitelikler ve hatta bunlardan daha fazlası bize doğuştan verilmiştir." (Aristoteles, *Ethica ad Nicomachum*, VI, 13, 1144, 4). Keza bu itikat, Pythagoras Archytas'ın fragmanlarında da dile getirilmektedir. Bu fragmanlar bize Stomaeos'un *Florilegio, Tit. I*, yetmiş yedinci bölümü vasıtasıyla ulaşmıştırlar. Aynı şekilde bunlar, *Opusculis Graecorum sestentiosis et moralibus, edente Orellio, 2, 240*'da da yer almaktadırlar. Orada, Dorik aksanla, [Antik Yunan'daki bir bölgenin aksanı] şunlar dile getirilir: "Öğrenerek ve deney yoluyla edinilenler, erdem olarak değil bilgi olarak adlandırılmalıdırlar. Fakat etik yani ahlâkların en iyisi, ruhumuzdadır. Bunlar cömert olmak, adil olmak ve ölçülü olmak şeklindeki davra-

nışlardır." (Archytas bei Stobaios, *Florilegium*, I, 77). Aristoteles'in *de virtutibus et vitiis* [*Erdemler ve erdemsizlik üzerine*] isimli kitabında özetlediği erdemli ve kötü davranışlara bir göz atarsak, buradan da onların doğuştan geldikleri kanaatine ulaşırız. Bu davranışları bir de bu dünyadaki yaşantının sonucu olarak ele almayı deneyelim. Böyle bir durumda, bu davranışların ortaya çıkmaları gibi yok olmaları da kaçınılmazdır. Madem bu davranışlar bu denli dünyevî, o zaman onların sürekliliği de söz konusu olmamalıdır. İnsanları sevebilmek konusunda da durum bundan farklı değildir. Tüm eski düşünürler gibi Aristoteles de bu konuda ne yazık ki zayıf kalmaktadır. Aynı şekilde Montaigne de Aristoteles'in kuşkuculuğunu koruyarak, bu konuya kuşkucu bir yaklaşımda bulunur ve şöyle der: "Bizi, yasadan, akıldan, örnek alma özelliğimizden uzak olarak yönlendiren gizli bir güç var mıdır?" (Montaigne, *Essais*, I, 2)

Fakat Lichtenberg, bu konuda şöyle der: "Erdemimiz, bilgimize dayalıysa, etkisizdir. Öyleyse önemli olan duygu ve alışkanlıklardır." (Lichtenberg, *Vermischte Schriften*, 1844, I, 142.) Hatta o eski Hıristiyanlık öğretisi bile bu yöndedir. Luka'daki *Dağdaki Vaaz*'da, 6, 45, şöyle denmektedir: "İyi bir insanın iyiliği kalbindeki iyi hazineden gelir. Kötü insanın kötülüğü ise kalbindeki kötü hazineden gelir." Bu iki tasvirin her ikisi de insanda olması gereken korku konusuna gelmeden önce yer almaktadırlar.

Bu konuyu ciddiyetle irdeleyebilen kişilerden birisi Kant'tır. Kant'ın bir tür aydınlatma olarak da tabir edilebilecek öğretisi, *ampirik kişilik* diye tanımlanmaktadır. Burada Kant, zaman kavramını ve davranışların olası çeşitliliğini ele almıştır. Kant, bunu *anlaşılabilir kişilik* (Intelligible Character) diye tanımlar. Bu sebeple Kant'a göre şey'lerin mahiyeti de görüngülerinin "kendinde şey"i ile ilgilidir. Yani kişiliğin zaman, mekân, hayattaki çokluk, çeşitlilik ve değişim ile bir ilgisi yoktur. Bu sebeple de insanların kişilikleri olabil-

diğine sabittir. Onları değiştirmek pek de mümkün değildir. Bunca ahlâkî ve etik çırpınmaya ve taahhüde rağmen o aşılamayan başarısızlığın sebebi işte budur. Oysa ahlâkî değerleri korumak ve yaymak için çırpınan oldukça fazla insan vardır. Fakat daha önce de zikrettiğim gibi erdem ve ahlâklılık insana doğuştan verilmektedir ve nasihatle edinilemez. Eğer ki bu söylediğim gibi değil de bunun tam tersi, yani insanların karakterlerini değiştirmek mümkün olsaydı, o zaman onca dindar insanın ve onca ahlâklılığı savunan kişinin çabaları sonuçsuz kalmazdı. Oysa etiği savunanlar, böyle bir değişimin mümkün olduğu kanısıyla yola çıkarlar. Onlara göre, "iyiye doğru sürekli bir gelişme" vardır. Oysa ki bu durum, hakikatten çok uzaktır. Eğer böyle bir gelişme söz konusu olsaydı, yaşlı kuşak genç kuşağa göre daha bir iyi olurdu. Fakat durum bu şekilde değildir. Bundan eser yoktur. Görülen o ki, genç olan kuşaktan, yaşlı olan kuşağa oranla daha fazla iyilik umulabilir. Çünkü yaşlı olan kuşağı, yaşadıkları olduğundan daha da kötü bir hale getirmiştir. Bir insanın, yaşlılıkta gençliğindekinden daha iyi bir izlenim verdiği de olur. Fakat bunun sebebi insanların yaşlılıkları ile birlikte olgunlaşıp kişiliklerinin gençliklerine oranla daha bir belirginleşmesidir. Çünkü insanlar gençken bilgisizlikleri, yanılgıları ve boş ümitleri sebebiyle kötü davranırlar. Fakat yaşlandıklarında bu durum değişir. Bu defa, o içlerindeki kötülükleri gizlemeyi öğrendikleri için iyi bir insan izlenimi verirler. Bu sebeple genç suçluların yaşlı suçlulara oranla daha sık cezaya çarptırıldıkları görülür. Tüm bunlar insanın yaşlılığı doğrultusunda değişen kişiliği ile ilgilidir. Genç insanların içlerindeki suçlar, yaşlı olanlara oranla çok daha kolay gün yüzüne çıkar. Bu yüzden onlar, suçluluk tekneleriyle ya varmak istedikleri limana varırlar ya da darağacını boylarlar. Uzun bir hayat boyunca bir insanın içinde bulunduğu hayat koşulları onu kötülük yapmaktan men ettiyse, böyle bir kişi geç de olsa fırsatını bulduğu an suça yeltenir. Yaşlı insanların suç işlememek konusunda daha bir tem-

kinli olmalarının sebebi onların, gençlere göre daha ahlâklı, daha bir iyi kalpli olmaları değildir. Onların temkinli olmalarının altında sabıkasız olmak konusunda daha bir duyarlı olmaları, sabıkalı olmanın onlara getirebileceği muhtemel olumsuzlukların önüne geçmek istemeleri yatar. Çünkü, ancak bu şekilde hürmete lâyık olabilmektedirler. Zaten insanlar, ahlâkçıların vaatlerine güven duymamaktadırlar. Bunun sebebi, insanın kişiliğinin ve ahlâk anlayışının ona doğuştan verilmiş olmasıdır. Ahlâkçıların daha önceki başarısızlıkları da bu duruma bir delil olarak öne sürülebilir. Bütün bunlara rağmen, insanlar cömertliğin ve erdemin varlığından kuşku duymamaktadırlar. Sadece bunun doğuştan gelen bir yeti olduğunun farkına varmışlardır.

Operari sequitur Esse (Davranış, oluşun eseridir; Pomponatius, *De animi immortalitate*, 76), skolastiğin korkunç bir cümlesidir. Dünyadaki her bir şey, onun varlığının yani *Essentia*'sının değişmez olan kökenine göre hareket eder. Bu durum insanlar için de geçerlidir. Bir insan ne ise o doğrultuda davranır. *Liberum arbitrium indifferentiae* (Özgürlük, hiçbir yönde etkili olmayan bir istencin kararıdır.) düşüncesi, felsefede eskiden beri yaygın olan bir anlayıştır. Bazı yaşlı kadınlar ve doktorlar hala bu düşüncenin peşinden sürüklenmektedirler.

İnsanın üç temel etik yetisi bencillik, kötülük ve merhamet; insanlarda olabildiğince çeşitli şekillerde yer almaktadır. Bu söylediğim güdüler kendilerini insan davranışlarında açıkça sergilemektedirler. Örneğin bir insanın bencilce güdüleri kendisini o kişinin bencilce davranışlarında gösterir. Bencillik duygusu bazen o denli güçlüdür ki, bunun karşısına ne merhametle ne de kötülükle geçilebilmektedir. Zaten bencillik çok sinsi bir duygudur. Bu sebeple de ona karşı önlem almak neredeyse imkansızdır. Bir insanın kötülük güdüsünün diğer güdülerine oranla daha gelişmiş olduğunu düşüne-

lim. Böyle birisi, mevzu kendi zararına sonuçlanacak dahi olsa kendisini kötülük yapmaktan alıkoyamaz. Üstelik öyle insanlar vardır ki, bu insanlar başkalarına acı vermekten zevk alırlar. Böyle kişilerden her türlü kötülüğü görmek mümkündür: *dum alteri noceat sui negligens* (*Kendisi dahi acı çekmeye razıdır, yeter ki başkalarına zarar verebilsin*; Seneca, *De ira*, I, I, I). Bu kişiler, çok büyük yaralar alacaklarını bilmelerine rağmen savaşa büyük bir arzuyla girerler. Bu insanlar, bile isteye suç işlerler ve bunu yaparken hiç çekinmezler. Gerekli gördüklerinde bir insanı dahi öldürmekten çekinmezler ve ardından da yasalardan kaçmaya yeltenirler. Oysa yüreklerdeki iyilik, merhamet sayesinde kalpleri sarmaktadır. Üstelik insanlardaki zekânın yüksekliği de insanların acı çekenlere ve acıya karşı duyarlılığını arttırmaktadır. İnsan zekâsının diğer canlılardan daha üstün oluşu, insanın çektiği ve çekebileceği acıların da diğer canlılardan daha fazla olması ile sonuçlanmıştır. Çünkü insanlar hem fizikî hem de manevî olarak acı duymaktadırlar. Oysa hayvanlarda, acı sadece fiziksel olarak vardır. Bir insanın ne kadar iyi bir insan olduğu ile ilgili bir kanaate varmak gerektiğinde, onun diğer insan ve canlılara acı vermemek için ne kadar çaba harcadığına bakmalıyız. İnsan, diğer insan ve canlılara ne derece az acı veriyorsa, onları acılardan ne derece uzak tutuyorsa, kendisi de o derece iyi bir insandır. Görüldüğü üzere insan başkalarına acı vermekten kendisini sakınmanın yanında yardımsever bir yöne de sahip olmalıdır. Kötülükten zevk alan onca insan olmasına rağmen iyiliğe sımsıkı sarılan insanlar da vardır. Bu insanlar, başkalarını koruyabilmek için oldukça büyük gayret sarf ederler. İnsanları korumak onlara mutluluk verir. Bu insanlar bir kötülük yapmış bile olsalar, bir an gelir, öyle büyük bir iyilik yaparlar ki, daha önce yaptıkları kötülük solda sıfır kalır. Bu insanlar diğer insanlara yardım edebilmek için, gerektiğinde canlarını dahi feda edebilirler. Bu gibi insanlar için, Arnold von Winkelried çok güzel bir örnektir. Paulinus Piskoposu'ndan No-

la'ya, beşinci yüzyılda Afrikalı Vandalların İtalya'yı istilaları esnasında, Joh. V. Müler (*Dünya Tarihi*, 10. kitap, 10. Bölüm) anlatıyor: "Esirleri kurtarabilmek için kilisenin tüm hazinelerini ortaya serdikten sonra dul bir kadının feryatlarını duyar. Kadının sadece bir çocuğu vardır ve o çocuk, eli silah tutabilecek yaşta olduğu için alınıp Kartaca'ya götürülecektir. Sonunda bu çocuğun yerine bizzat kendisi gitmiştir."

Görüldüğü gibi insanlar, doğalarında yatan farklılıklara sahiptir. Bu sebeple de herkes, doğasında yatan şeye meyletmektedir. İnsanların doğalarında yatan bu fark, her bir maddenin farklı maddelere karşı tepki vermesi kadar kesin ve değişmezdir. Sevgi dolu güdülere sahip, o güçlü karakterli insanlar, bencilce güdülere sahip insanlar üzerinde hiçbir etki bırakamamaktadırlar. Fakat amaç, yine de bir şekilde bu gibi insanlara iyilik yaptırmaksa, o zaman bu insanlara, başkalarının acılarını dindirmenin kendilerine de yarar sağlayacağı izlenimi verilmelidir. Yani bu durumda hileye baş vurmak zorunda kalınır. (Zaten ahlâk öğretilerinin çoğu da bu şekilde işlemektedir.) Fakat bir kişiye bu anlattığım yolla bir iyilik yaptırırsanız, o zaman onu sadece iyiliğe yönlendirmiş olursunuz. Ona kendi yüreğinden gelen gerçek bir iyilik yaptırmış olmazsınız. Bu kişinin yaptığının gerçekten bir iyilik değeri taşıyabilmesi için onun bu davranışı sergilemesindeki amaç da değişmiş olmalıydı. Örneğin bu kişinin başkalarına zarar verme isteğinden ve bundan aldığı hazdan uzaklaşması gerekirdi. Böyle bir kişinin kendi yararına davranmaktan vazgeçmesi, tamamen çıkarsızca davranması gerekirdi. Fakat, nasıl ki bakırı altın yapmak imkansızsa; kötü yürekli bir insanı iyi bir insana çevirmek de bu derece imkansızdır. Böyle bir durumun gerçekleşebilmesi için kişinin yüreğinin yerinden sökülüp değiştirilmesi gerekirdi. Buna karşın yapılabilecek olan, kafaların aydınlatılması ve idrakin geliştirilmesinden ibarettir. İnsan ancak bu saye-

de daha nesnel ve daha doğru olan bir anlayışa kavuşur. Bu sayede, kişinin istenci daha tutarlı, daha kararlı bir yol alır, kendisini olduğu şekliye dışa vurur. İyi davranışların bazıları yanlış düşünce temeline de sahip olabilirler. Daha önce verdiğim kişinin kendi çıkarları doğrultusunda bir başkasına iyilik etmesi örneği de bu doğrultudadır. Bazı kötü davranışların, insanın yanlış idrakinden meydana gelmesi de mümkündür. Amerikalıların anlayışı da bu doğrultudadır. Bu sistemin amacı kalbi iyiye yöneltmek değil, aklın iyiye yönelmesini sağlamaktır. Burada amaçlanan kişinin düşünüp taşındığında, dürüst ve doğru davranmanın onu daha mutlu bir hayata götüreceği sonucuna ulaşmasını sağlamaktır.

İnsanlar, yasalar ile şekillendirilebilirler. Fakat gerçek manada ahlâklı olamazlar. Kişilerin davranışlarında değişiklik yaratmak, yasalarla sağlanabilmektedir; fakat insanların içindeki kötü arzuları dindirmek mümkün değildir. Bu şekilde, ancak kişinin yolunu değiştirmesine vesile olursunuz. Fakat kötü niyetli insan, her ne koşulda olursa olsun kötülüğünü sergilemek için uygun bir yol bulma çabasından vazgeçmeyecektir. İnsanlar, öğretiler sayesinde belki farklı yollar seçmeye özendirilebilirler yahut yasalar sayesinde bu doğrultuda zorlanabilirler; fakat bu durum onları hedeflerinden caydıramaz. En fazla kötülüğün yapılacağı yol değiştirilebilir. Çünkü insanın iyilik ve kötülük anlayışı yüreğinde yer almaktadır. Bu yürek ise ona doğuştan verilmiştir. Kötü insanı yapacağı kötülükten, bencil insanı yapacağı bencillikten bir anlığına caydırabilirsiniz ama bu insanların içindeki kötülüğü ve bencilliği söküp atamazsınız. Bu kötülüğü ve bencilliği köktenci bir değişime uğratmak mümkün değildir. Nasıl ki bir kedi fareye olan aşkından vazgeçmez ise bu kişi de içinde ona doğuştan verilen güdülerinden vazgeçemez. Fakat bir insanın kişiliği algısının arttırılmasıyla, öğretilerle hayatın şartlarına daha uygun hale getirilebilir. Bu kişi bu şekilde hayata tutundu-

rulabilir. Örneğin insanların sergilediği davranışların sonuçlarını önceden düşünmeleri, bu konuda atabilecekleri güzel bir adımdır. Çünkü genelde davranışlarımızın karşılığını hemen almayız. Bu nedenle de insanlar yeterince dikkatli davranmazlar. İnsanları bu konuda daha hassas olmaya çağırabiliriz. Bu şekilde, insanlar doğruya yönlendirilebilirler. Fakat iyilik de bir yere kadar geçerli olmalıdır. Örneğin bir suçluya merhamet edilmemelidir. *Neminem laede* (kimseyi yaralama, kimseye zarar verme) ile *Omnes juva* (herkese yardım et) ilkelerini uygularken seçici olmak lazım gelir. Bu anlamda, ahlâklı olalım derken belli başlı ölçüleri de aşmamaya dikkat etmeliyiz. Gerektiğinde sınırlar çizilmeli, gerekli çitler dikilmelidir. İnsanların bilinçlerini aydınlatmak mümkündür; fakat kalp hep aynı kalır. Ahlâk ile kişinin kimyası yani bedeni ile doğrudan bağlantılıdır. İnsanın bazı özellikleri doğuştandır, katîdir. Örneğin sanat, insanlara bazı konularda sadece yardımcı olabilir. Herkes, temelde her ne ise odur. Aynı, "Tanrının inayeti", *jure divino, θεια μοιρα* gibi.

Sonunda o'sundur – Başında her ne isen.
Başına milyonlarca bukleleri olan perukalar da taksan,
Ayağına arşınlar uzunluğunda çoraplar da giysen:
Yine de o olarak kalırsın, her ne isen.
(Goethe, *Faust I*, 1806-09)

Fakat siz okuyucuların şu soruyu sorduğunuzu biliyorum: Suç nedir, suçun yararcılıkla ilişkisi var mıdır? Bunu açıklayabilmek için Kant'ın öğretisine başvuracağım. Bu nedenle önce özgürlük ve gereklilik kavramlarına el atacağız. Kant'ın fikrini, önce burada bir tekrarlayayım. *Operari* (davranış), güdülerin hayata geçirilmesi konusunda etkin olandır. Bu sebeple sorumluluğu barındıran şey yani özgürlük ancak *esse* (oluş) ile kendisini gösterir. Vicdanımızın pay-

laması yani vicdan azabı davranışlarımız doğrultusunda varolur. Görüldüğü gibi vicdan azabımız, biz ne isek ona göre, diğer bir deyişle bize göre şekillenir. Nasıl ki bir hastalığın semptomları, hastalığı ele verirse; davranışlarımız da bizi aynı şekilde ele vermektedirler. Davranışlarımız kişiliğimiz yönündedir. Yani bu *Esse* (oluş), biz ne isek onunla yani bizimle bağlantılıdır. Bu sebeple de davranışlarımızdan sorumluyuzdur. Başkalarını sayabiliriz, sevebiliriz ya da onlardan nefret edebiliriz. Fakat bir kişiye karşı böyle duygular beslememizin sebebi, o kişinin kendisidir, kimyasıdır, bedenidir ve bunun değişmesi mümkün değildir. O kişi, her ne ise odur. Bazen, bir kişi kötü bir davranış sergilediğinde kendimize onun eskiden böyle bir kişi olmadığını, şimdiyse niçin böyle davrandığını sorarız. Oysa aslında insanlar değişmezler. Onlar, sadece gerektiğinde davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda değiştirirler. Aynı şekilde, kendimizle olan hoşnutsuzluğumuz da bu doğrultuda düşünülmelidir. Oysa biz de, aslında her ne isek oyuzdur. Psikolojik özelliklerimiz de böylesine katîdirler. Bu durum en zeki beyinleri dahi korkutmaktadır. Çünkü bu durumu algılamak ve kabullenmek bazıları için oldukça zordur. Hem madem ki davranışlarımız bizim ne olduğumuz ile ilgilidir ve biz de bu denli değişmez bir yapıya sahibizdir; o halde nasıl olur da bir insan için bu insan suçludur yargısına gidilebilir? İnsan, kendi kendisini git gide daha yakından tanımaktadır. Vicdanımız yaptıklarımızı âdeta not alır. Vicdanımız başta davranışlarımızla ilgilenir. Öncelikle, karşılaştığımız ve merhamet duyduğumuz kişilere yardım elimizi uzatıp uzatmadığımıza bakar. Çünkü bazen bencilliğimiz, bazen de içimizdeki kötülük bizi yardıma ihtiyacı olan kişilere yardım etmekten alıkoyar. Bu şekilde davranmamızın yani bir kişinin yardıma muhtaç olduğunu bilmemize rağmen ona yardım etmememizin sebebi, ben'i ve ötekiyi ayırmamızdandır. İnsanları sevip sevmememizin kökeninde de, ahlâklı davranıp dav-

ranmamamızın temelinde de hep bu ayrımın keskinliği yatar. Bu gerçeğe ne kadar samimi bir gözle bakarsak kendimizi o derece iyi tanırız. Fakat kendimize yeterince tarafsız bir gözle bakmaya başladığımız an kendimize dair memnuniyetimiz azalır. Kendimizle ilgili bir değerlendirme yaparken, özellikle bencilliğimize, ne kadar kötü olduğumuza ve ne kadar merhametli olduğumuza bakarız. Bunların derecesini en etkin şekilde belirleyen şey ise ben ve öteki arasında yaptığımız ayrımın seviyesidir. Başkaları konusunda bir yargıya varmak içinse yine aynı ölçülere baş vururuz. Onların karakterleri konusunda bir yargıda bulunurken yine ampirik bir bakışla yola çıkarız. Bu sebeple de kendimiz konusunda nasıl doğru bir yargıya varamıyorsak, başkaları hakkında da pek de doğru bir değerlendirme yapamamaktayız. Yargımız ya övgü ve saygıyla ya da olumsuz bir izlenim sonucu öfke ve horlama ile sonuçlanır. Kendi kendimizi yargılamamız ya kendi kendimizle ilgili bir memnuniyetle ya da kendi kendimize karşı olan bir hoşnutsuzlukla sonuçlanır. Eğer kendi kendimizle ilgili olumsuz bir yargıya varırsak, o zaman vicdan azabı ile baş başa kalırız. Başkalarına yaptığımız eleştiriler, her ne kadar onların davranışlarına istinaden yapılmış gözükse de, aslında bu eleştiriler onların kişiliklerine yapılmış birer eleştiridir. Görüyoruz ki, erdem ve erdemsizlik hatta ahlâksızlık kişinin kalıcı özelliklerindendirler. Zaten gündelik yaşamda kullanılan birçok söz de buna işaret etmektedir: "Senin ne olduğunu şimdi anladım!", "Senin hakkında yanılmışım!", 'Now I see what you are!', 'Voilà donc, comme tu es!', "Ben, senin düşündüğün gibi birisi değilim!", "Ben onları bu şekilde aldatabilecek kadar kötü birisi değilim!" vb. Şu şekilde olan ifadeler de vardır: *les âmes bien nées* (iyi olarak doğan insanlar = iyi yürekli insanlar); İspanyolca'da, *bien nacido*, (iyi doğan = terbiyeli); *ευγενης, ευγενεια*, namuslu, erdemli; *generosioris animi amicus* (erdemli zihne, yapıya sahip insan) vb.

Akıl ile vicdanın yalnızca şöyle bir bağlantısı vardır: Akıl, hatırlama görevini yerine getirir. Vicdan azabı ise hatırlanan bir durumun, olayın ardından ortaya çıkar. Buna vicdanın doğrulayıcı tarafı da diyebiliriz. Vicdanın, insanı önceden uyardığı da olur. Fakat bu daha çok, o an yaşanacak olana benzer bir şeyin daha önce yaşanmış olduğu durumlarda gerçekleşir. Bu şekilde de bir davranış gerçekleşmeden önce, kişinin vicdanı ona daha önceki olayı hatırlatır. Bilincin etik yönü oldukça metafizik bir düzlemdedir. Bu konu, konumuzla doğrudan bağlantılı olmamasına karşın son bölümde ele alınmıştır. Vicdan, insanın kendisi ile açıkça yüzleşmesini sağlar. İnsan davranışlarındaki çeşitlilik, insanî güdülerin diğerlerinin davranışlarına karşı verdiği tepkilerde yatar. Bencilliğin, kötülüğün ve merhametin her türlüsü bu sayede oluşmaktadır. İnsanların ahlâkî seviyeleri, kazandıkları tecrübeler sonrasında değişime uğramamaktadır. İnsanların ahlâkı zamanla değişmez. Daha önce de dediğim gibi insanların ahlâk anlayışı ve seviyeleri kendilerine doğumlarıyla birlikte verilmiştir. Zaten bu sebeple de insan zihni için, insan davranışlarının sebebini anlamak imkânsızdır. İnsanın karmaşık görünen yaşamı içindekinin dışarıya yansımasından ibarettir. Onca insan davranışının tek bir kaynağı vardır, o kaynak da davranışı sergileyen insanın bizzat içinde yer almaktadır. İnsanın içerisinde âdeta bir tohum vardır ve hayatı boyunca sergilediği davranışlar bu tohumun çiçekleridir. İnsanların sergiledikleri tüm davranışlar, içlerinde yatan bu tohumun yansımalarıdır.

Burada yazdıklarımı dikkatlice okuyanlar, benim etiğimin bütünlüğünü ve sonucu görebileceklerdir. Her ne kadar, bazıları fikirlerimi yadsıyacak dahi olsalar, onlar da zamanla haklı olduğumu anlayacaklardır. Çünkü hakikat, doğa ile özdeştir. Hakikat doğayı, doğa da hakikati gösterir. İnsanların benim fikirlerimi yadsımak için kendi kendileriyle savaş vermeleri manasızdır. Bu sessiz pro-

testo ilelebet sonuçsuz kalacaktır.

Özellikle sona sakladığım gerçekler birçok kişiyi ön yargılarından arındıracaktır. Bu gerçekler, onların "okul çocuğu ahlâkı" diye tabir edebileceğimiz ahlâk anlayışından uyanıp kurtulmalarını sağlayacaktır. İnsanların böyle bir uyanışı yaşayamamalarından dolayı pişman olacaklarını da sanmıyorum. Zaten ben burada ne çocuklara ne de avama hitap ediyorum. Benim muhatabım, o parlak akademisyenlerdir. Sözüm, özellikle de ahlâkla ilgili temel gerçeklere ulaşma gayretinde olanlaradır ve onların ciddi bir soruya ciddi bir yanıt aradıklarından eminim. Onların bütün yanılgıları kötü görülmeyebilir. Fakat görünürde zararsız olan şeyler gerçekte zararlı olabilirler. Üstelik her ne olursa olsun bir yanılgı için olumlu bir söz söylemek doğru olmaz. Yanılgılar bana göre sonsuz bir zarara sebeptirler. Tahminlerden yola çıkarak insanlara olası gerçekler öne sürmek yanlıştır. Gerçeklerin sınırlarını bu şekilde belirlemeye çalışmak, insanı hiçbir yere götürmez. Felsefe Akademileri şunu anlamalılar ki, gerçek olduğuna emin olunmayan düşünceler gerçek olarak sunulmamalıdır.

ETİK ÜZERİNE

Benim etiğimi okuyanlar bilirler ki, benim ahlâk öğretilerimin temelinde insan ve hayvanların her ikisine yöneltilmiş olan, *Veda* ve *Vedanta*'da ifade bulan *tat twan asi* (Bu sensin; *Chandogya - Upanishad*, VI, 16) ve büyük söz anlamına gelen *mahavayka* yer almaktadır.

Bu öğretilere paralel olarak gerçekleşen ve iyilik, hayırseverlik diye adlandırabileceğimiz davranışları, mistiğin başladığı nokta olarak ele alabiliriz. İnsanlar kendilerini, kendileri dışındaki nesnelerden ayrıymış gibi kabul ederler. Oysa iyi niyetle yapılan her davranış, buna karşı bir isyan niteliğindedir. İnsan, iyi diye tabir ettiğimiz bir davranışı sergilerken kendisini bir başka canlı ile özdeşleştirir. Bu yüzden beklenmedik bir şekilde yapılan her türden iyilik, mistiktir. Bu nedenle de bu tür davranışların izahı oldukça zordur. Kant, çoktanrıcı anlayışın dayanağını koltuklarının altından almıştır. Kant, çoktanrıcı anlayışı yıkıma sürüklemiştir. Kant'tan sonra bu konuda ancak yorumlar yapılabilir duruma gelinmiştir. Bu sebeple de Kant'tan sonra böyle bir anlayışı teorik olarak savunabilecek hiçbir kişi kalmamıştır. Fakat pratikte, yine de buna inanmaktan vazgeçmeyen insanlar vardır. Fakat Kant'ın, bu savunusunda içten olduğundan şüphe duymaktayım. Çünkü, onun ahlâk ile çoktanrıcılık arasında ilişki kurmaya çalışması, bence bencillikle ilintilidir. İngilizler de dahil olmak üzere bizim en düşük seviyedeki insanlarımız da, zaten ona benzer bir tarzda ortaya çıkmaktadırlar.

Daha önce bahsettiğim, bir kişinin kendisini başka bir kişi ile özdeşleştirip karşılıksız olarak o kişinin yardımına koşması, genelde karşıdaki kişinin ölüm tehlikesi geçirdiği durumlarda gerçekleşir. Bu durumda bu kişi karşısındaki kişinin canı için oldukça fazla kaygı duyduğundan, tez vakitte o kişinin yardımına koşar. Bireyler bazen başkalarının hayatları uğrunda savaşırlar, onları korumaya çalışırlar. Şimdi anlatacağım, bir hizmetçi kız ile ilgili hikâye de bunu doğrular niteliktedir. Bu hizmetçi kızı gecenin bir yarısı bir köpek ısırır. Kızcağız da yara almasına karşın başkalarının da o köpek tarafından ısırılmasını engelleyebilmek uğruna, o köpeği var gücüyle ahıra sürükleyip kilitler. Bu sayede hizmetçi kız, köpeğin başka kurbanlar edinmesini engellemiş olur. Benzer bir olay da Nepal'de gerçekleşir. Tischbein bir akrilik resimde bu olayı ölümsüzleştirmiştir. Bir oğul babasını gelen lavlardan kurtarabilmek uğruna sırtında taşımaktadır. Bir süre devam ettikten sonra öyle tehlikeli bir yere gelirler ki, baba oğlundan kendisini yere indirmesini ister. Çünkü baba oğlunu, kendisini yere indirmediği takdirde her ikisinin de öleceğine inandırır. Oğul, babasının sözünü dinler ve onu yere bırakarak kaçar. Tischbein'ın resminde tasvir edilen, işte bu ayrılık anında, oğlun babasının yanından ayrılırkenki son bakışıdır. Walter Scott'un *Heart of Mid-Lothian*'ın ikinci bölümünde ustaca ele aldığı da buna benzer bir durumdur. Orada ölüm cezasına çarptırılan iki kişiden bahsedilmektedir. Birisinin dikkatsizliği diğerinin de yakalanmasına sebep olmuştur. Kilisede ettikleri son duada dikkatsiz davranarak arkadaşının da yakalanmasına sebep olan suçlu diğerinin kaçmasına yardım eder. Fakat bu kişi, kendi kurtuluşu için emek sarf etmez. Tabiî ki bu davranış batıdakiler için ahlâkî açıdan yanlıştır. Bir başka örnek de kurşuna dizilmek üzere olan bir askerin kendisine yardım etmek isteyen köpeği bir bezle savuşturduğunu gösteren, sıkça karşılaştığımız bir gravürdür.

Bu örneklerde kişinin kendi çöküşünü unutup karşısındaki kişiye yardım etmek için çırpındığını görüyoruz. Burada yok olanın, insanın sadece görüngüsü yani bedeni olduğu açıkça ortada değil midir? Oysa bu davranışın değeri kalıcıdır. Bu durumda kişi, kendisini bu davranışı sayesinde kalıcı kılar. Kişi, varlığını ortaya koyma çabasında olmasaydı bu şekilde davranmazdı. Bu derecedeki bir iyiliğin başka ne gibi bir sebebi olabilir ki?

İnsanın kendi varlığının farkına varabilmesinin iki yolu vardır. Birisi ampirik olan yoldur. Burada kişinin varlığı görüngüsü sayesinde ortaya konur. Bu da demektir ki, uçsuz bucaksız kainatta ve zamanda, birey sadece bir noktacık kadar vardır. Bu nokta o kadar küçüktür ki, her an kaybolacak gibidir. Fakat bu varlığın içine, yüreğine inildikçe onun, bir noktadan çok daha öte bir şey olduğu fark edilir. Bu varlık nasıl kendisine bir aynada bakıyorsa, diğer varlıklara da bakıp aynı şekilde onları da algılamaktadır. İlk idrak *principium individuationis* (Birey olma prensibi, bireylerin varolma sebebi.) ile gerçekleşmektedir. Kant'ın, "kendinde şey" isimli öğretisi de bu konuyla ilgilidir. Bu öğretinin bazı yönlerine katılmaktayım. Bu konunun bazı yanlarını ise *Veda* temelli olarak yorumlamaktan yanayım. İnsanlar, genelde varlıkların aynı anda birden fazla mekânda bulunup yine de bir bütünlüğe sahip olabilmesi ile ilgili fikirlere karşıdırlar. Bu görüşü ampirik açıdan ele aldığımızda, bu durum imkânsız olarak görülecek ve bir saçmalık olarak yorumlanacaktır. Böyle bir düşünceye varılmasının sebebi, ampiriklerin düşünürken görüngülerden yola çıkarak yollarını *principium individuationis* doğrultusunda bulmaya çalışmalarıdır. Çünkü yaşama isteği her 'kendinde şey'de, ne kadar az da olsa bir bütün şeklinde vardır. Varolmuş, varolan ve varolacak tüm varlıklarda bu böyledir. Bu sebeple de her insan kendi kendine şu sözleri zikreder: *dum ego salvus sim, pereat mundus* (Ben varolayım da dünya batsa

da önemli değil.) Böylesine bir batış gerçekten meydana gelseydi, hayatta kalan bu kişi bu durumu hiç rahatsız olmaksızın bir hokkabazın oyununu seyredercesine seyrederdi. Tabiî bu anlattığım durumun meydana gelmesi *per impossible*'dir (imkânsızdır). İnsanların bu şekilde düşünmelerinin sebebi, onların, kendi canlarından olduklarında zaten her şeyin onlar için yok olacağına inanmalarıdır. Bununla ilgili olarak mistik Angelus Silesius şöyle der:

"Biliyorum ki ben olmadan, Tanrı bir an bile yaşayamaz. Eğer ki ben yok olursam, o da tinini çaresizlikten ötürü ortadan kaldırmak zorunda kalır."

(Angelus Silensius, *Der Cherubinische Wandersmann*, I, 8)

Fakat varlığımızın, bizden ayrı bir bilinçte varolma olasılığını da hesaba katmalıyız. Bu varlık bizden tamamen ayrı, tamamen kopuk bir varlık da olabilir. Bir gecenin ardından uyandığında, akşamı anımsayamayan bir gece yolcusu düşünelim. Bu kişi daha önce yaptıkları ile ilgili hiçbir şey hatırlamıyor olsun. İşte belki bireylerin bilinci de buna benzer bir şekilde şuurlarla olan bağlantısını yitirmiştir.

Fakat az önce bahsettiğime benzer düşünceler, bizim Yahudileşmiş batımızda oldukça yabancı karşılanırlar. Fakat bu durum her kültür için geçeri değildir. Asıl topraklarda, insan soyunun ana vatanında, insanların inançları batıya göre oldukça farklı şekillenmiştir. Bu yerde Vedacılık hakimdir ve ölen birinin ardından din adamları müzik enstrümanları eşliğinde şöyle vaazlar verirler:

"Yüzlerce yüzü, yüzlerce başı, yüzlerce ayağı ve yüzlerce gözü olan yüce ruh insan bedeninin de kökenidir. Yeryüzündeki her şeyin kökeni odur. Bu varlık dünyadır. Bu varlık olmuş, olan ve olacak olan her şeyin bizzat kendisidir. Besinle büyüyen ve ölümsüz olan varlık işte odur. O, çok büyük, çok mükemmel bir bedene bürün-

müştür. O, en güzel şeydir. Dünyadaki görüntüler, onun uzuvlarından yalnızca bir tanesidirler. Göklerdeki ölümsüzlük de onun uzuvlarındandır. Onun gökteki ölümsüzlük uzuvları üç tanedir. Bu üç uzuv dünyadan ayrılmıştır. Fakat onun bir uzvu hala buradadır. Ruh göçü sayesinde iyi ve kötü davranışlarının meyvesini alacak ya da alamayacak olan kısım, onun bu kısmıdır." vb. (*Asiatic researches* S.345 Kalkutter baskısı, *Colebrooke, on religious ceremonies of the Hindus*'a göre. Bu yayının, *Miscellaneous I*, 167. sayfasına da bakılabilir.)

Hinduların dualarını bizimkilerle kıyasladığımızda neden bu kadar acınası bir halde olduğumuz açıkça ortaya çıkar. Batılıların, "maker"ları[18] ile ilgili vaazlarını Brahmanlara dinletememelerinin

[18] Maker'ın Almanca karşılığı 'Macher'dır. [Türkçesi "yapan", burada, yaratıcı maksadıyla kullanılmış.] Genelde compositis'ler de [bileşik kelimeler] bu kelime yapan olarak kullanılır. Ör: watchmaker, shoemaker, - Saatçı [saat yapan], ayakkabıcı [ayakkabıyı yapan] vb. İngilizce dualarda, metinlerde ve hatta gündelik dilde buna benzer olarak Tanrı kelimesinin yerine sık sık our maker (bizi yapan, yaratan) şeklindeki ifadelere rastlamaktayız. Batı mantığının bu tutumu tabiî ki beklendik bir yönelmedir. Oysa kutsal Veda öğretileriyle yetişen Brahmanlar ve onları örnek alarak yetişen Vaisialar, ruh göçüne inanmaktadırlar. Bu inanç ve bu ödül, onların hayatı Batılılardan daha farklı bir gözle görebilmelerini sağlar. Onlar, insan, Tanrı, yaratılış üçlemesini çok farklı bir gözle ele almaktadırlar. Ebedî Brahm, onlara göre her şeyde, her yerdedir. O, acı çeker, yaşar ve kurtuluşu umar. Hindular için bir yaratıcıya ulaşmak şeklinde bir gaye yoktur. Çünkü onlar Tanrıyı bir yaratıcı şeklinde ele almazlar. Onlar bizim gibi Dünyanın yoktan yaratıldığı gibi bir kanıya sahip değildirler. Büyük bir haklılıkla, az sonra öveceğim kitabın soylu yazarı, kitabının 15. sayfasında şunu söylemektedir: "Misyonerlerin çabası sonuçsuz kalacaktır. Dikkatli olan hiçbir Hindu, asla onların fikirlerine katılmayacaktır. 50. bölümde de Brahmanların temel öğretisini şöyle anlatır: "Bence, onların inançlarından vazgeçip, Hıristiyan öğretisine geçmelerini beklemek, kesinlikle saçma ve sonuçsuz kalacak bir beklentidir." 68. bölümde şöyle devam eder: "Oysa, İngiltere'deki Hıristiyan kiliseleri böyle bir değişimin olacağından emin gözüküyorlar. Fakat böyle bir değişimin cebren bile mümkün olabileceğini sanmıyorum. Bence binlerce Hintli arasından bir tanesini bile her ne yönteme başvurulursa vurulsun yolundan döndürmek mümkün olmaz." Onun bu sözlerinde ne kadar haklı olduğunu, 41 yıl geçmesine rağmen bu gün bile görmekteyiz. 6 Kasım 1849'a ait Times'daki Civis imzalı bir mektup da benzer bir durumu işaret etmektedir. Bu mektup,

sebebi de budur. Bu kişilerin, utanmadan ortaya attıkları saçma iddialar, zaten kırk bir yıl önce bir İngiliz subay tarafından yalanlanmıştır. Bunları okumak isteyenler şuraya bakabilirler: *Vindication of the Hindoos from the aspersions of the reverend Claudius Buchanan, with a refutation of his arguments in favor of an ecclesiatical establishment in British India: the whole tending to evince the excellence of the moral system of the Hindoos; by a Bengal officer. Lond. 1808.* (Hinduların Muhterem Claudius Buchanon'ın iftiralarından, kendisinin İngiliz Hindistan'ında tesis edilecek bir kilise kurumu lehine yaptığı savunmaların bir tekzibi ile temize çıkarılması: Bengalli bir memur tarafından, bütünüyle Hinduların ahlâk sisteminin mükemmelliğini açığa vurmaya yönelik bir çalışma.) Yazar, bu kitapta nadir addedilebilecek bir içtenlik ve dürüstlükle Hindistan'daki inanç öğretilerinin Avrupa'dakilerden ne kadar farklı olduğunu vurguluyor. Onun bu kısa yazısı Almanca'ya çevrilse belki de sadece beş kağıdı doldurabilecek bir uzunlukta olabilecektir. Oysa bu yazı, kısa

uzun süre Hindistan'da yaşamış bir insanın eseridir. Genel olarak bu kişinin kanısı şudur: "Ömrümde bir defa bile bir Hintlinin, bizim onca övdüğümüz Hıristiyanlık inancına geçtiğini görmedim. Oradaki insanlar, her durumda, bir anlığına bile Hıristiyanlık dillerine dolansa, ondan tövbe ile uzaklaşıyorlar. Kısa süreliğine bile Hıristiyanlığa ısınan kişiler, başka kimsenin böylesine yanlış bir inanca sapmaması için çevrelerindekileri uyarıyorlar." Bu mektuba itirazda bulunulması sebebiyle Times'ın 20 Kasım'daki sayısında Spahere imzalı başka bir metin yayınlanır: "12 yılı aşkın bir süreyle Madras'taki başbakanlıkta görev yaptım. Bu süre boyunca ne Hinduizmden ne de İslam dininden dönüp de Hıristiyan olan bir tek insana bile rastlamadım. Bu sebeple de Civis ile tamamen aynı fikirdeyim. Zaten ordudaki subaylar da bu duruma tanıktırlar." Tabiî bu mektuba da oldukça fazla itirazda bulunuldu. Bence bu itirazların hepsi ya misyonerler tarafından yapıldı, ya da misyonerler tarafından yapılmış olmasalar bile, en kötü ihtimalle misyonerlerin dost ve akrabaları tarafından yapılmışlardır. İtirazlar en azından inançlı kişiler tarafından gelmişlerdir. Tabiî onların da kendilerine göre haklı sebepleri olabilir. Fakat ben, Times'da yazan bu kişilere inanmayı tercih ediyorum. Çünkü İngiltere'de kırmızı siyahtan daha dikkat çekicidir ve orada herkes kilise ile ittifak halinde olmayı yeğler. Çünkü kilise, genç ve çaresiz olan kişiler; ve aristokrasi için oldukça iyi bir darülaceze konumundadır. Bu sebeple de orada söylenen her söz bende *eo ipso* şüphe uyandırır.

olmasına karşın, bugün bile dilimize çevrilmesi önem arz edecek bir yazıdır. Çünkü bu metin, Brahmanizm'in insanlar üzerinde ne kadar iyi ve yararlı bir etki bıraktığını çok iyi bir şekilde anlatmaktadır. Brahmanizm'in insan yaşamı ve halk üzerindeki etkisini bu denli iyi anlatan başka bir metne daha rastlamadım. Bu metnin anlatımı bilindik hikâye ve haberlere kıyasla fazlasıyla inandırıcıdır. Metnin içeriği benim konuştuğum İngiliz subayların anlattıklarıyla aynıdır. Zaten bu kişiler de hayatlarının yarısını Hindistan'da geçirmişlerdir. Anglikan Kilisesinin Brahmanizm inancını ne kadar kıskandığını ve ona ne kadar öfkelendiğini bilebilmek için birkaç yıl önceki havlamalarını hatırlamamız sanırım yeterli olacaktır. Bu havlamalar aylarca sürmüştü. Bu havlanmanın sebebi ise Doğu Hindistan'daki makamların her fırsatta yaptıkları gibi bazı sert çıkışlar yapmalarıdır. Bu sert çıkışlar Hindistan'daki İngiliz makamlarının oranın inançlarıyla alay etmesi neticesinde gerçekleşmiştir. İngiliz makamlarının Hintlilerin Tanrı imgelerine gerekli saygıyı göstermemeleri böyle bir patırtının ortaya çıkmasının asıl sebebidir. Bir subayla koruması beraber dışarı çıkar ve gürültü ederler. Bu sırada da, Jagernauth'un (Jagan-natha; dünyanın hakimi, Vişnu'nun tecessümü) arabasını örtecek olan bez taşınmaktadır. Hatta hacı vergisi de bu gibi bazı tartışmalar sonucunda kaldırılmıştır. Bu arada, kendisini saygıya değer gören, emekli aylığı alıp uzun perukalar taşıyan ve de salyaları akan bazı kimseler kendilerini hala Ortaçağ'da görmektedirler. Kendilerini günümüz koşulları altında ele alırsak, onların oldukça çiğ, kaba ve hatta vahşi olduklarını dahi söyleyebiliriz. Bu kişiler bizim asli dinimizin, kendilerinin savunduğu din olduğunu iddia etmektedirler. Lord Ellenborough, 1845 yılında melun diye tabir edilen Gazneli Mahmut tarafından harap edilen Sumenaut'taki tapınağı, zafer yürüyüşü sırasında Bengal'e geri kazandırmış ve Brahmanlara teslim etmiştir. Bunları anlatmamın sebebini tahmin edin bakalım. Bunları anlatmamdaki maksat, uzun süre Hindistan'da ya-

şayıp da ardından İngiltere'ye yerleşen Avrupalıların yüreklerinde Brahmanizm'in oldukça büyük bir yer tuttuğunu gün yüzüne çıkartabilmektir. Oysa Avrupa'da yaşayıp Hindistan'ı görmeyen kişiler, büyük bir önyargıyla söz konusu inancı yaşayıp bilmeden bu kişilerin inançlarına omuz silkmektedirler. Bir gün, bir kişi bana şöyle dedi: "Bir batılı, iki yılını Hindistan'da geçirsin. Bu durumda bu kişinin oradaki insanların inançları ile ilgili tüm ön yargılarının, insanın başından kepeğin dökülmesi gibi dökülüp kaybolduğunu göreceksin." Hatta hatırı sayılır ve eğitimli bir Fransız, on yıl kadar önce Dewadassi'nin (*Vulgo* dansçısı) Avrupa'ya yolculuğunda kendisine eşlik etmiştir. Bu yolculuk sırasında onunla Hindistan'ın inançları ile ilgili bir sohbete giriştiğimde, bana heyecanla şöyle dedi: *Monsieur, c'est la vraie religion!* (Bayım, onların dini hakikî dindir!) Ama hatırlatmak isterim ki, oldukça garip bir şekilde, onlara umursamazca gülen Almanya'daki sözüm ona felsefeciler, onların inançlarını kendi inançlarından aşağı görmektedirler. Aynı şekilde bazı masa başı oryantalistleri de bu sözüm ona felsefeciler gibi, uşçu Yahudilikleri sebebiyle, Brahmanizm ve Budizm'e yukarıdan bakmaktadırlar. Bu tür düşünen ve davranan beyefendicikleri, Frankfurt panayırında bir maymun gösterisi yapmaya davet ediyorum. Tabiî Hanuman'ın ardılları, onları kendi yanlarında görmeye tahammül edebileceklerse.

Schopenhauer'in felsefesi, hayatının karamsar bir aksisedasıdır. Muhalif filozofun ahlâkı, insanların özdeşliğinden ileri gelen acıma duygusuna, yani merhamete dayalıdır. Ona göre insanı yüce olana sevkeden his merhamettir. Ancak, kendimizi başkasının yerine koyarak yahut kendimizi başkası olarak algılayarak başkaları için iyi bir şeyler yapabiliriz. Bu hiçlik, varoluşun bu mânasızlığı en bütüncül felsefeyle bile açıklanamaz. Hayat akıldışıdır. Felsefe insanı tatmin etmez. Hayat cehennemdir, ona kötülük hakimdir. İnsan asla mutlu olamaz. Hayatın sonsuzca belli kurallar zincirine bağlanamayacağını söyleyerek Tanrıya ve dine baş kaldırır. Ona göre insanı insan ve insancıl yapan yegâne duygu merhamettir.

"*Bir ahlâk duygusu ele alalım ki, temelleri olmayan ve sadece öğüt olarak kulaklarımızı doldurduğu için var olan. İşte böyle bir duygunun etkisinin kaydadeğer olmasını bekleyemeyiz.*"

ISBN 978-975-995-054-5

